

ЕТИМОЛОГИЯ НА СЪХРАНЕНИТЕ АВАРСКИ ДУМИ И ИМЕНА. НЯКОИ ДУМИ С ВЕРОЯТЕН АВАРСКИ ПРОИЗХОД

автор: Ж. Войников

От езика на аварите са известни само няколко думи и лични имена, както и едно изречение написано върху съд от съкровището, открито в Наги Сент Миклощ.

1). Авари – етноним. Произлиза от монг. *abarγa*, *avarga*, халха-монг. *avraga*, бурят. *abarga*, калмик. *awrgъэ* – голям, висок, огромен, успешен, първостепенен, пръв, най-добър, водач (съвр. зн.: шампион), прамонг. *abγa* – мощ, сила, в ТМ-ез., евенк. *abgara*, *avgara*, евен. *abγъr*, солон. *avgar*, мандж. *abgari* – здрав, силен, свободен. (РМРС, стр.640), (ССТМЯ-1, стр.3) Самоназванието абари / авари е от монголски произход и означава високи, издигнати, гиганти, великани, първенци. То кореспондира напълно с кавказко-аварското *awaragъ* – пророк, месия, водач. Кавказките аварци са потомци на аварите останали в Кавказ, асимилирани от съседните местни племена.

Значението се потвърждава от данните които дава руския летопис “Повести временных лет” подсказват за евентуалното значение на етнонима **абар / обр** или **авар** – голям, висок, великан, човек с голям ръст. Думата *обрин*, мн.ч. *обре*, в др.руски *объринъ*, *объринъ* - авар, словен. *óbər*, чеш. *obr*, словашки *obor*, старополски *obrzym*, горнолужицки *hobr*, означава също исполин, великан.

2). бeфулци (befulci) – слуги, роби. Тази аварска дума е посочена в „Хрониката” на Фредегар. Значението и се изяснява пределно ясно от самия текст: „На 40-та година от управлението на Хлотар (623 г.) някакъв човек на име Само, франк родом от Санс, заедно с други търговци отишъл при славяните известни като венди. Славяните вече вдигнали въстание срещу аварите, наричани още хуни (хони) и техния владетел – кагана. Вендите били дълго време поданици на хуните, които ги използвали като **befulci**. Когато хуните воювали с други народи, те (аварите) заставали в строй в своя лагер, готови за бой, а вендите били в първите редици и се сражавали. Ако вендите побеждавали, тогава хуните (аварите) атакували напред, за трофеи и плячка, но ако вендите започвали да отстъпват, то хуните ги пресрещали отзад и ги вкарвали наново в боя.¹ Вендите били наричани от хуните (аварите) **befulci**, защото започвайки атаката, прикривали хуните. Всяка зима хуните (аварите) зимуват в селищата на славяните, спят с техните жени и за добавка ги карат да плащат много данъци и налози. Синовете редени от хуни и славянски жени, не можели да търпят това унижение от своите господари и вдигнали въстание”. Както виждаме **бeфулци** е исконна аварска дума, а не както я интерпретира Хелимски, като франкското, германско *be-fulc* - „Beivolk“ помощен, допълнителен народ. (ЕХ-ТМЯКАК) Също невярна е обяснението че славяните се самонаричали така *byvoici*, т.е. хора които вървят след *buffaloes* (*byvolu*) биволите на аварите.

Смятам че **бeфулци** е леко изменен запис или диал. вариант на манджурското *boγulčila* – заробен, *bolxosu*, старомонголски *boγul* – роб, в монголски *bool*, халха-монголски, бурятски, калмикски, ордоски монг. *bōl*, бурятски *bogōl* – слуга, роб, монголски *boolčlo* – заробен. (РМРС, стр. 636) В евенски, солонски, орокски *bōl* - роб, древнотюркски *bala* – слуга. Произходът на понятието е свързан с тунгусоманджурското евенкско *bolgi*, *bolgivča*, орокско *boldžita*, *boldzičči* – обиждам, унижавам, подтикам, солонско *bolga* – пленявам, монголски *buliγa*, *bulā* – заграбвам, пленявам, или от евенкски *boγī*, *bō-kān*, *bulumdžu*, негидалски *boγin*, улчийски *bojal*, нанайски *bojγъao*, манджурски *bojxъolo* – незаконно роден, роб. (ССТМЯ-1, стр. 91, 87, 90), (ДТС, стр. 80), (S-AE, стр.373) От изложението на самия текст става ясно, че отношението на аварите към славяните, както и на незаконните им деца от славянките, е като към роби, като са ги наричали на своя език.

¹ Б.а.: практиката на монголите на Чингис-хан и на съвекските отряди СМЕРШ по време на II-та св.в-на, имат своите далечни корени!

3). **боколобър** - жрец. Тя е дума-билингва, от др.бълг. *колобър* – жрец и бурятското *боо* – шаман. За **коло-**, в скитски *kalana* – магьосник, шаман, осет. *kælæp* – вълшебство, магия, се вижда, че е явно резултат от прастаро наслагване с алтайското, чувашко *kěle* – моля се, желая, *kěľě* – молитва, обряд, богослужение, *kěľerpuse* – жрец, показваща пряк паралел, с евентуалното изходно *kælæp-ber* – магьосник, жрец. Показва недвусмислена връзка с *kala* – говоря, разказвам, съветвам, сродно с пр.монг. *kelen* – език, *kele* – говоря, бурят. *xelen* – език, *xele* – говоря, в ТМ *xele* – говоря, разказвам, мандж. *χula*, *χola* – призовавам, евенк. *kěľě* – моля се. (AL-IAIL), (МФ-ЭСЧА-1, стр.215) В. Стоянов смята алтайското **kěľ* – говоря, като древен тохаро-алтайски контакт, от **klaw* – говоря, обявявам, славя.

За **бър**, в дигор. *burku* – сборище на вещици и магьосници (в един по-ранен етап, е означавало събрание на жреци, съотв. *bur* – жрец, маг, за Абаев произхода на думата е неизвестен). (BA-C-1, стр. 273) В перс. *parī-sāy*, *parī-dār*, кашмир. *pīr*, хинди-урду *bīr* – магьосник, др.иран. **parika*, авест. *pairika*, согд. *pr`uk (pārik)*, пехлеви *parīg*, пуш. *peruānā* – магьосница, кашмир. *bē-pīr*, *pīr*, хинди-урду *bīr*, бенгал. *bājikara* – магьосник. (DDSA), (ИС,К-ЭСВЯ, стр. 267) Сред нуристанците и памирските таджики “пери” се наричат митични същества, демони със свръхестествени свойства. В дравид. ез. *barū* – жрец, предсказател². (ВИ-ПП) Като най-древна аналогия може да посочим шумер. *bur*, *burur* – жрец. (ShD) Т. Славова посочва интересната връзка с монг. *holo-xaradag* – ясновидец и също монг. *бър*, *бърh* – опитен, изкусен, жрец, калмик. *burxъ* – празнословие, бърборене, *burxъn* – религия, вяра, в якут. *бър* – жертвоприношение, кумански *burav* – гадател, предсказващ бъдещето, в пра-ТМ **pirugē-*, мандж. *firu* – молитва, заклинание, среднов. корейски *pīr* – моля се. (S-AE, стр. 1144-1145) В някои части на Монголия и Тибет са се срещали *холобыри*, или *холовыри* – жреци, шамани, които извършвали обреди срещу градушки и бури. (ТС-ВАРСБ, стр. 68-69)

Като цяло произходът на думата е с много древен, алтайски, предвид аварския паралел, с ранно заимстване у скити и сармати. За **боо-**, вж. в бурят. *боо* – шаман, жрец, *боохип* - шаман, *боохеп* – шаманка. Протоалт. **bōgē*, тюрк. **bōgū* - мъдрец, монг. **bogda* – свят човек, япон. **bэнkām* – вълшебник, маг, в ТМ **bugu-ča*, улчийски *bōčo*, нанайски *bug□ě*, *bukčě*; орочки *bōčo* – идол. В унгарски *bű* – магьосничество³. (ДТС, стр.116), (ССТМЯ-1, стр. 97), (S-AE, стр. 368) Така че **бо-колобър** означава жрец.

4). **жупан** – висша аварска титла, областен управител. Константин Багренородни (ГИБИ-5, стр. 206.), казва за тази титла: „*Както казват, тези племена (хървати, сърби, захулмци, тервунюти, каналити, диотклеици и пагани) нямат архонти, а само старци жупани (ζουπάνους γερωντας), какъвто обичай имат и останалите славяни*”. При славяните, особено западните, титлата е заимствана от аварите. В рус.църк.слав. *жупанъ*, селище *Жупаново* в Новгородска губерния (от XV в.), ст.сръб. *жупанъ*, сърб.хърв. *жупан / župan*, словен. *župān*, чеш. и словаш. *župan* – областен управител. В рум. *jurăp* – жупан, господар, и алб. *zarapa* – господарски дом, са вероятно ст.бълг. заемка. (БЦ-ИБЕ-2, стр. 115), (АС-СНА, стр. 177) П. Скок съобщава че думата *župa* – област, село, е разпространена освен в Сърбия, в Черна Гора, Херцеговина, Бока, Дубровник, Далмация. Той споменава мнението за аварски или прабълг. произход на думата, но не изключва и собствено развитие, от славянски корен сроден със санскрит *gōpa* – пазач, с др.гръцки γύπτη – колиба, или с гот. *gavi*, нем. *Gau* – село, селище, респ. да се е стигнало до появата на праслав. форма **gupaŋъ*, дала по-късното *жупан*, вероятно и под аварско въздействие. (PS-ERHSJ-3, стр. 687-688)

При осетинците се среща фамилното име *Зупантæ* (Зупанови / Жупанови). (ЗГ-ОФЛИ, стр. 50) В ефталитски документ, договор написан на кушано-бактрийски ез., от

² Вероятна връзка с древния ностратичен корен **bar-* говоря неразбрано, респ. казвам заклинание, съотв. бълг. *бърборя*, в осет. *bær-bær* – празни приказки, е аналогичен израз, на бълг. *бър-бър*, *бъра-бъра*. В санскрит *brav*¹, *bravīti*, *bruvanti*, *brava* / *bruva* – говоря. (AL-IAIL) Вж. също санскрит *brahman* – жрец, в пехлеви *brāh* – обред. В ирл. *braman*, *brotan*, *brotōn* – магьосник, дявол. (EDGL)

³ вероятно реликтова аварска дума.

558 г. (или 356 от кушано-сасанидската ера, по Николас Симс-Уйлямс) се споменава титлата *šwtpaw*, със значение старейшина.⁴

Подобна по звучене титла **чупан** (*čupan*) се среща при древните тюрки, и Махмуд Кашгари я определя като “старейшина на селище”. В китайски документ от Куча (VIII в.) е записана като (*chùbàn*) 處半 (в еп. Тан *chópān*), а в хотаносакски документ от същото време се среща като *čaurat*. Тюрк. “чупан” *čupan* / *čoban* – старейшина на селище, село, или неговия помощник, се обяснява като производно на думата *čip* – област, което от своя страна е заемка от кит. “чжоу” (*zhōu*) 州 (в еп. Тан *čaw* / *čiw*) – област, провинция. (ДТС, стр. 156, 157, 151)⁵

При българите, титлата жупан, се среща върху сребърната чаша на Сибин – ΖΟΥΠΑΝΟΣ ΜΕΓΑΣ (Сибин или Сивин – Велик жупан). Също “Димитър жупан” се споменава в надпис от X в., намерен в Северна Добруджа⁶. Освен „велик жупан” се срещат „жупан-таркан” (надгробен надпис на Охсун от времето на Омуртаг), и “тортуна-пиле-жупан” (инвентарния надпис от Преслав). Тук може да се добави и “боила-жупан” от надписа върху таса (съд № 21) от съкровището от Наги Сент Миклош (Шинникулау Маре), въпреки че неговия изцяло български произход се поставя съвсем основателно под съмнение.⁷ БЕР посочва също така диал. (Панагюрище) **жупа**⁸, **джупа** означаващо страна, област, махала, дума имаща отношение към титлата жупан.

Според Баскаков, позовавайки се на Рамстедт, “тюркското” *župan* – провинциален чиновник, е било заето от китайското *zou-pap* – канцлер, секретар: 奏判 съвр.ф-ма *zòuràn*, еп.Хан *swāhphānh*, ран.ср.кит. *cōwphān*. (НБ-КЗТЯ-ТО) Но това не може да обясни българското значение **жупа** – област, **жупан** – висш аристократ, областен управител. Така че произходът е друг. Етимологични паралели: В тох.(б) *уароу*, в тох.(а) *уре* – страна, родина, държава. Известна е и тилата *уароу-токо*, букв. „старейшина” от *уароу-mokonta*, в мн.ч. – старейшините на страната или висшите аристократи. (SP-CT) Тохарското *уре* / *уароу*, произлиза от пратохарското *yārāu – паша, пасище, степ.⁹ Производно на *уре* / *уароу* е титлата *yabko*, или *yārko*. В тохарската държава Куча тази титла са я носили братята на царя, но вероятно първоначално е означавала „цар”, владетел на страната. Под формата *javuga* е позната при кушаните, в надпис върху монети: KUJULA KASASA KUSHANA YAVUGASA DHARMATHIDASA (Куджула Кадфиз, благочестив владетел „явуга / ябгу” на кушаните). В кит. запис се среща като “сихоу” (*xihóu*) 侯, като значението е княз / княжество, а възст. на произн.¹⁰ в епохата Хан е „*xe-khu* / *xe-gwā*” или „*(h)e-khu/(h)y-gwā*”, и е

⁴ Договорът е публикуван от Николас Симс Уйлямс, и е сключен между Тет – жупан (зупан) на Шабуран и Пий – жупан на Сурсаг.

⁵ Alemany, Agustí (2009). "From Central Asia to the Balkans: the title *čū(b)-pān". In Allison, Christine; Joisten-Pruschke, Anke; Wendtland, Antje. *Daēnā to Dīn: Religion, Kultur und Sprache in der iranischen Welt*. pp. 3–12.

⁶ този фрагментиран надпис е открит през 1950 г., в с. Мирча-вода (*Mircea Vodă* - Мирчо-воевода, това е старото бълг. село Ак-бунар или Бял кладенец в окръг Тулча) в Сев. Добруджа. Съхранява се в Букурещкия национален музей. Всъщност имаме фрагмент от надпис върху каменен блок с кирилски букви. Според акад. Иван Гошев, въз основа на екстамапаж изпратен му от Букурещкия музей, се разчита следната фраза: „...Жъгры ѣхъ...ъ лѣто дз.у.н.а...ори Дѣмитръѣ бѣ...жоупанъ...”. Надписът явно съобщава за нападение на угрите (унгарците-маджари) в 943 г. през управлението на цар Петър. В същата година 943, е документирано от източниците (хрониката на Амартол) унгарско нападение към Византия, като преди това нашествениците са опустошили България, твърде слаба и беззащитна, по време на безволевия и «христолюбив» цар Петър. Тук откриваме интересната буква ѣ, която И. Гошев разчита като „ан”.

⁷ вкл. и от проф. Рашо Рашев.

⁸ Думата **жупа** – област се е използвала също в Сърбия. Там **Жупа** се среща и като топоним, няколко области носят това име, обитавани вкл. и от население с български произход.

⁹ произходът на тох. дума е свързан с урарт. *ebani* – страна, поле, шумер. *bad* – почва, нива, акад. *arītu* – разорана нива, заета от урарт. в перс. *jaban* – страна, равнина, степ, в дравид. *pāt(t)i*, *pād* – поле, степ, е идентично с шумер. и акад. ф-ми. В кетски *ban* – земя, почва. (ShD), (S-YE) Тохарите заемат тази дума от урартите, по време на миграцията си през Загроса и Иранското плато.

¹⁰ В интересувашата ни епоха (Хан), китайско 侯 е стара китайска титла със значение княз, аристократ, в др.кит. *g(h)ō*, еп. Хан, Тан *gwā* / *γwā*, ср.кит. *γw*, съвр.ф-ма *hóu*, а йероглифът 侯 – съвр.ф-ма *xi*, няма

максимално близко до кушанската титла *yavuga*, позната от монетите на Куджула КадфизТитлата „ябгу“ (*yabū*) която се използва като название на върховния владетел на древните тюрки, има тохарски произход. Смесово аварското „жупа“ е твърде близко до тохарската форма, а тюркското ябгу се явява точен аналог на аваро-българското „жупан“ но с различен смисъл.

Тюркската титла „чупан“ – селски първенец, старейшина има друг произход, вероятно смесен китайско-согдийски, тъй като „чжоу“ провинция е от китайски, а „пан“ е согд. форма на иранската титла „бан / ban“ (*spān*) и сходството с жупан е чисто звуково и случайно. Аугусти Алемани смята че тюрк. „чупан“ е директна заемка от китайското „чжоуму“ (*zhōumù*) 州牧 (в еп. Вей-Тан *cəwmwək / ciwmwīk*) – управител, пазител на провинция. Смятам че връзката на „пан“ (от „чупан“) с иранското „бан“ (господар, защитник, управител) е пределно ясна. Предвид хронологията на появата на двете титли „ябко“ > „явуга“ > „ябгу“ > „жупан“, тохарска по произход, фиксирана още при кушаните във II – I в. пр. н. е. и согд.-тюрк.-кит. „чупан“ – позната в епохата Тан (VII в.), не е възможно втората форма да е първоизточник на аваро-бълг. жупан.

5). каган (χαγάνος, *chaganus, caganus, cagan, хаганъ*) – титла на върховния владетел. Първите носители на тази титла, фиксирана от китайските източници в 402 г. под формата *кехан, k'o-ħan* са владетелите на жуан-жуаните, или жужаните (Менгес 1979, Ligeti 1986, Кычанов 1997). Така че принадлежността и към езика на аварите е напълно логичен. В китайски запис е кехан (*kě-hán*) 可寒, 可汗, и двете форми в епохите Вей-Суй-Тан са се поризнасяли като *khā-gān*. Първоначално е известна у древномонголските племена ухуани (*Wuhuan*) и жужани (*Ruran*). В. Таскин прави анализ на данните в китайските хроники „Цзин-шу“ (*Jin shu*) и „Сун-шу“ (*Song shu*) за древномонголските, сяньбийски племена и стига до извода, че титлата каган първоначално е използвана от тях още в епохата Източна (Младша) Хан (I – III в.), съотв. от племената Цифу (*Qífú*) 乞伏¹¹, Жужани, Туйхуни (*Tūyùnhún*) 吐谷渾, и в последствие чрез жужаните, е заета от тюрките. (BT-OTШК) При тях първоначално е била позната като „ю-кехан“ (*yú-kě-hán*) 馱可汗, - старейшина, като йероглиф 馱 е предавал фонетично тюрк. дума *ev, äv* – дом, или букв. каган на дома, т.е. старейшина, глава на семейство. (ДТС, стр. 419), (ЮЗ-ДСТ) Ху Саншен (*Hu Sansheng*) коментатор на енциклопедията „Зичжи тунцзян“ (*Zizhi tongjian*) (Цялостно обозрение (букв. огледало) в помощ на управлението), казва, че най-рано използването на титлата „каган“ е започнало от племенните вождове на сяньбийското племе туба (*Tuoba*) 拓跋, но преди тях тя е известна при жужаните, където е използвана за пръв път от владетеля им Юцзюлу Шелун (*Yùjiǔlú Shèlún*)¹² 鬱久闐 社嵩 (391 - 410 г.), който в 402 г. приема тронното име Цюдуфа кехан (*Qiūdoufa Kehan*)¹³ 丘豆伐可汗. По-късно титлата се използва и от императорите на Тан, като „небесен каган“ или „хуан-ди тян кехан“ 皇帝天可汗 аналог на трад. китайско „тян-зи“ 天子 или „син на небето“. (HP-BMK) Открита е и върху согдийска монета: *bagddiggo kagano* – божествен каган. (FG-E)

Според Евгений Хелимски, в ТМ ез. е съхранено първоначалното значение, в евенк. *qayəp (qayəna, kahán)* – старейшина на род, жрец, (охотски) *kagan* – старец, старейшина. (EX-TМЕКАК) Откъдето в др.тюрк. *qaŋ (kʷang)* – баща. (ДТС, стр. 419) Първопроизхода на думата е свързан с кетското *qʷjəny* – владетел, господар, *kʷyga* – глава, ръководител, старейшина. От същия корен е тибет. (диал. лимбу и кулунг) *hang, hō*, пратибет. **q(w)anŷ* – владетел, кит. 君, съвр.форма цзюн (*jūn*), в ст.кит. и епохата Хан *kun* – княз, владетел, господар, глава на семейство, баски *çaharrena* – старейшина,

---

смесово значение, а само придава звук *xì, hsi, si*. Така че „си-хоу“ в интересуващата ни епоха като съчетание от йероглифи е отразявало думата „*xe-khu / xe-gwā*“ или „*(h)e-khu / (h)y-gwā*“, и е максимално близко до кушанската титла *yavuga*.

¹¹ Цифу (*Qífú*) 乞伏, произн. в еп. Хан „*khət-bwək*“ което показва вероятен кетски произход.

¹² произн. в IV – V в. *wətkwər(h)a d(h)járwən*, вероятно Укурга Дарун (в монг. *ug* – начало, в ТМ *uŷ* – връх, монг. *darhan, darga* – господар, суверен).

¹³ произн. в IV – V в. *khəwd(h)wāhb(h)wat khāgānh*, или Худах-бат каган, вероятно от монг. *xutag* – щастие, удача, божие предопределение и *bat* – твърд, силен, каган.

handiko – висок, *handi*, *haundi* – голям, 考 *kǎo*, др.кит. *khū* – старши по възраст, стар, баща, предтеча, шумер. *hzn*, *hazānu* – старейшина, бореален паралел с еврейското *koen* – вожд, предводител, жрец, в протосемит. *kVhVn, угарит, финик., арамейски, араб. *khn*, иврит *kōhēn* – жрец. (Старостин) Др.индо-иран. *kavi* – жрец, цар, согд. *kāw* – цар, са субстратни прединдоевроп. думи от същия произход.

6). **кана-зауци** – владетел на аварите. Съобщена е от Псевдо-Айнхард в „Аналите на Франкското кралство“. За годината 811 се казва че: ... „Също в Аахен (столицата) бяха очаквани велможите от Панония: **канизауци** господарят на аварите, и тудуна, и другите първи [хора], и вождовете на славяните, обитаващи около Дунав. Те както им беше заповядано от предводителите [на нашите] войски, намиращи се в Панония, дойдоха при господаря“... (...fuerunt etiam Aquis adventum eius expectantes, qui de Pannonia venerunt, canizauci princeps Avarum et tudun et alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium, qui a ducibus copiarum, quae in Pannoniam missae fuerunt, ad praesentiam principis iussi venerunt.)

Става дума за първенците на разгромената от Карл Велики Аварска държава, които идват на поклонение във неговата столица Аахен като представители на победен народ. Виждаме че господарят на аварите е носил титла *кани-зауци*, а *тудунът* е един от най-близките му приближени. Така че интерпретацията на Е. Хелимски който вади цитата от съдържанието на текста, и вижда в *кани-зауци* просто посланик, пратеник, или Дюла Немет, който интерпретира титлата като „шаман-посланик“ са изцяло неверни. (ЕХ-ТМЯКАК) Титлата е аналог на българското *кана-сюбиги*. Вероятно означава „кан добър хубав като бог“, или „богоподобен“, „от бога“, от пушунски *sse* – добър, хубав, и осетинското *хиъсаъи* – бог, *хисаи* – главен, господар. Такова е значението на **кани-зауци**, аналогично и идентично с **кана-сюбиги**. Интересен факт е, че освен алтайското *каган*, аварите са използвали и източноиранското *кани-зауци*.

7). **капкан** – титла спомената от Айнхард като „*сарсанус*“. Явен аналог на българското *кавкан* – втори след кана, съветник на кана. От индоиран. *kavi – мъдър, санскрит *kavīh*, авест. *kaxvarda* – ясновидец, мъдрец, тох.(б) *kavvi*, *kavvintes* – поет, мъдрец, санскрит *kavī* – предвиждам, планирам, авест. *kavi* – поет, певец, мъдрец, дало името на една от първите митични династии на Арияшаяна. В древността поетите и певците на древни сказания са носители на родовата памет и мъдростта. (DA-DT-b), (AL-IAL)

8). **катун (qatun)** – царица, жената на кагана. (ДН-ВА) В др.тюрк. *qatun*, думата е от согдийски произход. (ДТС, стр. 436) В согд. *x'twnH*, перс. *khātūn* / *xātūn* – царица, в перс. *xudāi*, *xoda*, авест. *xaithya*, талиш. *xudo*, гилян. *xude*, кюрд. *xuda*, пуш. *xuday*, *xwadāy*, ягноб., шугнан. *xudo*, искашим. *xuda*, зебак. *xudai*, язгул. *xédo*, сарик. *xūdoy*, белуджи *xuda* – господар, владетел.

9). **конал** – кола, телега. Константин Багрянородни съоб. че името на областта **Конавле**, с център гр.Цавтат в Приморска Хърватия (Далмация), идвало от „сръбска“ дума озн. кола, телега. Ето защо предполагам че става дума за някакъв алтаизъм останал от езика на аварите и явно употребяван от тези славяни. В др.тюрк. *qanʷa*, *qanʷilī*, хакас. *xanʷā*, шор., тофалар. *qanʷna* – каруца, телега, шейна, монг. *qanʷa* – дървена платформа, в ТМ езици *kanʷka* / *xanʷka* – седло, *kinʷlē* / *kunʷgilte* / *kinʷgile* – ски, шейна, праалтайска форма *kʷiaʷje – кола, шейна. (S-AE, стр. 689) Така че най-вероятно става дума за аварска по произход дума *konal* < *konʷla*.

10). **лунъ** – сокол. Думата е позната в ст.българ. *лунъ* (вкл. и в рунически надпис от Мурфатлар, върху гърба на нарисуван сокол: **ΛΔΥ:Χ**, транскрипция „лоун е“.), ст.рус., укр. *лунь*, сърбо-хърв. *луо*, словен. *lunj*, чеш. *lunžak* – вид сокол, със сиво-бяло оперение. Произходът е неясен. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 534) И на практика е от аварски

произход, в ТМ ез., евен. *lūntē* – орел. (ССТМЯ-1, с. 503) В кит. 鷹 съвр.форма *yuán*, др. кит. *lon*, клас. ст.кит. и еп. Западна Хан *lwan*, Изт. Хань *zwan* – ястреб (*Milvus melanotis*). По-далечния произход на думата е австро-азиатски, в езците от Индокитай и във ведийските ез. от Индустан **lanṅ* / **k^alanṅ* – хищна птица, ястреб, орел, с бореални семитски паралели в угарит. *lqh*, араб. *laqwāt* – орел. (Старостин) Така че думата **ЛУНЬ** показва китайски произход, а нейните приносители са аварите, но заимствването от китайски, е станало преди I в.¹⁴

11). мерген – стрелец. Тъй като се открива в монголски, се посочва като доказателство за жужанския произход на аварите. В монголски *mergen*, бурятски *merge*, калмикски *mergn* – майстор-стрелец, ловец, което е заето и в тунгусоманджурски, манджурски *mergen* – добър, изкусен, умел ловец, евенкски *mergen* – разумен, умен, знаещ. Според Старостин думата е производна на праалтайското **m[i]ro* – стрела, като поставя тук и якетското и долганско *bürges* – стрела. (S-AE, стр. 918) Но по-вероятно това е древна индоиранска заемка, в санскрит *mrgayus*, *mrgāvit*, *mārgik* – ловец, *mrgaya* – лов, *mrgyati* – отивам на лов, *mrgayuh* – ловец на птици, авестийски *mərəgaiti* – блужда, бродя (Уленбек), тох.(б) *mārg* – път. В дардските езици *mārgika* – ловец, *mārgya* – търся, бродя. Това е едната възможност за произхода на думата – от търся, бродя, респ. ловеца търси жертвата си. Другата вероятност идва от дардското *mrgá* – дивеч, диво животно (диво прасе, планински елен), в осетински *margъ* (мн.ч. *mærgýtæ*) птица, дивеч, *maræggag* – ловец, стрелец. В.Абаев също посочва древноиндоиранското *mrgá* – дивеч, диви животни, които в иранските езици преминава само за название на птиците. (DDSA), (BA-C-2, стр.73-74) Така че в древномонголски, думата **мерген** е заимствана от съседен индоевропейски народ (саки, юечжи). При аварите, предвид окчочанието –ен, думата е с древномонголски произход.

12). паркалабъ – длъжност, посочена от Б. Цонев като заемка в рум. и унг., от ст.българ. ез.? В рум. *pārkalāb* – началник на крепост (комендант), в унг. *porkoláb* – тъмничар. (БЦ-ИБЕ-2, стр. 115, 173) Но в случая иде реч за аварска по произход дума, аналогично в ТМ *parǰaū* – затвор, улч. *pargalau* – поставям в затвора, арестувам. (ССТМЯ-2, стр. 34) Значението е аналогично на унгарското. Фасмер посочва руското и укр. **паркан**, **баркан**, пол. *parkan*, чеш. *parkan*, ср.вис.нем. *parkan* – ограда, за което смята че е арабска заемка. Но както се вижда, имаме аварска заемка в съотв. славянски езици, проникнала в немски, или от чешки, полски, или от унгарски, или директно от аварски. В ТМ ез., мандж. *biregen*, *bireken* – палисада, ограда от дървени колове, евен. *birken* – барака, колиба, евенк. *biri* – под от дървени валки, др.тюрк. *barq*¹⁵, халха-монг. *barilga* – постройка, монг. *barix* – строя. (ССТМЯ-1, стр. 84), (ДТС, стр. 84), (PMPC, стр. 628)

13) таркхан – титул, висш аристократ. (ДН-ВА) Думата е позната и у българите. Също при осетинците *tærxon* – съдия, по-рано е означавала княз. В. Абаев посочва че липсва сходен ирански корен, и посочва в санскрит *tark* – съдия, индоарийски *t'rkana* (*tārkana*) – мисля, обсъждам, предполагам, *tarkana* – говоря, *tarka* – размишлявам, мисля, обсъждам, в хинди-урду *tāmā* – съдя. (BA-CEI, стр.19) В тох.(б) *tarkāñe* – проява на безпристрастие, *tār* – защита пред съда, *tārkausa* – опрощение. Въпреки мнението на Абаев смятам, че по-точно обяснение дава в тох.(а, б) *tārk* – разрешавам, пускам, тох.(б) *tarkāñe* – ръководя, обясняващо напълно и аваро-др.българ. титла таркан. (DA-DT-b)

¹⁴ от друго кит. назв. на ястреба 萊鸞, съвр. форма *lái'ji* (лайци), еп. Вей-Тан *l(h)əkij*, е заето в мандж. *laičoxo*, др.тюрк. *lač'in*, чув. *lačam*, осет. *lacin* – ястреб. (ССТМЯ-1, с. 487), (ДТС, с. 332), (ВЕ-ЭСЧЯ, с. 126), (BA-C-2, с. 11)

¹⁵ вж. българ. турцизъм **барака** – лека дървена постройка.

14). тудун – аварска титла, един от най-приближените до владетеля, наместник, управител на област. В др.тюркски *tudun, tuduŋ, tuđuŋ, tutunq tutuq*, в согдийски запис *tōwn*; латински запис *tudunus*, гръцки - Τουδοῦνος у Теофан - тюркски титул със значение управител на област, наместник: „Τουδοῦνοι οἱ τοποτηρηταὶ παρὰ Τουρκοῖς” – „тудуните са пазители на области при тюрките”. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 108), (ДТС, стр. 584, 493) В кит. въпр. титла се изписва 吐屯 съвр. ф-ма “*tūtún*”, в еп. Тан “*thōtwin*”, 吐 – зн.: слово, дума, 屯 – граница, военно селище, тутун в др.тюрк. се превежда букв. като разпоредител, изписва се и 土屯 съвр. ф-ма “*tūtún*”, в еп. Тан “*thōtún*”, йероглиф 土 озн. земя. Също се среща и под формата “дуду”, “тутук” 都堵 – *dōudǔ, dūdǔ*, в произн. еп. Тан *tōtō*, зн. на йероглифното съчетание “област-стена”. (АМ-ТХ, стр. 270, комент. 638, стр. 377) Заето в др.тюрк. *tuduq / tutuq* – военен губернатор на област. (ДТС, стр. 584, 593) Вероятно първоначално тутуните / тутуци са били вид гранични управители. По време на империята Хан, тази титла е била “духу” (*dūhù*) 都護 – наместник на васална област, букв. зн. “област-защитник”. (АМ-ТХ, стр. 73-74)

Напълно неоснователно е мнението на Д. Немет, който смята че волжко-българската титла “**трун**”, знатен човек, велможа във Волжка България, съответства на древнотюркското *tudun* с преход „d>r“ ***turun**. (ДН-ВА) Ашмарин я свързва с титлата *тархан*, като нейн вариант. (НА-БЧ) Фасмер посочва староруската дума *трунь* (Троицки летопис, 1230 г.), като директна заемка от езика на волжките българи. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 108) Произходът на „трун“ или турун е свързан с монголски *teriyun, tirgən, tirun / tirün*, халха-монголски *türü, tergün*, бурятски, калмикски *türün*, ордоски монг. *terigün* – глава, главен, пръв, праалтайски **t'ire*. (S-AE, стр. 1427-1428) И вероятно е късна монголска заемка.

15). улак / ulak – вестоносец. Думата е съхранена в старобаварски и има аварски произход. В чув. *vula* – чета, говоря, бърборя, др.тюрк. *ulī*, монг. *ulah* – вой, рев. В ТМ *ula* – изпращам вест, писмо, предавам информация, разказвам история, предание, *uladusi* – пощенски раздавач (съвр. зн.), *ulgu* – дума, *ulgur* – разказ, монг. *ūlgēr* – разказ. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 130), (ДТС, стр. 609), (РМРС, стр. 825, 834), (ССТМЯ-2, стр. 252, 259)

16). хринг – аварско военно укрепление, крепост с дървени стени, тип палисада. Това е древна алтайска дума, в монг. *xuarang, qiwaran* – казарма, военен лагер, ТМ, мандж. *qiwara* – ограждам, *qiwaran* – военен лагер, казарма, орок., нан. *qawa*, удег. *kawa, qaura(n)* – дървена колиба. (ССТМЯ-1, стр. 422) В др.тюрк. *qorīyan* – стан, военен лагер, е заемка от др.монг. *хориуан, хориуан* – военен стан, лагер. (ДТС, стр. 458) Аналогично в осет. *gæræŋ / goren* – ограда, обградено място, обор, препятствие, дървена стена. (ВА-С-1, стр. 515, 524-525) В перс. *kurang* – кръгово укрепление, бивак на ловци, обор за коне и в кавказки аварски *goren* – обор, обградено място, абхазки *а-гъар* – ограда (алтайски аварски произход?). Аварската дума **хринг** (позната чрез франкски източници) показва недвусмислена връзка с монг. *xuarang* – военен лагер, казарма. Традиционно **хринг** се извежда от англосаксонското, фризко *hring*, скандинавското *hringr*, немското *ring* – пръстен, средновисоконемски *ringes* - площад. От него произлиза в някои славянски езици, руски *рынок*, украински *ринок*, белоруски *рынак*, полски *rynek*, чешки *rynk* – площад, пазар (М.Фасмер). Смятам че германският произход на **хринг** е изцяло съмнителен, много по-вероятно франкските хронисти са преиначили оригиналната аварска дума **хуранг / хуринг**.

17). хоръгва - 1. слава, величие, 2. знаме с изображение на светец. Думата е общославянска с аварски, произход. Среща се във всички славянски езици, бълг. *хоръгва, хоругва*, диал. *уругва, уругвица*, украински *хоругов*, род.п. *хоругви*, староруски *хоругы*, род.п. *хоругъве* – знаме (Ипатиевската летопис), руски и белоруски *хоругва*, сърбохърватски *хоругва, хоруга*, словенски *karōgla, *karōgva*, чешки *korouhev*, старочешки *korúhva*, словашки *korúhev*, старополски *chorągiew*, полски *chorągiew* (от където *chorąży* - *хорунжий*, прапорщик, знаменосец), кашубски *хорçгва, хорçгу, хорçгев*, горнолужицки *khорhoj*, долнолужицки *chóругoj, chóругoj* – знаме, църковно знаме.

Фасмер смята че праславянското *χοῖδῆ е заимствано през старотюркски, с начално „х“ от монголското *oruṅgo*, *oruṅga*, калмикски *оῖῆ* – знаме, знак, в езика на монголците от Вьтр. Монголия *geger*, *her* – знаме, флаг на войскава част. (АР-МГВМ, стр. 77, 81) В древнотюркски *uruṅu* – знаме, титла, *uruṅut* – предводител. (ДТС, стр. 615-616) Посочва се също вероятна връзка със старотюркското *qoriṅan*, старомонголското *χοῖṅan*, *χοῖṅṅan* – военен стан, лагер (вж. хринг). (ДТС, стр. 458) Украинската титла *хорунжий* – казашки низш, офицерски чин, със значение знаменосец, е заимствано от еднозначното полско *chorąży*, от полската дума *chorągiew* – знаме, от 1705 г. в Русия започва да се използва термина *хоронџи* – ескадрони. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 268-269) От ТМ ез. *urgin* – форма, образец, *urge* – рисувана книжна кукла, чучело, атрибут на шаман използван при ритуал, *xergen*, *xergine* – черта, изображение, знаци, картина върху дърво или плат, също знак на достойнство или сан, дало производното *xergei* – писар, тук са монг. *оруṅго*, *оруṅга*, *оруṅа*, *оῖῆ*, *geger*, *her*, др.тюрк. *uruṅu* – знак, знаме. (ССТМЯ-2, стр. 284, 482) Заето и в китайски, 旗 съвр.ф-ма *qí*, др.- и клас. ст. кит. *gǎ*, среднов. кит. *gu* – войсково знаме, знаме на манджурските полкове, от времето на манджурските династии. **Връзката и със значението слава, достойнство, сан, показва че именно тук трябва да търсим изходната етимология!**

18). хъутх – щастие, късмет. Думата *ху* я разчитам върху **аварски рунически надпис върху костен игленик, от некропола до с.Яношхид**. Публикуван е от Ищван Ердели (ИЭ-ИН) Некрополът е от VII в. Руническите букви са от донско-кубански тип.¹⁶ В монг. *qutux*, в халха-монг. *xutag*, бурят. *xutagta*, калмик. *xutэг*, ордоски *гъутугъ* – щастие, късмет, мандж. *xuturi* – щаслив, късметлия, в тюркските езици, чувашки *хăт* (*хъut*, *хъwt*), хакасски *xut*, в останалите *qut / *kut* / *qot*, праалтайска форма **küt`á* – щастие, късмет. (S-AE, стр. 749) Или предмета да носи щастие и късмет на притежателя си, пожелателен надпис.

19). югур (iugurgus) – аварска титла, означава големец. В др.тюрк. *jügerü*, турски *jükarı*, *jüharı*, карачаевобалкарски *огъары*, татарски *jugarı* - високо. Махмуд Кашгари съобщава че в Караханидската държава (IX-XIII в.), титлата *juṅruš* е означвала висше длъжностно лице в двора на владетеля, но от незнатен произход, представител на народа. Така че значението и е било „големец“. Виж протоалтайското *iugu* – висок и съответните аналози в тюркски *jüg*, монголски *augā*, *öje*, *ögse*, тунгусоманджурски *ug*, евенк. *uṅ*, евен. *оуъ*, негидал. *uvi* / *uṅi* - висок, *okčalā* - връх, манджурски *vesi*, солонски *uṅesxī* - висок, *ugu* – връх, корейски *uh*, японски *u-ра* - издигам. (S-AE, стр. 624-625), (ССТМЯ-2, стр. 243-244, 245-246) Според Хелимски *juṅruš* трябва да се свърже с евенкското *džüṅür*, диал. *džüwür*, *džüür* – направлявам, *džuyurtu* – управлявам, ръководя, дериват от *džüṅ* - направление, път, цел, *džuyu*, *džuwu*, *džuu* – цел, работа, в монголски *džüg* - направление, страна, посока. (ССТМЯ-1, стр. 269, 270), (ЕХ-ТМЯКАК)

***

Пример за тунгусо-манджурските паралели на езика на аварите е надписът от съд-21, в съкровището от Наги Сент Миклош. Самото съкровище е сборно, открито е в 1799 г., от българи в Банат, в бившите земи на Аварския каганат, в посл. включени в I-то Бълг. царство. Съществуват различни хипотези за произхода му: хунско от Атила, печенежко, куманско, като най-убедителните предположения са, че е аварско или българско. Двете спокойно могат да се обединят в една, принадлежало е на аварски аристократ, впоследствие подчинен на Българската държава. Съкровището е сборно и е сменяло собствениците си. Последният собственик най-вероятно е унгарският

¹⁶ вж. книгата ми „Алано-древнобългарското писмо“. ВТ. 2010 г., стр. 162

феодал от български произход – Отум или Айтони, чието име Ут фигурира в руническите надписи на един от съдовете – подноса.¹⁷

Надписът е: „BOYHΛA • ΣOAPAN • TECH • ΔYΓETOIΓH • BOYTAOYΛ • ΣOAPAN • TAΓPOΓH • HTZIGH • TAICH”. Тук Боила жупан, и Ботаул жупан са имена и титли, като бойла е или л.им., или титлата боил, т.е. „боил-жупан“. Неизвестните думи са **теси**, **дугетоиги**, **тагроги**, **итсиги**, **таиси**. Всички те имат точни ТМ паралели. 1. „таиси“ – в мандж. *toso* – правя, удег. *tausi* – кова. (ССТМЯ-2, стр. 204, 149) 2. „дугетоиги“ – в негидалски *duy*, удегейски *dukte* - издълбавам, в евенк. *duytike*, *duktike* - гравирам, *duku* – пиша, орочки *tūka* – изображение. (ССТМЯ-2, стр.218, 219, 221, 207) 3. „тагроги“ – евенк. *tiyэ*, *tiyэruk* – чаша, съд, негидал. *tigэ* – широка чаша, чиния, улчийски *tukuru* – бутилковиден съд, корейски *tuguri* – кръгло метално блюдо, др.тюрк. *tögürük* – широко метално блюдо. (ССТМЯ-2, стр. 176) 4. „итсиги“ – евенк. *itiyā*, евенски *itъ* – изготвям нещо за някого. (ССТМЯ-1, стр. 333) 5. „таиси“ – мандж. *tэjsu* – съответствие, мяраа, *tэsu* – удовлетворявам, др.монг. и др.тюрк. *tusa* – полза, удовлетворение. (ССТМЯ-2, стр. 229, 241,173, 223) Или връзка с в ТМ *tэsī*, евенк. *tэsi*, *tэši*, евен. *tes*, *tъs*, негидал. *tэsi*, улчийски, орокски *tesu* – измивам, пречиствам. (ССТМЯ-2, стр. 240-241) Така смисълът е, че единият жупан е изготвил и надписал съда за другия, в негова чест и полза, или за причестване. Както се вижда това е пожелателен надпис, върху съд за дарение между двама аристократи (жупани).

Наличието на титлата **боила** в надписа показва че тя е била позната на аварите. Не е ясно дали при българите е съществувала самостоятелно, или е заета от аварите? Според традиционното мнение, произлиза от др.тюрк. *boila*, *buila*, *bojlu* – висок, издигнат, респ. благороден, знатен (Томашек, Маркварт, Корш, Мелиоранский). (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 259) При тюрките е спомената единствено в др.тюрк. надпис като *bojla baуa tarqan* – титлата на живелия през VIII в., виден държавник от II Тюркски каганат, Тонкук. (ДТС, стр. 110)

Среща се също в ТМ ез., мандж., монг. *bejle* – велик княз, висш аристократ, но се смята че първоизточникът е тюрк. *bojla* (ТМ < монг. < др.тюрк.). (ССТМЯ-1, стр. 120) Само че др.тюрк. / аварското *bojla* – висок, издигнат¹⁸, е с най-вероятен източноирански, вероятно хотаносакски произход. В хотано-сакс. *bulj*, *buljā*, *buljam*, *bulyata*, *buljāte* – възвеличавам, възхвалявам, уважавам, *buljse* – добродетел, *buljsā* – висококачествен, *buljasā* – дълъг, в авест. *bərəj*, ср.перс. *bwlc-* (*burz-*) – голям, висок, възхваляван, с преход *r>l* в хотаносакски. (Ch-DIV, стр. 11), (СИЯ,ХС, стр. 249, 254, 303), (ВР,ДЭ-ЭСИЯ-2, стр. 112-113) В таджик. *bolij*, руш., хуф. *bōlig* – старши, старейшина, *bolo* – главен, върховен. (DRT), (BC-PXT, словарь) В пехлеви *bālāy* – висок. (DMc-IPD, стр. 16) В санскрит *balya*, кховар. *balyak*, кашмир. *bōjeř* – силен, голям, юначен, герой, др. инд. *bāla* – сила, мощ. (DDSA), (ВР,ДЭ-ЭСИЯ-2, стр. 66) Понятието има и широки индоевропейски паралели¹⁹.

***

Като лични аварски имена са известни **Апсих** (’Αψίχ, ’Αψήχ) – аварски посланик и веононачалник, съобщен от Т. Симоката, **Баян** – име на каган, **Таргумайс** (Ταργύτης/

¹⁷ вж. книгата ми Алано-прабългарското писмо. ВТ. 2011 г.

¹⁸ тюрк. *boila* – раста, израствам, е произв. на пр.тюрк. **bod* – ръст, тяло, височина, в повечето тюрк. ез. *boj*, др.тюрк. *bod*, *bođ*, халадж. *bod*, тув. *bot*, шор. *pozu*, чув. *pū* – ръст на човека, височина, тяло, снага, монг. **boda*, халха-монг. *bod*, бурят., ордос. *bodo*, калмик. *bodə* - тяло, предмет, в ТМ, ез., евенк. *bulgis* – тяло, осанка, евенк. *boldo*, *bulte* – голям, евенк. *boldžor* < монг. *boldog*, др.тюрк. *boju* – хълм, възвишение. В по-далечен аспект, тези алтайски понятия са производни на праалт. корен **bēdū* – голям, обемен, в др.тюрк. *bedük* / *bujuk* – голям, монг. *büdügün* / *büdü* – голям, обемен, евенк. *budun* – голям, висок (< от монг.?). Аналогично се е образувало и др.тюрк. *boj* – много хора, тълпа, *bojun* / *bodun* – народ, в ТМ ез. евенк. *bule*, монг. *bul(e)* – семейство, род, чув. *pultār* – най-близки роднини, младши братя и сестри. (ДТС, стр. 108-110), (ССТМЯ-1, стр. 102, 107, 109), (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 443-444) Напр. от зн. племе, род, народ, Клаусон и Севортян извеждат титлата „*боула*“ – предводител на племе. (ТС-ВАРСБ, стр. 16)

¹⁹ Виж тох. *bāl*, *bālanma*, хот.сакс. *bala*, фриг. *balaios*, *belo* – власт, мощ, голям и *balen* – владетел, в ирл. *baillidh*, *balie*, шотл. *baizie*, френ. (от келтски произход) *bailli* – съдия, управник. (EDGL) Разторгуева и Еделман посочват връзка с общоиранското **barz* / **burz* – почитам, възхвалявам, но с преход *“r-”* типичен за източноиранските езици. (ВР,ДЭ-ЭСИЯ-1, стр. 112-113)

Ταρυίτιος) – име на знатен авар и **Кандих** (Κανδίχ) – име на аварски пратеник. Още от източниците са известни следните аварски имена: **Ермич** (Ερμίτζις), **Кунимон** (Κουνίμων), **Кок** (Κόχ/Κώχ), **Органа**, **Самир** (Σαμούρ), **Солахос** (Σόλαχος).

1). **Апсих** – името е известно освен като аварско и като име на хуни във византийската армия - 'Αψικάλ, 'Αψκαλ около 493 г. и около 535 г. (Maenchen-Helfen 1997). В литературата се свързва с аланското *apsa – кон и скитското име **Апсах** (**Αψαχος**) *apsag* - конник. (МЦ-СПИ) Хелимски търси връзка с манджурското *asiqan*, *asiqa*, *asiqon* - малък, млад, дете-младенец, юноша, (-*bs*- на местото на -*s*- се среща в диалекта сибе: *absaka*, *absika* – по-малко. (ССТМЯ-1, стр. 56). Смятам че връзката с конник и идентичното скитско име е много по-вероятна. Разбира се въпр. Апсих може да е бил представител на завареното сарматско (язиго-роксоланско) население в Панония.

2). **Баян** е аварският аналог на **Боян** и означава богат, името е от алтайски произход. В всички тюрк. ез. *baj* – богат, в чув. *rojan* – богат, от др.тюрк. *bajan*, попада в монг., и вс. ТМ ез., в неизменен вид. Тюрк. *bajan* е общоалт. дума, явяваща се стара индо-иран. заемка. В осет. ирон. *bondžын*, дигор. *bongin*, ягноб. *boy*, руш. и хуф. *bōy* – богат, *bōyēnat* – богаташ. Произходът на думата е свързан с др.индо-иран. *bhuј*, др.иран. *baug*, *bug*, *bauj*, *buj* – храна, удоволствие, продоволствие, удовлетворение на потребностите. В хот.сакс. *bujan* – удовлетворение, *buj* – храня се²⁰, *buka* – храна, продоволствие, *bujšana* – пир, в вед. (Риг-веда) *bhōjaka* – даващ храна, пракрит *bhōyaī* – храня се, дард.ез. *bhōjatē* – радост, удоволствие, *bhōjā* – щедър, изобилие, богат, раджастхан. *bhōjānēm* – здрав, добър. (DDSA), (ВР,ДЭ-ЭСИЯ-2, стр. 150) Аналогично е ирл. *buain* – храня се. (EDGL)

Цв. Степанов стига до подобни изводи и свързва името с др.иран. *bhaga* – богат. Така че името **Боян**, ако не е резултат на вторична промяна, може да се свърже пряко с изт.ирански! Напр. в монг. *bujan* – добродетел, в ТМ ез., солон. *bújā* – добродетел, мандж. *bujē* – желая, искам, обичам (ССТМЯ-1, стр. 103) В др.тюрк. *bujan* – благодеение, добродетел, *bujančī* – благодетелен, *bujanla* – великодушен, но в този случай, всички алтайски форми са заимствани от санскрит *puṇya* – благодеении, добродетел, и е това е станало с разпространението на религията (будизъм, манихейство), паралелно и независимо от много по-старото *bajan. (ДТС, стр.120-121)

3). **Ермич** (Ερμίτζις) – име на знатен авар, **Ерми**, **Ермиар** – аварско родово име, влязло сред българската аристокрация. Според К. Менгес и А. фон Габен е производно на монг. *эртэгү*, др.тюрк. *ermägü* – ленив, мързелив, което е неприемливо. (ДТС, стр. 180) Според Б. Симеонов най-вероятна е връзката с калмик. *arm* – копие, *armč* – копиеносец. (БС-ПО, стр.118), (ВБ-ПЕП, стр.151) Смятам, че много по-правилно обяснение е монг. *эртэг* – мъжествен, храбър, смел²¹, в др.тюрк. *ermäk* – живот, битие, *ermiš* – да бъде жизнен, и съотв. отрицателната форма *ermäksiz* – нежизнен, отпаднал, респ. оттук е и значението на *ermägü* – ленив, мързелив. (PMPC, стр. 902), (ДТС, стр. 181) Така че името Ерми, Ермич евентуално е означавало, да е жизнен, здрав, храбър, мъжествен!

Вероятно далечни наследници на това име са посочените от Й. Заимов, стари бълг. имена Ярмо, Ярма, Ярмен, Ярмин, Ярмил и съответните им западнобългарски „Е“-форми: Ермо, Ерма, Ермин, Ермил. (ЙЗ-БИ, стр. 359, 148) Т.е. първоизточникът е бил **Ърми**. При осетинците аналогични имена са Ерам, Ерман, Ермен, Ермине, а при чувашите – Ерем, Ереме, Еремен, Еремкке, Ерми, Ермак, Ермул, Ермуш. (ЗГ-ОФЛИ, стр. 94), (ЧАЯ)

²⁰ вж. бълг. турцизъм *боазлия* – лакомник, чревоугодник.

²¹ в ТМ ез., този корен се е развил в отрицателен аспект, в солонски *эртэк* – хермафродит (мъжеподобна жена), в мандж. *эрсун* – чудовище, в др.тюрк. *ermäklig* - отвратителен. (ССТМЯ-2, стр. 465), (ДТС, стр. 181)

4). **Кандих** (Κανδίχ) – име на аварски пратеник. **Кандо, Канде, Кандьо, Кандю** – български имена, **Кандев(и)** – фамилно име, също **Кондо, Конде, Конда, Кондин, Кондин** – бълг.имена. (ЙЗ-БИ, стр. 167-168, 177) Името **Кандак** е носил алански вожд, владетел на племето садагари, заселили се в Малка Скития (Сев.Добруджа) около 450 г. При съвр.осетинци се среща мъжкото име **Кандуа**. (ЗГ-ОФЛИ, стр. 95) Вероятно в основата стои осетинското иронско *kond*, дигорско *kindæ* – направен, сътворен, в дигорски *kond* – телосложение, *kondgin*, иронски *konddžын* – строен, добре сложен. Производни са на глагола *kæнын/kænun*, като негово причастие в мин.вр., аналогично в согдийски *kwnd*, пехлеви *kunishn* - деяние. (BA-C-1, стр. 601) Аналогично в тохарски *kan* - правя, създавам. (DA-DT-b)

5). **Кок** (Κόχ/Κώχ) – име на авар, Е.Хелимски го свързва с тюркското *kök* – син, без да отхвърля и други възможности. (ЕХ-ТМЯКАК) Но може да посочим евенкското *kokoј* – с добър стан, строен, красив, добре изглеждащ, в якутски *хохос* – набиващ се на очи, привличащ погледа. (ССТМЯ-1,стр.405) Интересен факт е и наличието на сакско име *Кукей* (*Kukej*), съвр.осетинско *Куку, Къако* и чувашко *Кукей*. (МЦ-СПИ), (ЗГ-ОФЛИ, стр. 95), (ЧАЯ) Алтайските думи показват паралел с тох.(б) *kektseñe* – тяло, осанка, снага, тох.(б) **kok*. – с не много ясно значение, но отнасящо се към тяло на човек. (DA-DT-b) В тюркските езици (турски, азербайджански) *kök* означава и силен, едър, в монголски *qoysi*, халха-монголски *хогši*, бурятски *хогsol* – богат, в тунгусоманджурски, улчийски *xugdi*, орокски, нанайски *xugdži* – широк, корейски *khī* – голям, старояпонски *kokoda* – много, протоалтайска форма **k`òké* – голям, много. (S-AE, стр. 832) Понятието е урало-алтайско, във фински *koko*, естонски *kogu*, саамски *küäkk^Añe*, марийски *koҕо, куҕу* – голям, едър. (UE) Така че е възможен и произход свързан с това урало-алтайско понятие **kVkV* – голям, широк, заето и в тохарски.

6). **Кунимон** (Κουνίμων) – име на авар. Според Моравчик става дума за гепид на аварска служба, името е идентично с името на последния гепидски владетел Кунимунд. (GM-B-2, стр. 168)

7). **Органа** – аварският наместник, регент на Кубрат. Проф. В. Златарски го свързва с турското Орхан. При чувашите е известно като Орган, Органдей, Органей, Органя, Оргей, Оргинас, Оргун, Оркантей, Орки, Оркум. (BM-ЧТИ, стр. 62), (ЧАЯ) Виж в монг. *өргөн*, бурят. *urgēn* – широк > мандж. *urgēn* – широк, евенк. *urgē*, евен. *urgө* – голям, тежък, др.тюрк. *urҕа* – високо, голямо дърво, *örgi* – издигам се, *örgün* – високо място, трон. (ССТМЯ-2, стр. 283), (ДТС, стр. 614, 388)

8). **Самоур** (Σαμούρ) – име на авар, военонарник воювал с Византия в 592 г., споменат от Т.Симоката. Името е посочено от Хелимски, без обяснение. При осетинците се срещат имената *Семыр, Самур*, при българите *Семир*, при чувашите *Самар, Самур*. (ЗГ-ОФЛИ, стр. 98), (ЙЗ-БИ,стр.282), (ЧАЯ) Като вероятна етимология, може да посочим чувашкото *samär* – едър, пълен, име с пожелателно значение. Протоалтайската форма е **sēme*, в тюркските езици *semir* > *semiz*, в монголски *semdži*, тунгусоманджурски, евенкски *semesik*, манджурски *semsu* – подкожна мазнина, тлъстина. (S-AE, стр. 1228-1229), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 11-12)

9). **Солахос** (Σόλαχος) – име на аварски посланик, съобщен от Менандър. Най-вероятно значението е „леворък“, левичар“. В чувашки *sulaxaj*, турски *solak*, татрски *solakaj*, казахски *solaqaj*, башкирски *hulaqaj*, монголски *solayai*, калмикски *solıǰa*, бурятски *halgaj* – леворък, левичар. (МФ-ЭСЧЯ-2,стр.58) Като втора възможност може да посочим тунгусоманджурското, в евекски *sulaki*, солонски *sulaxi*, негидалски *solaki*, *solaxi*, орочки, нанайски *sulaki* – лисица, аналог в монголски е *soluᠩᠭа*, халха-монголски *solonᠭо*, бурятски *holonᠭо*, калмикски *solᠩᠭэ* - невестулка. (ССТМЯ-2,стр.124), (S-AE, стр. 1307-1308) Или значението на името е да бъде хитър като лисица. Вероятно от

този корен е и манджурското *sultungъа* – мъдър, проникателен, досетлив. (ССТМЯ-2, стр. 125)

10). Таргумас – име на знатен авар. В скитските легенди *Таргумай* е прародител на скитите. *Таргумай* е бащата на Липоксай, Арпоксай и Колоксай, които дават началото на различните съсловия в скитското общество. Името в никакъв случай не е тюркско. Според В. Абаев името е двусъставно, от протоиндоиранското *drHgha*, санскрит *dirgha*, авестийски *daręga*, древноперсийски *dargam*, пехлеви *dgl (darg)*, хотаносакски *dara*, осетински *dargъ* – широк, дълъг, голям и протоиндоиранското *tauH*, санскрит *tavi*, авестийски *tauua*, древноперсийски *tuviya*, пехлеви *tuwan*, партиянски *t'wg*, согдийски *t'w'nty*, хотаносакски *tvañ*, осетински *tyx/tuxæ* – сила, мощ. Така че вероятно името е звучало *Tapexamaу* – притежател на голяма сила. (AL-LAIL) Въпросният *Таргумас* вероятно е принадлежал към завареното сарматско население.

11)*. Кюригур (Курүүр) и родът на жупана **Охшин**. Етимологията е твърде неясна. Според К. Менгес от др.тюрк. *küri* – смел, дръзък, храбър. Б. Симеонов го свързва с уйгурското *kür* – тъмнокафяв, като прави паралел с племето *саръ-уйгури* – жълти уйгури, респ. възможността при българите да са съществували „жълти“ и „кафяви“ родове. (БС-ПО, стр. 126-127) Подобно сравнение е несериозно, тъй като „жълтоглавите уйгури“ и „жълтоглавите шивеи“ водят названията си, от европейския си вид и русите си коси, аналогично на половци – русокоси, названието на куманите. Предвид суфикса **-гур**, който е типичен за образуване на родови и племенни имена в тунгусомандж. ез., най-вероятно това е аварски род, чийто представители са били в най-близкото обкръжение на бълг. владетел кан Омуртаг. Етимологията на името е свързана с монг. *kürgen*, калмик. *kurğ'n*, евенкски *kürigen*, чувашки *kërü* – зет. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 283) Или родовото име *Кюриг(гур)* би се изтъквало най-общо като „сродници по женска линия“. Известна е и ст.българ. дума **коуригъ** - шафер, сродник по женска линия, зет. (АД-ЛКДТ, стр.37) Аналогично в осет. дигор. *koræg*, *korigor*, ирон. *kuræg* – сватовник. Абаев го свързва с пахлави *kurrak*, перс. *kurrah*, кюрд. *kur* – жребче (т.е. потомство), согд. *wi-kor* – роднинство. (ВА-С-1, стр.602) Но както се вижда от алтайските паралели, етимологията му е невярна. Възможно е обаче думата да не е зета пряко от аварите, а от савирите в Кавказ!

Също с вероятен аварски произход може да се посочат и още някои думи известни от старобългарски и от другите славянски езици:

1. бабунъ (мн.ч. **бабуни**) – еретици богомили, вероятно първон. зн.: гадател, магьосник. От ст.българ., думата е зета в ст.сръб. и ст.рус. *бабуни* (Кормч.кн. 1284 г.), също в руск.църк.слав. *бабуны* – магьосници, вещици, и се доближава до *забобны* - (мн. ч) суеверия. Подобни дума има в хърв. *boboniti* – празни приказки, мърморене, унг. *babona*, пол. *zabobon* – мърморя, говоря неразбрано, правя заклинание, и в българ. *бобот* – глух шум. В БЕР думата се обяснява със звукоподражателен произход. (БЕР-1, стр. 59), (PS-ERHSJ-1, стр.177) П. Скок свързва ст.българ. *бабуны* – богомили със ст.българ. название на Мохамед – *Бахомед*, *Бафомед*, и го обяснява като еретици, нечестиви. Фасмер определя произхода като неясен, а българ. историк Баласчев, го свързва с топонима *Бабуна планина* между градовете Прилеп и Велес в Македония, но названието Бабуна е възникнало вторично – планина на еретиците, на богомилите, а не е първично. (PS-ERHSJ-1, стр. 83-84), (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 100) И така, богомилството се явява българска ерес, което и осветлява и произхода на думата *бабун*, алтайска по произход. Но точни пралали се откриват в ТМ ез., евенк. *bobi* – да гадая, врачувам, евенк. *bobira*, *bubgi*, евен. *babarči*, *bub*, *bubgo*, негид. *bubgit*, мандж. *bubu*, *baba*, *bufujen* – говоря неразбрано, мърморя, евен. *bobo* – плач, в чув. *porlem*, *porëт* – говоря, ср. с българ. *фъфля*, в др.монг. *bübüne*, монг. *buvne*, *buvegne*, бурят. *bubene* – говоря неразбрано, мърморя, откъдето идва и **бубен** – музикалният ударен инструмент, дайретото на шамана, в монг. *bөө* - шаман, *buuh* – шамански екстаз, бурят. *booxun* –

шаман, *booxen* – шаманка. (ССТМЯ-1, стр. 86, 99-100), (НЗ-КЧРС, стр.50), (РМРС, стр. 638) В езика на аварите е съществувала думата *боо-колобр* – жрец, шаман (Т. Симоката), съотв. отр. монг. *боо* – шаман и др.бълг. *колобър* – жрец. Древните българи са упоотребявали думата *бабун* – жрец, магьосник, заклинател, вероятно заета от аварите, като произв. на говорещ неразбрано, мрънкащ, респ. правещ заклинание, а след това названието се е прехвърлило и върху еретиците-богомили²². Думата има точни паралели в чув. (суварски), монг. и ТМ ез. От същия произход е и думата *бабуване* – обреди и езически ритуали свързани с раждането и помощта която оказват “бабите” (народните акушерки) на родилките. В езическия период, “бабата” е била жрица изпълняваща магически ритуал. ТМ паралели обаче навеждат на мисълта, че най-вероятно първопроизхода на думата е аварски, заета от македонските «Куберови» българи и впоследствие използвана за обозначаване на еретиците-богомили.

2. балванъ – идол, място за молитва. Думата е общославянска, в руски *болван*, староруски *бълванъ* – идол, украински *бовван* – масивна скала, идол, белоруски *балван* – дървен стълб в ъгъла до печката, сърбохърватски *балван*, словенски *balvan, bolvan* – идол, чешки *balvan*, полски *balwan* – голям камък, скала. Според Фасмер етимологията е неясна, предлага се връзка или със староисландското *bulr, bolr* – дървен стълб, старовисоконемското *bole* – дъска, съвр.немските *bohle, balken* – греда, или с тюркското *balbal* – каменно изваяние. (МФ-ЭСРЯ-1, стр.186-187) Скок посочва думата в сърбохърватски *balvan, bavan, bôvân, bôbân* – идол, статуя. Предполага тюркски произход, от *балбал* – каменно изваяние, но предполага древно заимстване в славянските езици от аварите. (PS-ERHSJ-1, стр. 103)

Българските езиковеди смятат думата за прабългарска по произход, заета в останалите славянски езици и румънски *bolosan*, унгарски *bálványu*, като я свързват с тюркското *балбал* – каменна статуя, каменно изваяние, поставяно на гроба на починал войн. (БЦ-ИБЕ-2, стр.159) Тази етимология е посочена от Мелиоранский.

Старостин посочва протоалтайското **pelabanv*, тюркското *balbal*, монголското *barimal*, халха-монголски *barmal* – каменна скулптура, японското *paniva* – глинена фигура на човек или животно, пра-ТМ **pelbu*, евенк. *helbu* – метално женско украшение с изобразена човешка фигура. (S-AE, стр. 1084-1085)

Според друго мнение, тюркското **balbal* е китайска заемка от 碑文 *beī-wén* (碑 - съвр.ф-ма *beī*, в др.кит. до еп.Хан вкл. *pre*, еп.Вей-Суй-Тан *pe*, зн. каменен надпис, надгробен надпис, и 文, съвр.ф-ма *wén*, др.кит. до еп. Западна Хан вкл. *mən*, еп.Изт.Хан *mwən*, еп.Вей-Суй-Тан *mwīn*, зн.: писменост, знак), или до епохата Хан вкл. възстановката на произношението е „*pre-mən*” което евентуално би могло да даде монголското *barimal*, но не и балван или балбал. Като друга изходна китайска форма се сочи 牌樓 *pái-lóu* (牌, съвр.ф-ма *pái*, в др.кит. до еп. Зап.Хан вкл. *brē*, Изт.Хан *briē*, еп. Вей-Суй-Тан *biē*, зн.: таблица, етикет, надпис, и 樓, съвр.ф-ма *lóu*, в др.кит. и кл.ст.кит. *lō*, еп. Хан *lwā*, еп. Вей-Суй-Тан *lōw*, зн.: висока къща, кула). Тук възстановката в древнокит. епоха е „*brē-rō*, в еп.Хан „*brē-rwā*”, „*briē-rwā*”, във Вей-Суй-Тан „*biē-lōw*” което показва че тази форма е по-подходяща като изходна за балбал / балван.

В. Стоянов търси ирански корени на понятието и го свързва с персийското *pahlav, pahlivān* – герой, войн, борец, повтаряйки етимологията посочена още от Корш. (BC-

²² неслучайно богимилството възниква първоначално в Македония. Тук по поречието на р.Вардар, около 837 г. император Теофил, заселва бягащите от земите на Арабския халифат, хурамита – отстъпници от исляма, преди всичко иранци, перси, мидийци, кюрди от Западен Иран. Хурамитското учение е дуалистично, в основата е борбата между Доброто и Злото, Светлината и Мрака и като съдържание е било смес между маздакизъм, зороастризъм, християнски и мюсюлмански елементи. Те признавали Адам, Аврам, Мойсей, Исус и Мохамед като различни превъплъщения на Бога. Тяхното дуалистично учение със сигурност е оказало влияние за възникването на по-късното богимилство!

КПАБ, стр. 211), (PS-ERHSJ-1, стр. 103) Но това също е съмнително. Предвид широкото си разпространение, най-вероятно думата е аварска по произход. В манджурски *balin, balha* – моля, оставям ритуален хляб в будистки храм, дума дошла с будиската религия. (ССТМЯ-1, стр. 71) В кетски се среща *balbet, balvet* – моля се, *balves* – кръст, като християнски символ, обект на религиозна молитва. (S-YE) В тох.(б) *pālŋ, palwam* – моля се, *pālŋwālŋe* – жалба, молитва. Д.Адамс посочва изходното протоиндоевропейско **bhl-w-* **вопъл**, стон. (DA-DT-b) В готски *balwjan* – измъчвам се. В персийски *bālūsh* – езически идол, нечиста сила. В хинди-урду *putlā*, непалски *pākhalnē* – идол. (DDSA) В осетински иронски *æppæld* – похвала, *æppælyn*, дигорски *æppæln* – възхвалявам. (ИРС), (ДРС) Наличието на думата **балван** в латвийски и литовски под формата *bulvāns, balvānas*, ако не е късна славянска заемка, поставя под съмнение първично алтайския и произход. Най-вероятно от тохарски или друг индоевроп. език се е разпространило към алтайските и енисейските езици. Освен това обичаят да се издигат каменни статуи – изваяния на погребани войни е много древен, от времената на първата индоевропейска **афанасиевска култура** в Южен Сибир и Синцзян.

3. бик - думата е общославянска. Фасмер я извежда от *букать* – муча, Скок от лат. *vassa* – крава, Шахматов от келт. *boukko* – крава, а Корт и Шелд – от др.тюрк. *buqa, buqa* – бик. (МФ-ЭСРЯ-1, стр.258) Въпреки че славистите не подкрепят последното мнение, смятам че напълно възможно е приносителят на тази дума, да са аварите. В унгарски думата *bika* - бик, според Гомбоц е от тюрк. пр. Характерно за аварите е че са използвали волски впрягове. В осетински *bogъ / bogъa*, грузински, кавказки аварски, лакски, даргински *bugъa*, ингушки *bugæ*, убихски *bugu* – бик, вероятно са савирски заемки станали в Кавказ. (ВА-С-1, стр. 264)

4. билка, биле, ст.българ. **былѣ** – лечебна трева, **билкар, биляр** - лечител. Среща се в ст.рус. *былье*, укр. *билля*, сръб. *бие*, словен. *bilje*, чеш. *byli*, пол. *byle* – стръкче, трева, в рум. *bilie, biliă* – плевел. Предложената от Бренекер и Фасмер етимология свързваща думата със славянското *был, быть* – да бъда, смятам за неприемлива и нелогична. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 259), (БЕР-1, стр. 47)

Явно имаме неславянска по произход дума! В ТМ, евенк. *bilki* – врачуване, гадаене, *bilkek* – знахар, гадател, от един произход с др.тюрк. *bil* – мъдрост, *bilig*, тюркмен., тур., азърб. *bilmek*, карачаево-балкар. *bilirge*, татар., башкир. *belü*, казах. *bilu*, тув. *bilir* – знание, мъдрост. (ССТМЯ-1, стр. 82)

Интересен паралел е сармато-аланското *bælga*, съвр.осет. *bægъa*, в груз. *balba* – растението тамариск (Tamarix), аланска заемка в руски *балга* – гребенщик (тамариск) (Даль). (ВА-С-1, стр. 245), (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 114) Произходът на осет. (сармат.) дума е неясен. Абаев посочва евент. вр. с гр. *μαλάχη*, лат. *malva* – тамариск. Тамарискът е растение с особено значение за древните иранци, свързано с гадаене, лечение и жречески обреди. Предвид западнославянските паралели може да мислим, че най-вероятно е с аварски произход. Сарматската форма също е от алтайски пр., вж. чув. *piçen*, татар., *biçen*, башкир. *bilsən* – билката кострец (*Sonchus oleraceus*). Според Расянен названието идва от тюрк. *bil* – мъдрост, т.е. билка за гадаене, лекуване и пр. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 436)

5. бичъ – камшик, напаст, зло. Старобългарска дума (Зогр.,Мар.,Асем. еванг., Супр.сб.). Обяснява се с глагола *бия*. Думата е разпространена в румънски *bici*, руски, сърбохърватски *бич*, словенски, чешки *bič*, полски *bicz*, горнолужицки *bič* и от последните два езика е заимствана в немски *Peitsche* – бич, и унгарски *beszeg* – бичувам. (БЕР-1, стр. 51), (МФ-ЭСРЯ-1,стр.169)

За евентуален аварски произход на думата, предвид широкото славянско представителство, може да се мисли с основание. В чувашки *piš, piša, poš, poša, ryša* – бич. Според Федотов е заето от руски, но Егоров смята думата за исконна чувашка и посочва хакасското *poza* – въже, в уйгурски *bak, bek* - лента, въже, киргизки *bak, bay* – ремък. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 456), (ВЕ-ЭСЧЯ, стр. 170) Но много по-точен аналог е

др.тюрк. *püš* – бия, налагам, *püšüg* – побой, бой, в тунгусоманджурски, орокски *pātču*, нанайски *pāčiči*, евенски *baḡk* – удрям, бия, корейски *pat*, протояпонски **pātāk*, сревновековен японски *fatak*, съвр. японски *háták* – удрям, праалтайски **p`āt`à*. (ДТС, стр. 399), (S-AE, стр. 1127-1128), (ССТМЯ-1, стр. 62)

6. бичева, бечева, укр. *бечівка* – кожена връзка, кожена лента. В сърбо-хърв. *бичева* – навои, хърв. *bič* – кожена връзка, лента за глава, *bičva*, *bječve* – чорапи, навои, бълг. (Западна България) *бечви* – гащи, гети. За Фасмер произходът е неясен. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 162) П. Скок търси връзка с балк. латински *vitteus*, *vittea*, *viltà* > румън. *bată* – лента, връзка, арумън. *beta* – връзки за навои, с т.н. бетацизм, преход *ti* > *č* от латин. в румън. ез. (PS-ERHSJ-1, стр. 145-146) В БЕР произходът е неясен и се предполага връзка с русск. *бичева*. (БЕР-1, стр. 45)

Но балканския латински произход, не обяснява руските форми. Така че трябва да се търси друг произход. В чув. *ričev*, *ričoј*, *ričo* – връзка, кожена лента, връв. За Егоров, думата е с неясен произход, а за Федотов – заемка от руск. *бичевка*. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 438), (ВЭ-ЭСЧЯ, стр. 163)

Но откриваме аналогичното в монг. *buč* – шнур, лента, връзка, връв, *bučlex* – завързвам шнур, халха-монг. *büč*, бурят. *büše*, калмик. *büčə*, ордос. менг. *büči* – връзка, връв. (PMPC, стр. 623, 636, 645-646) В ТМ яз., в улч. *baḡsi*, мандж. *baḡsole* – шнур, връзка, евенк. *boḡoli*, удег. *baxula* – връзка, връв, евнк. *buse*, *buhe* – колан, орок. *buḡulekke*, евенк., солон. *busele*, *bušele* – опасавам, в монг. *baḡ*, *baḡča*, бурят. *bagsa* – връв, връзка, шнур, монг. *bus*, бурят. *buhe*, *behe* – колан, *behel*, *buhel* – опавам, в др.тюрк. *baḡ*, *boḡim* – възел, окови, връзки, *baḡla* – връзвам, *boḡla* – завързвам възел, *boḡsuḡ*, *buḡaḡu* – окови, *boḡtaj*, *boḡtuj* – възел, монг. *baglaa*, праалтайски **būkà* – връзка, *bōki* – завързвам. (ССТМЯ-1, стр. 68, 87, 104, 115), (ДТС, стр. 77-78, 109, 115), (S-AE, стр. 371, 379) По всяка вероятност думата е с аварски произход, предвид разпространението в руски и основно на Западните Балкани.

7. бърви – κώνειον „бучиниш (*Conium maculatum*)” посочена от Явор Милтенов в старобългарския превод на „Диалозите на Псевдо-Кесарий”. Открива се в унгарски като *bürök*. В славянските езици названието на бучиниша е в руски, украински *болиголов*, чешки, словашки *bolehlav*, полски *szczwół*, литовски *mauda*. Бучинишът е тревисто растение което съдържа отровни алактоиди и консумирането му може да доведе до смърт. Сократ е бил отровен с отвара от бучиниш. Това се показва и от славянското му название свързано с главоболие. За медицински цели се използват плодовете (отвара), надземната част (лапи). Явно че **бърви** е неславянско, название, засвидетелствано и в унгарски. Вероятно е свързано с тунгуското *buru* – блатна трева, и има аварски произход. (ССТМЯ-1, стр. 97)

8. вижлец – ловно куче. Освен в бълг., думата е известна в руски *вижлец*, *вижлик*, *вижлок*, укр. *вижел*, белорус. *вижел*, сърбо-хърв. *вижел*, словен. *vižel*, чеш. *vyžel*, *vyžle*, словаш. *vyžla*, полски *wyżeł* – ловно куче. Произходът е неясен. Среща се още в унг. *visla*, *vizsla*, и румън. *vișlă* – ловно куче. Фасмер не е знаел че думата се среща и в някои български диалекта (Габровско). В БЕР повтарят написаното от Фасмер. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 367-368), (БЕР-1, стр.146) В чувашки също се среща аналогичната дума *věšle* – ловно кучи. Федотов я обяснява като руска заемка, но както виждаме чувашката форма напълно съвпада с унгарската и румънската, а не със славянските. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 120-121) Смятам че най-вероятно произходът е аварски, В ТМ ез., нан. *vāčso* – ловно куче, удег. *vākča*, улч., нан. *vājča* – ловувам, нан. *vāḡčaḡo*, евен. *vālaḡat* – лов, *vājčamdži* – ловец. (ССТМЯ-2, стр. 128-129) От езика на аварите, думата е заета от подчинените славянски племена, а в савирски (прачув.) и унг.(>румън.), тя е заета независимо от славянските форми.

9. волъ – едър рогат добитък, мъжка крава, ст.бълг. превод на гръц. **βοας** (Остром. ев., Супр.сб.), **волоухъ** – пастир, бълг. диал. **валух** – кастрирано животно

(кон, овен). (БЕР-1, стр. 115) Също в руск. *валух* – кастриран овен, бик. Произходът е неясен. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 270) Думата вол е общослав., в руск. *вол*, укр. *віл*, *вола*, сърбо-хърв. *во*, род.п. *вола*, словен. *vol*, чеш. *vul*, словаш. *vol*, полск., лужиц. *wof*. Съгл. Мейе и Валде произходът е свързан със слав. велик – голям, голямо домашно животно. Още по-неубедително е мнението на Ст. Младенов, който свързва думата с полск. *wolac* – викам. Също съмнителни и погрешни са сравненията на Махек и Горяев с нем. *Bulle* – бик, вол, или сравнението на Томашек с трак. βήλινθος – зубър. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 335-336)

Затова път откриваме точен аналог в чув. *vylīx*, *vylīāx*, мар. *volik* – добитък, родствено на тюрк. *ulaγ* – работен добитък, мандж. *ulxa* – добитък, ороц. *ula* – домашен елен. От чув. е заето в коми *vōl* – вол, удмуртски *val* – кон, мар. *ülō* – кобила. Ашмарин го обяснява с корена *vāi* – сила. В чув. *vājļā* – силен, здрав. Аналог. в ТМ, евенк. *uləhit*, евен. *ulə*, улч. *ujlə*, орок. *uilə*, мандж. *wəjlə* – работа, труд, в пр.монг. **ūjile*, монг., халха-монг., бурят., ордос. монг. *ūjle*, калмик. *ülə*, дагур. *weil*, *uil*, кор. *il* – работа, труд, праалтайски **īlī* – работа, труд. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 135-136), (ССТМЯ-2, стр. 263, 266), (S-AE, стр. 585) Или *волъ* – работен добитък. Интересен паралел и ваханското *wuloγ* – вол, но то е също алтайска заемка. (ТП-ВЯ, стр. 287)

Общослав. дума „вол“ е заета от езика на аварите, които са използвали основно волове и бикове за своите коли, като впрегатен добитък. Най-вероятно от формата *волоухъ* произлиза и второстепенното значение на думата *влах*, не като етноним²³, а като професия – пастир, чрез контаминация на различни думи (волоухъ – волох – влах), поради факта, че основния поминък на средновековните власи е било скотовъдството (Н.А.Баскаков). (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 335-336)

10. воніа – лоша миризма, ст.бълг. превод на гръц. **ὄρωμα** (Супр. сб., Остром.ев.), бълг. **воня**, руск. **вонь**, укр. **воня** – миризма (лоша), др.руск. **воня** – благоухание, мириза, сърбо-хърв. **воњ**, **воња**, **vonj**, **vōnja** – миризма, словен. **vonja**, чеш. **vipež** – благоухание, аромат, словаш. **vonža**, полски **won**, горн.луж. **won**, алб. **vojna** – миризма (< ст.бълг.). Първонач. зн. е: мириза, благовоние, а после преминава в зловоние. Фасмер смята че е родствено със ст.слав. **ѡхати** – благоухание, бълг. **ухание** – аромат, приятна миризма. Той обяснява праслав. ***onja**, като родствено на др.инд. **anas** – полъх, **aniti** – дихание, латин. **animus** – дух, **anima** – душа. Ст. Младенов, Брюкнер (както и в БЕР) отделят слав. дума от горепосочените примери и я свързват с праформата ***vo(d)nja** и църк.слав. **съводитъ** – мирише (Берлин.сб., XIII в.), родствена на лит. **uodžiu**, **uosti** – мирише, ухае, което не е убедително. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 349), (БЕР-1, стр. 176), (PS-ERHSJ-3, стр. 615)

²³ етнонимът **власи**, е непознат за Балканите в античността. Самото понятие **влах**, в сръбски **влах**, руски **волох**, полски **wlosh**, се приема за заемка от старонемското **walh** – латинец, латиноговорящ келт, чужденец. (СМ-ИБЕ, стр. 205) Смята се че съвр.английска област **Уелс** (**Wales**, **Welsh**, староангл. **Wealas**) отразява същото старонемско **walh** – латинец, така англитите и саксите са наричали заварените частично романизирана **келти-кимври**. За произхода на етнонима **власи** съществуват още няколко теории. Според М. Фасмер произлиза от названието на келтското (или панонско) племе **volci**, **volcae**, а широко разпространения етноним **гали**, Галация е латинизиран вариант на **volcae**. Първоначалното значение на **volcae** е било „речни“, обитаващи по поречието, от ирландското **failc**, **folcadh**, староирландски **folcaim**, кимвърски **golchi**, бретонски **goalc'hi**, протокелтски ***volko** – мия се, мокря се, в литовски **walks**, **walka** – място за къпане край реката, аналогично в тракийски **veleka** – място за миене край реката, дало бълг. хидроним – **р.Велека**. (EDGL) От същият корен е немското **fluß** – река. Етнонимът **гали**, показва ясен паралел с бретонската форма. Друго мнение е че **гали** произлиза от келтското (ирландското) **gall** – чужденец, или **gal** – храбрец, побеждаващ. Трета възможност е ирландското **uallach** – горд човек (власите са свободни пастири, неподчиняващи се на никого), показателно е албанското **plak** – възрастен мъж, старейшина, глава на семейство, в латиноезичните извори етнонимът **влах** се предава като **blas**. Във формирането на средновековните **власи**, освен дако-гето-дарданците, преселени на юг от Дунава, вероятно са взели участие и **латинизирани келти**, обитавали Панония, с център **гр.Валкум**.

Смятам че общеслав. ***вонѣ** има съвсем друг, алтайски, аварски произход. Намират се убедителни алтайски паралели. В ТМ ез., евенк. *unṅu*, *unṅu*, евен. *unṅu*, *unṅu*, улч. *unṅe*, орок. *unene*, нан. *unṅe* – миризма, също в евенк. *huṅṅukte*, евен. *hīnemsī*, негид. *xun*, мандж. *fun*, *funṅsun*, улч., орок. *pū(n)*, орок. *pūniye*, нан. *pū*, диал. *fū*, удег., ороч. *xū(n)*, *xūṅ* – лоша миризма, в монг. *ünür*, *ünir*, халха-монг., бурят. *üner*, калмик. *ünṅ*, ородос.монг. *ünir*, дунсян. *funi*, дагур. *xūnu*, монгур. *funir* – миризма, също в ср.монг. *honṅū*, *enṅu*, халха-монг., бурят. *unṅgas(an)*, калмик. *onṅṅ*, *unṅṅ*, ордос.монг. *unṅgusu*, дагур. *xongos*, могол. *unṅu*, *onṅu* – изпускане на газове от ануса, лоша миризма (flatus), в ТМ ез. евенк. *honṅo*, евен. *honṅaṅan*, мандж. *foṅo*, улч., нан. *ronṅṅol*, ороч. *xonṅolo* – миризмата от мускусните жлези на елена (лоша миризма), също в ТМ *nṅō*, мандж. *wā* – мирише, кор. *nǎ*, япон. *hāna* – нос, кор. *panṅwi* – изпускане на газове (flatus), в чув. *inek* – лоша миризма, праалтайски **p`úṅe* - мириз. (S-AE, стр. 1185-1186), (НЗ-КЧРС, стр. 13), (ССТМЯ-2, стр. 275, 233)

11. гостунъ – вуйчо. Така е наречен Органа в „Именника на българските владетели“. Думата е от авраски произход. В тунгусоманджурски **gusin* – чичо, вуйчо, в евенкски *gusin*, *gutin*, *guhīn*, евенски *göser*, улчийски, орокски *gusi(n)*, орочки *gusin*, нанайски *gusī*, удегейски *goso`*, *guse`* - чичо, вуйчо, улчийски *goṅo*, орокски *goṅu*, солонски *gusu*, *guṅu*, нанайски *guṅeke*, *guske* – чичо, близък родственик, в старояпонски *kasō*, среднов. япон. *kázō*, *kázō* – баща, съвр. япон. *ketsuen* – роднина, *gikei*, *gitei* - девер. (ССТМЯ-1, стр. 175) Протоалтайска форма **gus`t,`o,`č/(n)* се явява изолиран тунгусоманджурско-японски изоглос. (S-AE, стр. 575) Но смятам че тук трябва да поставим и чувашкото *kukka*, *kokki*, ТМ, евенското *kēya*, *kiāya* – вуйчо, манджурското хаха, чжурчженски хаха-aj – мъж, роднина, нанайски, мандж. *kēkē* – старша сестра, вежливо обръщение към старша по възраст жена (аналог. на бълг. **кака**), при най-близко тюркско **aqa* / *aṅa* / *aṅa* – вуйчо. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 303), (ССТМЯ-1, стр. 386, 445, 459) Чувашката и ТМ форми обясняват и бълг. диал. **гаго** – вуйчо, неясно според БЕР.

Така че в текста „**гостунъ**“ е означавало просто „**вуйчо наместник**“ и е загубило първоначалното си значение за по-късния преписвач, който го е написал като лично име, изпускайки името на историческата личност Органа, вуйчо на Кубрат, вероятно несъхранено при по-късния препис.

12. губер – дебела вълнена завивка (вж. **ковъръ**). Думата показва недвусмислен паралел с тунгусоманджурското *hibzari* – дебел и пухкав, мъхест женски шал. (ССТМЯ-1, стр. 473)

13. длака – животинска кожа, в старосръбски (XIII в., съгл. Вук Караджич) Думата е разпространена само в български, сърбохърватски и словенски, и в руски *волкодлак*, украински *вовкулак*, белоруски *волколак*, *волкулак*, словашки *vlkolák*, полски *wilkotak* – с вълча кожа, но само като съставна дума. (БЦ-ИБЕ-1, стр. 55), (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 338-339), (БЕР-1, стр. 399) Днес **dlaka*-е в сърбохърв. и словен. ез., означава също телесното и половото окосмяване у човека. Скок също смята произхода на думата за не много ясен, той посочва мнението на Илинский, който я извежда от **del* – деля, режа. (PS-ERHSJ-1, стр. 417)

Това показва че иде реч за неславянска дума, ранна алтайска заемка, най-вероятно аварска. В тунгусоманджурски (евенкски, удегейски) *daula*, манджурски *daṅula* – животинска кожа. (ССТМЯ-1, стр. 201) В прототюркски **dalaṅ*, тюркменски *dəle*, *dāle*, турски *dele* – златка. В персийски *dāle*, таджикски *dali* – златка, катерица, според Старостин са заемки от тюркски, възм. връзка с алатайският корен **dal* – закривам, обвивам. (S-AE, стр. 462)

14. доба – нощно време, част от денонощието. Думата е общославянска. В бълг. език означава нощта, напр. „късна доба“ – нощно време, през нощта, в ост. слав. ез., *doba* - време, период от денонощието, в унг. *idő* – време, *időben* – навреме. Славистите свързват думата с балт. (лит., латв.) *daba* – вид, характер. (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 519-520)

В ТМ **dolba* – нощ, евенк. *dolbonī*, евен. *dolbъ*, негидал. *dolbon*, мандж. *dobori*, *dovərə*, чжурчжен. *dolwo*, улч. *dolbo*, орок. *dolboni*, нанайски *dolbo*, орочки *dobbo*, удег. *dogbo*, солон. *dolbo* – нощ, япон. *dua-ry* – нощ. (ССТМЯ-1, стр. 213-214), (S-AE, стр. 484-485) В азербайдж. *dəfə* – време. Така че е напълно възможно, думата да е аварска по произход.

15. дохторъ – възглавница. Думата е старобългарска но с вероятен аварски произход. Употребена е в Зографското четириевангелие от X-XI в. Зета в староруски *дохторъ*. Фасмер предполага съществуването на прабългарска дума **doǔdor*, от чувашкото *sədar / sidar, čotrъ / čyitar* – възглавница, постеля. Г.Дьоферд го свързва със сродно с монголско *dzoǔdar* – камилска вълна или косми от конска грива за пълнене на възглавници (Рамстедт, Микола, Гомбоц, Rozwadowski). (МФ-ЭСРЯ-1, стр. 533) Посъмнителна е връзката с долновисоконемското *dofta* – пейка в лодка.

Според Федотов произходът на *čotrъ/čyitar* е свързан с тюркските глаголи *jat* – лежа и *tur* – полагам, турски *jatār* – лежа, чагатайски *jatkur* – полагам, якутски *sytyar* – полагам, макс.близко до чувашката форма, а чувашкото *səd, sid, čot, čyt* е аналог на тюркското *jat* – лежа полагам. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 158) В старотюркски и повечето тюркски езици *jastuq*, тувински *sirtik*, къщо в монголски **dere, der*, тунгусоманджурски **tiru*, евенк., евен. *tirū*, солонски *teru*, улч., орок., ороч. *tireptu(n)*, мандж. *čirku*, нанайски *čireŋku* – възглавница. Думата е с с ясни тунгусоманджурски паралели: възникнала е като двусъставна дума, от *doxo* – тил, евенкски *doktono* – чело, протомонголски *doxa / doxu*, съвр.монголски *dux*, бурятски *duxа* – чело, тил и алтайският глагол **tor/*tur* – поставям, *турям*, в тунгусоманджурски *tirэ* – подпирам, стоя върху нещо, *tiru* – възглавница, или **дохъ-торъ** – „възглавница за тила”. (ССТМЯ-1, стр. 212, 213), (ССТМЯ-2, стр. 187) В унгарски *terhes* – възглавница, показва алтайски тунгусоманджурски паралел, или по-вероятно е аварска субстратна дума.

16. джав, джавкане – кучешки лай, в ТМ, ороч. *džavi* обръщение към кучето, викане на кучето. (ССТМЯ-1, стр. 242)

17. джарам – 1. викам, карам се, 2. гледам втренчено, опулено, втрещено, зверя се, обяснено в БЕР като производно на жар – т.е. разгориащам се (БЕР-1, стр. 357) Също гл. *джаря* – говоря празни приказки, глупости, говоря грубо, неразбрано (тази форма липсва в БЕР, но и днес се изп. като разговорна, жаргонна дума). Твърде възможно, това да е аварска по произход дума, тъй като в в ТМ езици, в евенк. *džarga*, евен. *džargъ*, нан. *džajgasí* – оскърбявам, дразня, надсмивам се, ругая, в монг. *zorgo* – своеволие. (ССТМЯ-1, стр. 252-253), (PMPC, стр. 707) Интересен паралел е и името на шута на хунския вожд Блед – Зерко (Ζέρκων), което явно означава шут!

18. джелю – женски игри по ливадите през Велики пости. Според БЕР названието на народния обичай (не е посочено в кои части на България се среща) е неясно. (БЕР-1, стр.35) Единствено П. Добрев предлага твърде общото, случайно и неясно „памирско” *дзал* – ходене. (ПД-ЕАКБ, стр. 85) Обикновено обикаленията на нивите от жени в този период е свързан с езическите поверия за предпазване от природните бедствия (да няма градушка и суша) и да има плодородие на нивите през годината (да има дъжд, за да има добра реколта).

Вероятно етимологическо решение: Твърде интересен паралел откриваме в ТМ-езици, в евенски *džal, džalav*, негидалски, улчийски *dalan*, нанайски *dala* – заливам с вода, наводнение, манджурски *džilan, džulan* – буйна река, бързо течение, негидалски *Džalagan* – водният бог, евенкски *dāv*, манджурски *da* – дъжд, чувашки *šalkam* – проливен дъжд, *šāl, šālă, šъwl* – воден източник, кладенец, ручей, в древнотюркски и саларски *jul*, хакасски *čul* – река, ручей, монголски *žilгъа*, халха-монголски, бурятски

žalga, калмикски *žalgэ*, дагурски *žalag* – русло на река, праалтайски **džiōlu* – река.²⁴ (ССТМЯ-1, стр. 245, 257, 193, 185), (S-AE, стр. 1543)

Така че най-вероятно названието „джелю” показва древен алтайски произход, предвид най-близките ТМ-анalogии и е свързано с аварски или български ритуал свързан или с молитва за дъжд, или с молитва за предпазване от порой.

18. дрън, дрънчене – звън. Звукоподражателна етимология. (БЕР-1, стр. 437) Но интересен е идентичния манджурски паралел *daran* – звън на къмбана. (ССТМЕ-1, стр. 199) Аваризъм ?

19. дъхоръ – в ст.българ. пор. Думата е общславянска, в руски *тхоръ*, *хоръ*. укр. *тхір*, *хір*, българ. диал. *торче*, сръб. *твор*, хърв. *tvor*, словен. *děhor*, чеш. *tchoř*, ст.чеш. *dchoř*, словаш. *tchor*, полск. *tchórz*, горн.лужицки. *tchóř*, *twóř*, долно-луж. *twóř*, заето и в рум. *dihor* – пор. От ст.руски заимствано в литов. *dukurs*, фин. *tuhkuri*, ест. *tuhkur*. Славистите го обясняват като производно на *дъх* – миризма, *дъхор* – миризливец. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 129, 270) Въпреки логичността на мнението, смятам че може да се предполага също така и аварски произход на думата²⁵. В монг. *dorgo*, *dorgon*, в ТМ ез, негид. *doxo*, ороch. *dogo*, нан. *dorxo*, евенк. *dodrokon*, *toraku* – борсук (вид пор). (ССТМЯ-1, стр. 217)

20. еругъ, еруга, яруга – овраг, ров, канал, освен в ст.българ., думата е известна в ст.рус., и съвр.рус. *яруга*. Според Гр. Дяченко, е заета от гот. *aurahi* – ров, с преход *еурагъ* > *еругъ* > *оврагъ*. Но освен в руски, думата се среща още в рум. *ierugă*, *erugă*, чеш. *gar*, полски *iaruga*, сръбо-хърв. *iarek*, *jarak* < от по-старата форма *jaruga*, която е известна от документи на хърв.-кайкавски от 1277 г. (ПЦСС, стр. 987), (БЦ-ИБЕ-2, стр. 38) Според П. Скок, сръбо-хърв. *jarak* с зн. бразда е късен турцизъм, както и българ. *ярък*, *арък* – бразда, от еднозн. османо-тур. *yarık*, но формата с оконч. *-uga*, която той свързва с рус. *еруг*, е по-древна тюркиска заемка, най-вероятно от езика на аварите? (PS-ERHSJ-1, стр. 757) М. Фасмер смята рус. *яруга*, ст.рус. *еругъ*, за заети от татар. *jaruk*, чагат. *jaruk* – цепнатина. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 561-562) По-широкото славянско разпространение, обаче говори в полза на аварския произход.

В ТМ ез., евенк. *hirikte*, *hirke*, евен. *hir* – цепнатина, ров, евенк. *hirke* – ручей образувал се след порой, оттичане на водата по естествените цепнатини на земната повърхност. (ССТМЯ-1, стр. 327) Откриват се урало-алтайски паралели, в унгарски *űreg* – дупка, пещера, удумуртски *er* – речен бент, марийски *оръ* – ров, камасински *oro* – трап, ров, естонски *urg* – пещера, хралупа, фински *orko* – низина, долина, овраг, саамски *árgo*, *orokэ*, протоформа **orkV* – долина, ниско място, овраг. (UE) Късна тюркиска заемка в руски е *яр* – висок, стръмен скалист бряг, от татар. *jar* (със същото зн.). (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 559)

21. жаба – заден мускул на подбедрицата (Никополско, Силистренско, Старозагорско, Чирпанско). В БЕР това значение е обяснено с названието на животното жаба, което има дълги задни крака. (БЕР-1, стр.519-520) Интересен паралел представлява обаче монголското *čabi*, халха-монголски *sav*, калмикски *cävъ*, ордоски *sawі*, бурят. *sami* – скут, слабинна област, в тунгусоманджурски, улчийски *čiwu* – бедро, нанайски *čeoki* – седалище, мандж. *čabi* – скут, областта под корема, протоформа **čiabu*, праалтайска протоформа **čīara* – бедро, крак, ностратически паралел в ескимоското (юпикски) **cipja* (диал. варианти *sipjəx*, *sipsáq*, *cipsaq*, *tcipsaq*), и (инупикски) **cipja* (диал.варианти *sipsaq*, *sivsaq*, *sivviaq*, *siffiaq*, *sivfiaq*). В палеолитен (предбореален) аспект, коренът може да се проследи до прасемитското **sapil* – бедро, крак, долна част на тялото. (S-AE, стр. 440), (ССТМЯ-2, стр. 375, 389)

²⁴ Ностратически паралел с картвелски, в грузински *zgъvel*, мингрелски *zgъval* – порой (като ностратически паралел трябва да посочим и английското *squall* – вихър, буря, заето в руски като шквал).

²⁵ аналогично българ. назв. пор е от прабългар. пр., в чуваш. *рогъš* – борсук, общотюрк. **borsuk*.

Изолираното представяне в алтайските езици, показва че думата е заета от местен палеоазиатски субстрат. В български се е получила контаминация на слав. жаба, със сходно звучаща алтайска дума, без да има смислова връзка помежду им. За произходът на алтайската дума, предвид ТМ, и монг. паралели, може да се мисли, че е аварски.

22. жабка – отвор, процеп, мида (Странджанска), плоско шише за ракия (Шуменско), процеп на лампата, където минава фитила (Софийско), процепи на лодката за поставяне на седалките (Охрид), в съвр. бълг. език **жабка** е малка кутия вградена в предната част на купето на автомобила, за съхранение на дребни предмети, документи и пр. В БЕР се обяснява като производно на животното жаба, поради аналогия във формата. (БЕР-1, стр. 521) Въпросното обяснение е твърде пресилено, става дума за отвор, тесен процеп. Аналогично в ТМ-езиците, евенски *žъарqъ*, негидалски *žъарка*, орокски *žъарра*, нанайски *žъаqра* – процеп, удегейски *žъакра* – вкарвам в процеп, също в орокски *žъарки*, манджурски *žъабqи*, нанайски *žъафу* – колчан, респ. тесен съд, в монголски *žъабaгъ*, бурятски *zabag*, ордоски *žъаwаgъ* – процеп, дагурски *žъабка* – тясно място, малко разстояние. В тюркските езици, средновековен тюркски, тюркменски *jar*, узбекски *јор*, киргизки, казахски *žъар* – канал, пралатайска ф-ма **džāp`V* – процеп. (ССТМЯ-1, стр. 250-251), (S-AE, стр. 1528-1529) Виждаме че близостта със славянското жаба е случайна, в случая става дума за прабългарска или аварска по произход дума със значение процеп.

23. жук – насекомо, бръмбър. Среца се в повечето слав. ез., руски жук, укр. джук, полски *žuk*, *žuczek*, горн.-луж. *žuk*, полаб. *zeuk* - бръмбър, в чеш. *žukati* – жужене, словен. *žuželka* – насекомо, хърв. *žohar* – хлебарка (вид бръмбър). Според Фасмер, думата е със звукоподражателен произход, от жужа, жужене на насекомо. Той посочва думата жук като присъстваща и в български. Днес тя не се използва, но може да се види във фамиленото име Жуков. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 64) Думата е основно представена в западните и източните слав. езици, което говори за вероятен аварски произход, предвид следните алатйски паралели. В монг. *džögei*, халха-монг. *džögij*, бурят. *zūgī*, калмик. *zögə*, в ТМ-ез., в евенк. *džuyuk(te)*, *džuwuk(te)*, *džuwun*, евен. *džewъt*, негид. *džewekte*, *džeyekte*, нан. *džewě*, солон. *džükte* – оса, пчела, бръмбър, стършел, протоалт. (монголо-ТМ) корен **džugel-o, -i* – хапещо насекомо. (S-AE), (ССТМЯ-1, стр. 268) Аналогична дума е чув. *šěkě* – дървояд, заето в мариийски като еднозн. *šugo*. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 457)

24. жунгъл – ъгъл, съвр. винкел (Бериево, Севлиево), думата е с неясен произход. (БЕР-1, стр. 559) Аналогично в ТМ удег. *džonγolo* – вдлъбнат. Също в евенк. *ōnnyān*, орок. *onj* – ъгъл, евен. *onjt*, негид. *onnyj* – огъвам. (ССТМЯ-2, стр. 264, 19-22) В монг. *ōnčūg*, халха-монг. *ōnčōg*, калмик. *ōncəg*, ордос. *ōnčök*, дагур. *nōčoko* – ъгъл. В чув. *unk*, *unkă*, *onkă* – кръг, примка, монг. *onγgi*, бурят. *ünseg*, кирг. *ungu*, казах. *ungī* – втулката на брадвата, където се поставя дръжката. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 281) Удегейският аналог говори за евентуален аварски реликт.

25. зезе – зълва (с.Конак, Шуменско), В протомонг. **džeye*, монг. *džege*, халха-монг. *dze*, бурят., калмик., монгур. *zē*, ордос. *dže*, дагур., дунсян. *džə* - племенник, внук., в ТМ, евенк., евен., негид., ороц., удег. *dža* – родственик, мандж. *džadži* – обръщение към малко дете (родствено), евен. *hōye* - племенник. Също в ТМ ез. *dže* озн. близък, приятел (в нан. *džia*). (ССТМЯ-1, стр. 239, 644, 254). В др.тюрк. *jegen*, *jegin*, тур. *jēn*, *jegen*, тюркмен. *jegen*, татар. *džijēn*, узб. *džijān*, хакас., шор., тув. *čēn*, кирг. *džēn*, казах., каракалп. *žijen*, башк. *jejān*, ног. *jijen* – племенник, чув. *jisna* – зет. Бълг. дума показва най-голяма прилика с монг. и ТМ форми, респ. зълва - родственица. Възм. аварски произход.

26. кака – старша сестра, уважително обръщение към по-възрастна жена. Единствените точни аналози на тази дума са в тунгусо-манджурските езици, което подсказва че иде реч за вероятна аварска дума. В евенк. *kəkə* – зълва, *хэхэ* – жена, в чув. *aki* – старша сестра. В нан. *gugu* – леля, и думата се смята за заемка от кит. 姑姑, съвр.ф-ма *gūgū* – леля, сестрата на мъжа, но прозношението в древнокит, клас.ст.кит. и еп.Хан, е *kākā*, което напълно съвпада с ТМ форми. Старостин отбелязва че кит. дума няма тибетски паралели, и е алтайска заемка, пралат. **āk`a* – старша сестра. (ССТМЯ-1, стр. 368, 167), (S-AE, стр. 281)

27. катъ, катонъ – военен стан, лагер, временно селище на овчари, старобългарска дума, заета и в староруски и сърбохърватски. (ПЦСС, стр. 247) Според БЕР, думата е заета от арумънски *catūn*, румънски *cătun* – малко селище, сродно на латинското еднозначно *cantone(m)*, откъдето е френското и италианското кантон. От арумънски е заето и в албански *katund*, *katunt* – село, новогръцки *като̀у̀на* – палатка. (БЕР-2, стр. 278) В унгарски *katona* – войник.

Най-вероятно думата е от авраски произход. В старотюркски, караханидски *qutu* – група хора, азербайджански *kutan* – село, чагатайски *qotan*, уйгурски *kuton*, якутски *koto*, монголски *koto, *qota(n)*, *qotu(n)*, халха-монголски *хот*, бурятски *хото(n)*, калмикски *хотn*, *хотэ*, ордоски *ḡoto* – селище, къща, постройка, обор, чувашки *хӱте* – заслон, тунгусоманджурски, евенкски *koton* – обор, корейски *kót – местност (тюркските и евенкската форма се смятат за заемки от монголски), протоугрофинското *kota – колиба, барака, къща, вотякски *koto*, *kotona*, хантски *къаt*, унгарски *haz*, марийски *kudo*, лапландски *kuedt`*, фински *koti*, естонски *koda*, мордвински *kudo*, вепски *kodi* – дом, къща, дравидското \**k`ot* – барака, колиба. (S-AE, стр. 729), стр. 729, (ССТМЯ-1, стр.418) Така че **катонъ** има убедителен алтайски, вероятно аварски произход.

28. ковилъ, ковълъ – *коило*, *ковило*, *ковил*, диал. *кофил*, вид многогодишна степна трева „*Stipa pennata*, *capillata*” от сем. „житни”. Думата е общославянска, в староруски *ковыла*, руски *ковыл*, украински *ковиль*, чешки, словак., полски *Kovil*, сърбохърватски *ковие*, бълг. *ковил*. Фасмер предполага връзка с готското *hawī*, старовисоконемското *hewī* – сено, но като цяло етимологията е неизвестна. В БЕР се повтаря дословно мнението на Фасмер. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 273-274), (БЕР-2, стр. 511) Карл Менгес смята че се касае за тюркски произход и предлага три алтарнативни решения (Менгес К.Г., 1978). Но и трите са доста далечни: 1. от уйгурското *qomu* – да бъда в движение, беспокоя, 2. от алтайското *gomyrğaj* – растение с кухо стъбло, 3. от тюркското *qavla* – търкам, изтривам кожата си с листа.

Но произходът на думата вероятно е друг! Особено близко и идентично с **ковил**, **коило** се оказва тунгусоманджурското нанайско *koilalao* – вълнист, и евенкското *hajivla* – суха блатна трева използвана за направата на стелки в обувките, евенк. *хоилаhta* – вид растение. (НРС, стр. 222), (ССТМЯ-2, стр. 309), (ССТМЯ-1, стр. 403)

29. коверъ, ковъръ – килим (Влахо-български грамоти), близка по значение е старобългарското **губеръ** (Грамота на Дан воевода, между 1420-1431 г.) – дебела, мъхеста постелка, завивка. Според Фасмер, руското *ковер*, украинското *ковер*, староруското *ковъръ*, чешкото *koberes*, *kober*, полското *kobierzec* – покривало, завивка, са производни на българското *губер*, или през руски са заети от еднозначното чувашко, волжкобългарско *kavэъr, *kebir – губер, завивка, постелка, в тунгусоманчжурски *kuberi – плат, дреха, тъкан. Той смята че българското и чувашкото название, най-вероятно са заети от унгарското *guba* – дебело вълнено палто, но по-скоро е обратното. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 270-271) Румънското *covor*, литовското *kaūras*, *kaurà* – постелка, са заети от славянските езици, а не обратното. Осетинските форми: иронското *gauыз*, дигорското *gauz* – стенен кавър, също са тюркски замеки (но с преход *p-z*). (BA-C-1, стр.509)

В протомонголски *kobkuger* – пухкав, мъхест за плат, халха-монголски *xiv, xövölj* – пухкава, памучна тъкан, в евенкски *kipuri* – дебели, кожени чорапи, наколенници от еленска кожа, също в тунгусоманджурски *kipu* – покривало, *kipэ* – кожена шуба и най-близкото до **зубер** е тунгусоманджурското *xubэri* – дебел и пухкав, мъхест женски шал. (ССТМЯ-1, стр. 444, 421, 434, 473) Старостин въстановява протоалтайски корен **kobě-i* – дреха, плат, в прототюркски **köbüř/*kebiř*, в останалите тюркски езици, в старотюркски *kiviz, küwuz*, чагатайски, уйгурски *kebэz, kэvэz*, узбекски *kigiz*, хакасски *kibэs*, татарски, казахски *kīz*, кумикски *gujuz*, балкарски *küjüz*, турски *köjüz*, тувински *xevis*, монголски *kebis*, калмикски *kews* – вълнено одеяло, протомонголски **kubča*, монголски *qubčasu(n)*, халха-монголски *xuvcas*, бурятски *xubsaha(n)*, калмикски *хорсэ, хирсэ*, ордоски монг. *gubčasu, gubčas* – дрехи. (S-AE, стр. 709-710)

И така вижда се че **зубер** и **коверь/ковъръ** са две сродни по произход думи показващи своите тунгусоманджурски корени, и най-вероятно за от аварски произход.

30. колимогъ, къльмагъ – шатра, палатка, покрита кола. Думата е позната в старобългарски, староруското *колимагъ*, сръбскоцърковнославянски *колимогъ* шатра, руски *колимог*, диал. *каламага* – свадерна кола, украински *колимага* – телега, *колимаг* – шатра, белоруски *каламажка* – вид кола, старочешки *kolimah*, старополски *kolimaga* – кола (XV в.). Смята се че е заимствано от старотюркското *külüngü* – плавателен съд (Фасмер, Банг-Габайн). (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 291) Най-вероятно това е аварска дума, която няма нищо общо със старотюркското *külüngü*. Касае се за двусъставна дума. За втората част **магъ** се открива ясна алтайска етимология: в чувашки *тащă* – навес, чардак, тунгусоманджурски *таика(n)*, удегейски *таига*, улчийски, нанайски *тайка*, манджурски *тайкап*, монголски, бурятски *таихан* – палатка, шатра, заето и в китайски „му” (*mù*) 幕 (др.кит. и ранноср.кит. *mhāk*, късноср.кит. *māk*) – шатра, палатка, завеса. (ССТМЯ-1, стр. 520) Вероятно произлизат от алтайския корен **mükë* – покривам, завързвам, който липсва в тюркските езици (изкл.чувашки), в евенкски *mukāk*, манджурски *mixi* – покривало, *miku* – палатка, улчийски, нанайски *taki*, орокски *тауі* – меча кожа или кожа от глиган използвана за постелка, евенкски, евенски *tuka* – кожа, кожени дрехи, евенкски *mukak* – сламена колиба, монголски *tuqulaji-da*, халха-монголски *muxlaj-da*, корейски *togami*, японски *māk* – завързвам, намотавам.²⁶ Също в татарски *mugэтэк* – закрыта кола. (S-AE, стр. 949-950), (ССТМЯ-1, стр. 523, 551, 552) Първата част **кол-** идва от чувашкото *kül, külëm* – впряг, в древнотюркски и прамонголски *köl*, монголски *xölle*, бурятски *xülle*, евенкски *kuluj*, евенски *kэluj* – впряг, впрагам, т.е. шатра с впряг, респ. покрита кола. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 320-321), (ДТС, стр. 314), (ССТМЯ-1, стр. 429) В случая става дума за един напълно номадски термин, така че аварският произход е най-вероятен.

31. контош, контох – вид връхна дреха без ръкави. Също в рус. *кунтыш* – кафтан с къси ръкаваи, зап., южн.рус. (Даль), укр. *контуш, кунтуш*, чеш. полск. *kontusz, kuntusz*, сръб. *кунтош*, словен. *kontuš*, унг. *köntös*, рум. *cóntăș*, арум. *kundușu*, алб. *kondosh* – горна дреха без ръкави. Предполага се че е турцизъм, от тур. *kontoš* – вид горна дреха, но в турски е стара византийска заемка, от перс. (мидийски) *κῶνδῦς* – персийска къса горна дреха (Ксенофонт, Куг. 8, 3, 10; 13 и др.). (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 418) Спорде БЕР, произходът на думата не е ясен, мненията са между османотурска заемка или византийска дума разпространила се чрез турски. (БЕР-2, стр. 599) Широкото разпространение във всички славянски езици, подсказва че най-вероятно става дума за аварска по произход дума. В ТМ ез, нан. *xandasa, kḡandzal*, сол. *xantasu* – риза, горно палто без ръкави, улч. *kḡandzali* – мъжка риза с орнамент, ороch. *gantadža* – палто, монг. *xantaaz* – палто без ръкави. Също в чув. *xantäs* – риза (Ашмарин). Авторите на ССТМЯ, сятат, че думата е от китайски пр., 汗褌 (*hàntā*), в еп.Хан, и

²⁶ от същия алтайски корен, произлиза осет. *къæлтыг / къæлтæг* – завързани снопи, думата е с неясен произход, според Абаев. (ВА-С-1, стр. 625)

ср.кит. *gānhā*, 汗褌兒 (*hàntāér*), в еп.Хан *gānhānje* – вид горна дреха. (ССТМЯ-2, стр. 461) Предполагам вероятно че пътят на думата е обратен, от „северните варвари“ сянбите, към китайски.

Но първопроизхода на думата е ирански и вероятно от езика на сибирските саки е попаднало у алтайскоезичните народи. В осет. *kānder*, малък, къс, осет. дигор. *kunæg*, ирон. *kānæg*, бълг.диал. *кунинко* – малкое, искашим. *kander*, *kandera* – малък, в хотаносак. *kanaiska* – малък²⁷, в непал. *kāncho* – младшия брат.

32. крагуѝ – сокол. Среца се във всички славянски езици, срѣб. *крагуј*, ст.рус. *крагуѝ*, укр. *крогулець* (заето от пол.), *крогуѝ*, словен. *kragulj*, чеш. *krahujec*, словаш. *krahulec*, полски *krogulec*, луж. (сорбски) *kraholc*, също в рум. *curuiū* – ястреб, сокол. Думата се смята за стара тюркиска заемка в славянските езици (Фасмер). (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 363), (БЦ-ИБЕ-2, стр. 55) П. Скок посочва че в Сърбия се използват формите *kragui* (*kragūj*) и *kragūlj*, и определя думата като общославянска заемка от езика на аварите. (PS-ERHSJ-2, стр. 175-176) Етимологични паралели: първопроизходът на думата е първоначално ирански, с древно заемане в угрофинските и алтайските езици. В авест. *kahrkāsa*, пехлеви *cark*, согд. *čarkās*, осет. *særgæs*, ягноб. *kargaš*, талиш. *kêrkês*, перс. *kargas*, сарикол. *corg'* – орел. В осет. ирон. *хъæгссыгъа*, дигор. *хъæгссыгъа*, *хъгъуи* – ястреб (последното е особено близко с **крагуѝ**). В чагат. *karčyгау*, *күгүу*, *караһи*, куман. *qaragus*, *qarciga*, караим. *күгүуи*, татар. *күгүуј*, *кагъыга*, чув. *хърхи*, *хурçăк*, башкир. *karsika*, тур. *kirg'i*, тюркм. *gurgu*, узб. *qirgij*, монг. *харсагау*, бурят. *xarsaga*, калмик. *харсахаа*, евенк. *kire*, праалтайски **kīra* – сокол, ястреб, орел. В удмурт., коми *күрныž*, мар. *kurnyž*, саам. *kar'nes'*, *kirgeč*, *kierkse*, хант. *körək*, *korək*, *kurək*, манси *sarkes*, фин. *kaarne*, ест. *karn*, мордв. *korož*, унг. *karvaly*, *karuly*, протоугрофинска форма **kerkV* – сокол, хищна птица. (VS-ETD), (UE) Етимологията на понятието е от иранските *kark* – кокошка, пиле и *asa* – ям, т.е. „хранец се с пилета или кокошки“. (AL-IAIL), (BA-C-1, стр. 302-303), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 368) Във всички тюркски езици се среща *aš* / *aša* – храна, което обаче е вероятна иранска заемка. Интересна податка представлява алтайският корен **(i)al*, **(i)al-a-*, в монг. *öl* / *ül* – храна, пр.ТМ **ulī-*, евенк. *ulī-*, евен. *uli-*, мандж. *ulebu*, удег. *ulikte* – храна, който може да обясни окончанията *-ол*, *-ул* в западните славянски езици + словенски и украински, в названието на ястреба. (S-AE, стр. 680) Най-вероятно се касае за ранна аварска заемка, но почти напълно съвпадащите дигорска и чувашка податка (*хъгъуи-хърхи*), показват че вероятно такава дума е съществувала и в езика на савирите.

33. *купе – ризница, дума известна от Преславският надпис с въоръженията. В ТМ ез., евенк. *күрэ*, евен. *kəbdže*, орок. *короти* – кожена шуба, евенк. *күро*, евен. *kubi* – гети, дебели кожени обувки. Също в евенк., евен, орок. *kuptu*, нан. *копто*, евенк., улч., нан. *күри* – плътно закривам, покривам, завивам, в др.тюрк *kübä*, чагат. *көре* – ризница, броня. (ССТМЯ-1, стр. 434), (ДТС, стр. 322) В чув. *кер* - дрехи, *kebe*, *kibe* – куртка, риза, се смята за производно др.тюрк. *kübä* – ризница. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 275) Но пределно ясно е че чувашката дума е по-скоро идентична с ТМ форми, вкл и с тохарското (б) *керес* – дрехи. (DA-DT-b) Най-вероятно българите са заели тази дума от аварите, които са използвали и древнотюркското значение.

34. *куку – детско гърне, **кукумий (кукум)** – котел, дума от езика на волжките българи. (ПД-СКПБ, стр.108) В БЕР, българската дума се свързва с глагола *кукам* – клякам, но това не е вярно, тъй като се откриват много точни ТМ паралели, в орок. *күккэ*, удег. *kuku* – съд, ср.корейски *kūki*, съвр.кор. *kugi* – съд, черпак. (ССТМЯ-1, стр. 426), (БЕР-3, стр. 94) Думата е с древен произход, в акад. *kukute*, хет. *kukuba*, перс. *kunkuta*, кавк. авар. *kunkum*, андийски *qъот*, даргв. **qъlm*, хинулукски *qъат* – съд. (SCE) В кавказките ез., в дагестанските ез., в авар. *hag*, анд. *xagi*, *çagi*, агул. *hajak*,

²⁷ което обяснява значението на името на кушанския владетел Канишка – малкия.

рутул. *hejek* – котел. Произхода на ТМ, волжкобълг. и бълг. форма е твърде интересен. И най-вероятно е заемка от китайски 鑪 съвр. ф-ма *qí*, в др.кит., еп. Хан, *g(h)aj*, среднов.кит. *g(h)e* – котел, вид котел, съд на тринога, или от кит. 鍋 съвр. ф-ма *guō*, среднв.кит. *kwā*, с последвала дубликация на сричката. Предвид и кавказко-аварската форма, възможен преносител на тази дума могат да бъдат и аварите.

35. къметици* – свободни селяни, стоящи малко по-високо в обществената йерархия от “простите люде”- редовите общинници, подлежащи в следствие на закрепостяване, старобългарска дума, използвана в “Закон за съдене на хората”. Думата е общославянска и нейна производна е в ст.бълг. *къметъ* – селски първенец, в ст.руск. *къметъ* – свободен селянин, войн (Слово о Полку Игореве, Ипатиевск. летоп. и др.), укр. *кміть*, полск. *kmieć*, чешк., словак., словен. *kmet*, сърбохърв. *kmět* – свободен селянин, хърв. (о-в Хвар) *ohmēt* – слуга. Среща се в балт. езици, др.прус. *kumetis*, лит. *kūmetis*, *kaimietis* – същото значение, но се смята за славянска заемка (Буга, Траутман), в латв. *ciema* – село. Среща се в рум. *cumet* – селски първенец като заемка от ст.бълг., или ст.сръб. Фасмер смята за невъзможно заимстване на общослав. дума от др.гр. κωμήτης – селянин, κωμή, κωμήται – село, (вж. също κομηρχία – община от няколко села). Трудно би се обяснило общославянското разпространение. Според Фасмер, имаме заимстване от латин. *comes*, *-itis* – спътник, другар, през народнолатин. *cometia*, *comitatus* – окръг, област, (Ягич, Брюкнер, Тиц, Бернекер).

По-малко вероятно обяснение, е от хипотетично, искомно слав. **къm-et*, образувано подобно на, аналогичното германско *halith* – герой, англосакс. *hæle* – мъж, или от чеш. *kmen*, праслав. *къму* – племе, род (Ван-Вейк). (МФ-ЭСРЯ- 2,стр.261)

В БЕР се повтаря казаното от Фасмер, като се посочва мнението на Мачек и П. Скок, които извеждат думата от среднов.латин. (разпространена чрез Франкската държавна администрация) *cometia* – окръг, област > *comitatus*. Скок смята че унгарската административна единица *комитат* е заимствана от франките (а не от българите). Б.Симеонов, извежда думата от балканолатин. *comētus*, което пък обаче не обяснява общославянското представяне на думата. (БЕР-2,стр.494-495)

Според П.Скок, разпространението на думата е от запад на изток, с първоизточник франкското *comes*, род.п. *-itis*, което на слав. почва се възприема като старейшина, селски първенец, селски съдия, свободен селянин, селянин със собственост, дребен земевладелец. (PS-ERHSJ-1,стр.106-107)

Разбира се връзка между комес (в бълг. комит – областен управител) и селянин, не може да има. Що се отнася до **къметици**, **къметъ** – свободен селянин, селски първенец, се открива и друго интересно съвпадение, показващо ни съвсем друг, източен произход на думата. В.Абаев посочва точен осетински аналог на старобългарското *къметици*, в осет. *хиымæтег* – свободен селянин, съвр.зн. – прост човек, простак, селяк. В осетински думата има още няколко разширения: *хиымгæнæг* – орач, *хиымгæнд* – оран, *хиымгæрдæг* – жътвар, *хиымон* – земеделец, или това показва че първоначалното изходно значение е било, редови общинник, селянин-земеделец, а изходното *хиым* / *хитæ* означава обработваема земя. Абаев посочва разпространението на тази дума в останалите славянски езици, а връзката с осетински обясни с прадревни хипотетични, славяно-скитски контакти, или праскито-праиталийски контакти, посочвайки лат. *humus* – почва. (ВА-СЕИ, стр. 21), (ВА-С-4, стр. 260-261) Разбира се, много по-вероятният изходен език за осет. *хиым* / *хитæ* е тох.(б) *каṃ*, тох.(а) *ткаṃ* – земя, почва, земна повърхност. (DA-DT-b) Вероятно от тохарски думата е заета в алтайските езици, в монг. *qımaу*, *qımaki*, халха-монг. *хитаг*, *хитхи*, бурят. *хитхи*, калмик. *хитæг*, ородос. *хитиҳи(n)*, *хитиҳи(n)*, монгур. *хитогъ* – земна повърхност, почва, прах, унг. *hotok* – същото, в ТМ ез., евен. *kitewun*, ороch. *kıta* – песачлив бряг, плаж, нан. *кут’и* – леговище на животно (утъпкана земя), в тюрк. ез. *qut*

/ хит – пясък²⁸, праалтайски *kiuto – пясък, прах. (S-AE, стр. 705) Така че думата **хумъ** – почва, не е задължително в осетински да е пряко тохарско наследство, по-вероятно е заимствано през някой алтайски (др.монг.) език, още в Централна Азия, в най-ранния етап на сармато-аланската етногенеза. Що се отнася до общославянското представяне на думата **къметици** – селяни, земеделци, то това е станало или чрез сармато-алански, или по-вероятно чрез езика на аварите, които вероятно така са наричали подчинените им славяни-земеделци. Може да се посочи още бълг. дума **хума** – глина, което показва че подобна дума (аналог. на монголската (аварската?) и осетинската) е съществувала и в бълг.език.

36. маца, мачка – котка. В.Д`Амико посочва че в италианския език, думата “моше, моске, мичо (*miccho*)” – котарак е особено «фамилиарно» название на това животно и най-вероятно реликт от езика на Алцековите българи. (ВД-БИ) Отговаря на западнобългарска дума **мачка** и общобълг. **маца** – котка. Слав. аналози се срещат в сръб. *мачка*, хърв., словен., слов., русин. (рутенски) *мачка*, унг. *macska*, рум. *mața* – маца, котка, алб. *matca*, *maçok* – котка, котарак. (БЦ-ИБЕ-2, стр. 30), (СМ-ИС, стр. 41-58) Среща се и в немски *Muschi* – котенце, (съвр. жаргонно зн.: табуирано название на вулва, аналог на англ. *pussy* – котенце (*vulva*), но форми с начално „m“ липсват в останалите герм.ез.: дат. *fisse*, швед., норв. *fitta*, холанд. *poesje* – котенце, вулва). Съгл. БЕР и П. Скок (етим. речник на хърв.-сръб. ез), думата мачка, маца, е възникнала вторично, от името Мария > Маца (!?) което е напълно абсурдно и невярно обяснение, и показва пълна академична „безпомощност“ на авторите му !!! (БЕР-3, стр. 686-697) Най-вероятно това е аварска по произход дума. В осет. ирон. *мысы*, дигор. *musu* са названия на котката и барса. Според Абаев думата е от тюрк. произход, в караханидски *müş*, узб. *muşuk*, уйг. *möşük*, в повечето тюрк.ез. *mişik* / *мышық*, кумански *мысыкъ*, *māçe* – котарак, *maci* – котка, бурят. *miisgəj* – котенце, калмик. *mis* – котка, като съществува мнение че в тюрк. ез. се касае за согд. замака *mwškyšč* (*mūškišč*) – котка. (ВА-С-2, стр.143) В тох.(б) *mewiyo*, *mewiya* – котка, барс, тигър, хотаносак. *tauya*, *tuui* – котка, тигър и в согд. *tiw* – котка, тигър. (DA-DT-b)

37. могола, могила – купчина, хълм. (ИС-СДРЯ-2, стр. 161-162) Думата е позната в рускоцърковнославянски, сръбскоцърковнославянски, старобългарски, като превод на гръцкото **βουνής**. Също в украински *могила*, чешки, словашки *mohyla*, полски *mogiła*, полабски *mügala* – хълм. В албански *tagulë* – хълм е старобългарска заемка. Произходът на думата е неясен. Според Мошинский могила трябва да се свърже с алатйски произход, в татарски *mogol*, марийски *mugōľo* – купа сено. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 634-635) Предвид широкото славянско представяне, може да се мисли за аварски произход. В чувашки *măkăľ* – изпъкналост, заоблен израстък върху дърво, подутина, заоблен, също в чувашки *măkal* – затыпявам, заоблям. В монголски *tuqulaγ*, *tuquliγ* – окръглявам, *mökülig*, *mökürig*, *möxlög* – сферичен, кълбовиден, халха-монголски *tuxlag*, *möxlög*, бурятски *müxerēn*, евенкски *tukče*, солонски *tuxali* – кълбовиден, заоблен, праалтайски **túk`è* – кръгъл, и още по-близкото манджурско *tunga*, *tungan* – могила, насип, хълм, урало-алтайски паралел с фински *mukula*, естонски *mugulas*, марийски *məүəl*, *tuүəl*, удмуртски *mili*, *məl*, коми *mil* – гърбица, издатина, подутост. (ВЕ-ЭСЧЯ, стр. 130), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 347, 348), (ССТМЯ-1, стр. 557), (S-AE, стр. 949-950) Семантичното развитие е: изпъкналост, заобленост, заобилен хълм, респ.могила.

38. моци, мошти, мочъ - тлесни останки от светец, които са предмет на почитане от вярващите и имат възлшебни, целебни свойства (Остром.ев., Супр. сб и др.). Според Фасмер, произходът и е неясен. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 668) Адекватното обяснение е свързано с алтайските езици, в чув. *măçavur* – отпуснат, вял, болен,

²⁸ Старостин посочва и чув. *xăm* (хъ *ʷm*) – пясък, при *xajăr* – пясък в др. речници и отсъствие на такава дума *xăm* (хъ *ʷm*) в основните чувашки речници. В Этим.слов. тюрк.яз., том 6, стр.132 е споменато чув. диал. *kăm* – пясък.

трудноподвижен, монг. *tökü*, халха-монг. *töxö*, бурят. *tüxe*, ордоски монг. *töxö*, дагурски *tuku*, боански *tэгә*, калмик. *tökr* – умиращ, загиващ, в ТМ, евенски *tekčerē*, *tukčerē*, евенски *түгъј*, улч., нанайски *тохо*, орочки *tāk* – изтощен, умиращ, кор. *muk* – много стар (за човек), яп. *mukashi* – много отдавна, пралат. **mok'i* – умиращ. (S-AE, стр. 940) Има пълно съвпадение с *мощи* – труп на човек, послесмъртни телесни останки. Думата е от др.бълг. или аварски произход, съхранила се в ст.бълг. ез.

39. пашеногъ – старобългарска дума означаваща мъж на сестрата, родственик, *баджанак*. Смята се че *пашеногъ* е една от „*тюркските*“ думи, останали от езика на прабългарите, а *баджанак* е по-късният османотурски аналог. От старобългарски заета в сърбохърватски и словенски *rašenog* – баджанак. (БЕР-5, стр.116) Също в сърбохърватски *rašānac* (Славония), *rašenas* (Черна Гора, Босна и Херцеговина) – баджанаг, *пашанац* – племеник, Скок цитира мнението на Ст. Младенов че това е „прабългарска“ дума, но изразява съмнение, тъй като е била разпространена доста по-западно от България и смята че е езиков остатък от аварите. (PS-ERHSJ-1, стр. 617-618) Мнението му е логично и заслужава внимание!

Старостин възстановява изходната алтайска форма **p-/bāč`V~*, прототюркски *\*bāča*, в тюркските езици, в уйгурски *badža*, чагатайски *badžinak*, тюркменски, казахски *ba`ča*, узбекски *bodža*, турски *bačanak*, гагаузки *badžanaq*, азербайджански *badžanaq*, карачаевобалкарски, тувински, киргизки *bač'a*, татарски, хакаски *pača*, *padža*, южноалтайски *bada*, чувашки *pučana* – мъж на сестрата. От чувашки е заето в марийски *posana*, *pasana*, удмуртски *buseno*, мордвински *bazja* – баджанак. (S-AE, стр. 319-320), (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 453) В тюркменски, турски, азербайджански *badži*, хакаски *pidže*, кумикски *badžiw* – старша сестра, от което произлиза *badža*, *bača* – мъж на старшата сестра и умалителния суфикс *-nak*.

От тюркските езици имаме заемане в монголски *badža*, калмикски *baz*, халха-монголски *badz*, бурятски *baz*, ордоски *badža* – баджанак. И със значение момиче, се открива в протомонголски **bača-gan*, халха-монголски *bacgan*, бурятски *basagan* – момиче (респ. дъщеря). От монголски е заето в манджурски като *baša* – младша сестра и в евенски *badža* – баджанак. (S-AE, стр. 319-320), (ССТМЯ-1, стр. 78, 63) Във вахански и шугнански *bodža*, бенгалски *bhagini* – баджанак, са тюркски заемки.

Най-вероятно се касае за двусъставна дума, първата част е аналогична на монголското **bača-gan*, манджурското *baša*, респ. несъхр. аварско (и чувашко) *puša* – момиче, сестра, а втората част не е умалителен суфикс, а производно на едно друго алтайско понятие, в тунгусоманджурски, евенски *inan* – девер, евенски *inъn*, мандж., орокски *ina* – племеник, нанайски *inã* – зет, средновековен корейски *ana* – младши брат, японски *ani* – старши брат, в тюркските езици **ini* – младши брат, **jerne* – зет, чувашки *jыsna* – зет. (S-AE, стр. 587-588), (ССТМЯ-1, стр. 315) Така че *пашеногъ* / *pušana* вероятно означава най-общо зет, мъж на сестрата.

40. пумпал – дебело късо дърво (Севлиево), вид детска играчка – дървена, конусовидна, която се върти и остава във вертикално положение, също „недодялан, глупав човек“ (Троян), или „дребен човек“ (Свищов). Също **пумпа** (Плевенско), **пумпалица** (Банско) – дебела, къса тояга, **пумпалица** (Смолянско) – глава (пренебрежително) или голям кръгъл камък. Етимологията не е много ясна, проф. Ст. Младенов предполага звукоподражателна етимология. (БЕР-5, стр. 852)

Но имаме пълно основание да търсим и по-древен, вероятно аварски произход на думата. Аналогично в тунгусоманджурски, евенски *rompo* – глава, удегейски *rumpi* – шапка. Също в евенски *romporok* – невестулка (*Mustela nivalis*), в преносен смисъл, животно с късо тяло, в евенски *rompoti* – къс и дебел, улчийски *pumbike(n)* – вид полска мишка с късо тяло и без опашка. (ССТМЯ-2, стр. 41)

41. пуцинак – гъсти и непроходими гори, в руски, укр. *пуца*, чеш. *roušt'*, словаш. *pušt'*, полск. *puszcza* – гъсти, непроходими гори. Славистите я обясняват от слав.

пустота. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 416) Но по-вероятно става дума за аварска по произход дума. В унгарски *pusztai* - степ, чув. *pusă* – поле. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 450-451)

42. пършиев – крастав, възлив, **пърша** – краста, кожен лишей в косата, пърхот. В руски парш, *парша*, *парх*, прилаг. *паршивый*, украински *парх*, белоруски *пархі*, *паршы*, *поршы*, полски, горнолужицки *parch*, чешки, словашки *prašivý* – краста (МФ-ЭСРЯ-3, стр.210) От български е заета и в румънски *paršiv* – мръсен, лош, вторично зн. В БЕР се свързва с праславянското **pъrxja* – пърхот, което пък сближават с балтийското, латвийското *pārsla* - снежинка, пухче (вълна), староисландското *fors* – водопад, древноиндийското *pṛśánt* – петнист (Шмидт, Траутман, Младенов), или с латинското *porrigo* – краста (Эрлих). (БЕР-6, стр.112-113), (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 210) Като цяло произходът на думата е неясен, Преображенски смята руските форми за полски заемки, Фасмер предполага изходна староруска форма **пършивь*. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 210)

Може да мислим и за друг произход. Твърде интересен паралел е чувашкото *pārša* – бълха. В караханидски *bürge*, турски *pire*, азърбайджански *pirä*, узбекски *burga*, уйгурски *bürga*, тюркменски *büre*, казахски *bürge*, *bürše*, башкирски *börsä*, киргизки *bürgö* – бълха, в монголски *bürge*, халха-монголски *büreg*, калмикски *bürgэ*, ордоски *bürge* – бълха, въшка, корейски *pjāruk* – бълха, в ТМ-езиците, в евенкски *pārča* – линеене перушината на птиците, протоалтайска форма **biüre*. (S-AE, стр. 363-364), (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 402), (ССТМЯ-2, стр. 34) Старостин и Луботски посочват тох.(б) *pārşeri** - въшка която била изолпрана дума без индоевропейски аналогии? (AL,SS-TChLTh) Явно не са съобразили славянските аналози. Но тази славяно-чувашко-тохарска аналогия поставя интересни въпроси относно етимологичните връзки. Вижда се почти пълна идентичност между *пърша*, *pārša*, *pārča* и *pārşeri*. Чувашката форма е идентична с тохарската и много сходна до евенкската, която обаче е с по-далечен смисъл, а тюркските и монголските аналози са звуково по-далечни. Така че думата е алтайска, заета в тохарски и посредством народ идващ от изтока е достигнала до славянските езици. Предвид идентичната чувашка форма това е станало най-вероятно, или с прабългарите, но предвид разпространението в повечето славянски ез., по-вероятно е станало чрез аварите.

43. синигер, диал. **цинигер** – пойна птица (*Parus major*), в мандж. *čingiri*, *činciri*, *čindžiri* – дрозд, евенк., ороц. *čindeke*, негид. *čindoxa*, улч., нан., орок. *činde*, удег. *činda* - синигер. (ССТМЯ-2, стр. 395-396) В чув. *syrlāxan* – дрозд, *šānkārč*, *šānkārčā*, *šānkārtāš* – скорец, в мар. *šyngyirtyiš* – скорец, заето от чувашки. В слав.ез. в рус. *синица*, укр. *синиця*, белорус. *сініца*, сърбохърв. *сјеница*, словен. *sinica*, чеш. *sinice*, полск. *sinica*. От полски заето и в др.пруск. *sinico* – синигер. Свързва се със сивия цвят и първоначлно се е отнасяло за (*Parus caeruleus*). Булаховский свързва името със специвичните звуци на птичката, който описва като *zizigag*, или според Винтелер - *zifi*. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 625) В унг. *széncinege*, *széncinke*, *cinege* – синигер, показва паралел с бълг.форма, която пък е сродна с манджурската и чувашката (за скорец) и произходът на названието е звукоподражателен, в чув. *šānkār* – цвърчене, звън на звънчета. (МФ-ЭСЧЯ-2,стр.445-446) Предвид широкото славянско представяне, вероятността тази дума да е с аварски произход е голяма.

44. снага, осанка – тялото на човека, човешка фигура, ръст, **снажен** – строен, висок, добре сложен. Освен в български, се среща и в сърбо-хърв. *снага* – 1. ръст, фигура, 2. сила, якост, 3. чистота. В останалите слав. ез., в руски, украински *снага* – сила, също в ст.рус. удача, успех, словен. *снага* - опрятност, красота, чеш., словак. *snaha* - усилие, старание, полски *снага* - красота. Няма ясна етимология. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 696) А сходната по зн. дума *осанка*, според Фасмер идвала от *сан*. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 156) Всъщност става дума за понятие от алтайски произход, попаднало у славяните, най-вероятно чрез аварите. В пратюрк. **sijn-ak* - тяло, ръст, др.тюрк. *sīn*, (карлуко-кипчакски), узбек. *sijōq*, уйгур., ногай., казах. *sijaq*, *sijaq*, тувин., във вс. тюрк.

ез. *sin* – фигура, осанка, чуваш. *şan* – тяло. (АД-ЛКДТ, стр.44) В монг. *sunyga, sunga(r)* – издължен, строен, мандж. *sunygi, sunygə* – издължен, слаб, висок, евенк. венк. *sogdon* – гръб. (ССТМЯ-2, стр. 127) В среднов.монг. *sunäsu* – гръден кош, торакс, монг. *sünesü, sünes* – душа, праалтайски **siünü* – тяло, фигура. (S-AE, стр. 1293-1294)

45. тобольць – старобългарска дума означаваща кожена кисия, заимствана в румънски *tăbueţ* – раница, руски *тоболец*, сърбохърватски *тоболац*, словенски *tobolės*, чешки *tobola*, полски, горно- и долнолужицки *toboła* – кожена торба. Смята се за изконнославянска (Брюкнер, Младенов) но няма удовлетворителна етимология, тъй като литовското *tobelis* - кесия за събиране на монети, дарения в църквата, съгласно Брюкнер е заимствано от славянски език (руски или полски). Неубедително е сравнението на Ст.Младенов с гръцкото τήπος – място или предложеното от Маценауер сравнение с из латинското *tabula*, средновисоконемското *tavele* - дъска, таблица. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 67) Вероятна етимология: В протомонголски **dewel*, монголски *degel, debel*, халха-монголски *dēl*, бурятски *degel*, калмикски *dewl*, дагурски *debel, dēl* – кожена дреха, кожена постелка, обшивка, в прототунгусоманджурски **dilbi*, евенкски *dilbikte*, негидалски *džilbu*, манджурски *džilbi, džilbi(n), delbin*, улчийски *deli-ku* – кожа, обшивка, кант, чадър.²⁹ В чувашки *şələk, eşlək* – островърха шапка. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр.107) Така че най-вероятно *тобольць* е стара алтайска заемка в славянските езици останала от аварите.

46. туне, тоунь, тоуню - напразно, в сръбски *туњав* – глупав, руски *туне*, белоруски *тунны*, словенски *stunja*, източнословашки *tuni*, полски-силезийски *tuni*, горно-, долнолужицки *tuni* – напразно, даром, лъжливо, даром, в руски (откъдето заето и в български), също *тунеядец* – паразит, в староруски *тоуньба* - подарък. Срещала се е като диал.дума в Македония – *туна-беда* (Шапкарев). (БЦ-ИБЕ-1, стр. 106), (СДСЯ, стр.739) Според Фасмер етимологията на думата е неизвестна. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 121) Аналогично в чувашки *tun, tunnă* – отказвам, отричам се, *tunsăx* – скука. Открива се в чагатайски, киригизки, казахски, турски, башкирски *tan*, тюркменски, азербайджански *dēn* – отричам. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр.248) В протоалтайски **t`eme`o* – рядко, оскъдно, **təma* – напразно, в монголски *tanhaj* – разпуснат, безпорядъчен, *demei, demī* – напразен, ТМ **temu*, евенкски *tomokūn* – напразно, корейски *tīmul* – рядко, старояпонски *tomo-si* – оскъден. (S-AE, стр. 1363-1364, 1416) Предвид доста западното и` проникване, можем да мислим и за аварско преносителство?

47. тоурнеса, тоурнеса – монета, старобългарски превод на гръцкото *нумия*, използван в старобългарския патеричен (поучителен, притча) разказ „За монаха който продавал кошници“ (Николова. С. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980 г.). П. Добрев я обяснява с удмуртското *тыгын* – плащам, което смята за волжкобългарска заемка, пушунското *tora* – медна монета и *torlama* – кожа на златка. (ПД-СКПБ, стр. 84-85) Всъщност това е интересна общоалтайска дума, протоалтайски корен **t`iōre* – наемен труд, прототюркски корен **ter* – наемен труд, заплата, турски *ter oylan*, чувашки *tarşă* – наемен работник, слуга, ратай, чувашки *tar(a)* – заплащане на труда, в протомонголски **tūrije-sü*, монголски *tūrijesü(n)*, халха-монголски *tūrēs*, бурятски *tūrse*, ородски *tūrēsü* – аренда, рента, в съвр.монголски *torgoh* – глобявам, *torguulъ* – глоба, в прототунгусоманджурски **tōrī* – наем, калъм (сума или материални следства давани от младоженеца за откупуване на булката от нейния баща), заплата, евенкски и евенски, орокски, нанайски *tōrī*, негидалски, орочки *tōjī*, удегейски *toi*, улчийски *tori(n), turi(n)* – наем, калъм, манджурски *turi, turigen, turixen*, солонски *turgundē* – рента, от тунгусоманджурски е заето в дагурския монголски диалект *turgun* – рента, в японски *tūtōma, tsutomé* – да бъда нает. (S-AE, стр. 1438-

²⁹ В тюркските езици от същият корен произлиза думата **jel(b)-*, турски *jelek*, тюркменски *jelek, jelbegej*, татарски *džilən, džilbэгэj*, казахски *želek, želen, želbegej, želegej*, башкирски *jelän, jelbägäj* – къса горна дреха, позната в български като турцизъм – *елек*.

1439) Българската дума показва най-голяма прилика с тунгусоманджурските и монголски форми и напълно възможно е да има аварски произход. Аварите са познавали монетосеченето, като са изготвяли „варварски имитации“ първоначално на сасанидски, а после и на везантийски монети.

48. тълмач – преводач, пратеник, **тлъковати, тлъкъ** – ἑρμηνεύς (Супр.сб.). В староруски *тълмачь, толмач* (XVI - XVII в., Сказание об Мамаевском побоище), хърватско (глаголическо) *тльмачь*, сръбски *тумач*, словенски *tolmač*, чешки *tlumač*, словашки *tlmač*, полски *tlumacz*, горнолужицки *tolmač* – пратеник, преводач, последното е заемка от полски. От някой западнославянски език или унгарски, понятието попада в средновисоконемски *tolmetsche*, нововисоконемски *Dolmetsch* – преводач. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 72) Има и точен осетински иронски *tælmac*, дигорски *tælmaci* и чувашки аналог, *tolmač* – пратеник, преводач. Заето в кавказките езици, чеченски *talmaž*, ингушки *talmač*, убихски *telmaž*, кабардински *təlməš*, лакски *dilmač* – преводач. (BA-C-3, стр.258) Смята се че произлизат от куманското *tylmač*, казахското *tilmäš*, телеутско-алтайското *tilmäč*, турското *dilmač*, уйгурското *tilmäži* – пратеник, преводач (Радлов). Според Скок *tumač / to(l)mač* е остатък от езика на аварите. (PS-ERHSJ-2, стр. 521-522) Предвид суфикса **-мач**, алтайския произход на понятието, не подлежи на съмнение. В чувашки суфиксът **-мак (-мек, -мах)** се използва за съществителни от глаголни основи, в случая **тъл** – говоря, обяснявам, и наставката **-мач** – тълкувател, преводач. Менгес смята че първоизточника е тюркски, от **til* – език. Старостин посочва общоалтайското *ti`ula*, тюркското *t`lda*, монголското *tula*, тунгусоманджурското *tul* – разсъждавам, говоря. В тунгусоманджурски *təly* – разказвам, евен. *tələn* – разказ, устно съобщение, *tələnəmne* – разказвач, орочки *təlumiči* – разказвам, предавам устно съобщение. (S-AE, стр. 1443), (ССТМЯ-2, стр.180, 233) Предвид широкото си разпространение³⁰, както в Европа, така и в Кавказ, най-вероятно думата е с аварски произход!

49. такугере – българска диалектна дума от Македония, означава договор, облог. Думата е двусъставна с аварски произход. В тунгусоманджурски, евенски, улчийски *taku*, нанайски *toqo, taogo*, орокски *tavči* – правя, поправам, приготвям, също в солонски *tahūra*, орокски *takkora, takara*, нанайски *takora*, манджурски *takkura* – правя нещо (за някого), употребявам нещо, или някого. (ССТМЯ-2, стр.155) Виж аналогичното българско **таковам** – правя нещо, което е от същия произход! И за втората част, в монголски *гэрээ, gerē, gereči* – договор, в тюркските езици *kertü / gerček* – истина, вярно, в ТМ-езиците имаме в евенски, солонски *gerbī*, евенски *gerbъ*, чжурчженски *gerbu* – име, в праалтайски **ge□rè(bV)* – дума, име, свидетелство. (S-AE, стр. 541-542)

50. тъл, тълпак – глупак. Фасмер, посочва думата като общославянска, в ст.бълг. *тълъ*, руск. *туп, тупа, тупо*, укр., белоруски *тупий*, ст.руски *тупъ*, сръбск.-църк.слав. (от старобълг.) *тълъ*, бълг. *тъл*, сърбо-хърв. *туп, тупа*, словен. *top, topa*, чеш., словаш. *tuру*, полски *terу*, горно-/долно.-луж. *tuру* – глупак, глупав. Също в унг. *tompa* – глупав. Праслав. **topъ* сближат с др.-исл. *thambr* – дебел, подут, лит. *tampyti, tampau* – тянуть, *tempti, temptiu* – същото, лат. *tempus* – време. Според друго мнение, **topъ* е сродно с др.горн.нем., ср.-горн.нем. *stumpf*, свър.нем. *Stumpf*, сканд.ез. *stubbr*, холанд. *stobbe, stomp, stom*, англ. *stupid* – глупак, (латин. *stupor, stupeō* – умопобъркан,

³⁰ Налице е стар ностратически корен. Също в среднодолнонемски *tolk*, староскандинавски *tulkr*, холандски *tolk*, английски *tale* – разказвам, *talk* – разговор, норвежки *tal*, фризки *tale*, немски *zahl*, нидерландски *taal* – говоря, разказвам. Във вахански *talwal* – беседа, разговор, таджикски *talowat* – ясно и високо четене, шугнански-баджовист, таджикски *talwasa*, персийски, таджикски *talwosa*, пушунски *talwasa, talwala* – вълнение, очакване. (ИС,К-ЭСВЯ,стр.354) В индоарийския митаннийски език, където *talami* – преводач (Клюге-Гьютце, Юрканкалио). В осетински дигорски *tælaen* – мечта, блян, дума с неясна етимология. (BA-C-3, стр. 255) Аналогично в чувашки *télék* – сън, заето в марийски като *tylnäš* – мечта. Свързва се с древнотюркското *tül, tüş* – сън, съновидение. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 214, 215), (ДТС, стр. 596, 599, 600)

неадекватен, неподвижен, в психичен пристъп, термин в психиатрията, но тук негов аналог е слав. корен *ступать, ступа*), или в др.горн.нем. *stumbal* – пън, парче дърво, и неговите варианти **(s)tomp: *stomb-*. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 122) П. Скок посочва също албанското *shtopít*, румън. *timp* – глупав, и се насочва към балкански латинизъм, като не изкл. и посоченото от Фасмер. (PS-ERHSJ-3, стр. 524) Като се вижда, няма убедителна етимология.

Предполагам, че чоже би се касае за алтайскоезичен източник – аварите? В волжко-бълг. (чув.) има много близък аналог, чув. *tǎmpaj* – глупак, празнословец, евенк. *tampa* – празнодловец, несъобразителен, *timne* – бъртвеж, също в евенк. *tepu*, евен. *tepurí* – празнословие, глупав спор, шумно бърборене, евенк., негид. *tepke*, удег. *tepte* – крещя, разговарям шумно, дърдоря празни приказки, вдигав шум. (ССТМЯ-2, стр. 237-238) В мар. *tǒmbaj* – бавно мислещ, муден < от волжко-бълг. произх. (ВС-ЧТМП, стр. 11), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 192), (ССТМЯ-2, стр. 160, 182)

51. уви, оувы – израз на отрицание и съжаление (Супр.сб). В славянските езици, Фасмер посочва, че освен в български **уви**, се среща единствено в руски *увы*, където е старобългарска заемка. За Фасмер думата е заемка от гръцкото **ου** – израз на съжаление, сродно с латинското *vah, vae*, готското *wai* – съжаление. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 145) Но явно имаме др.българско или аварско (авар.>др.бълг.) по произход понятие. Откриваме и аналогичното в тунгусоманджурски, единствено в евенкски *увэј* – не, израз на отрицание. Най-близко е монголското *эвј* – ах, израз на съжаление и примирение, или също монголското *уүј*, бурятски *уүы* – не, отрицание, отсъствие. (ССТМЯ-2, стр. 243), (PMPC, стр. 897)

52. саракт – дума с не много ясно значение, спомената в надпис на кан Крум по въпроса за определяне границата с Византия. Най-вероятното значение е граница или граничен войскови гарнизон. Според Бешевлиев, *sarak* (сарак-тов) „войска на фронта или в бойна готовност“. Според Р. Рашев пък това е вероятно диалектно произношение на гръцкото *харакс*, което означава „землен вал“, който може да има и допълнителна дървена конструкция. Оттам той свързва Хамбарлийския надпис с вала „Еркесията“, издигнат между Берое и Черно море вероятно през лятото на 812 г., преди превземането на Месемврия, която не се споменава в надписа: „От Бероя... Дултроини е пръв за дясната страна ичиргу боила Тук, а стратегите Вардан и Яни са му подчинени. За лявата страна на моя саракт, за Анхиало, Девелт, Созопол, Ранули е главатар Иратаис, боилът кавхан, а Кордил и Григора немо подчинени стратеги.“

Близко по значение е протоалтайското **sáfo* – ограда, селище, в тюрските езици е представено единствено в древноуйгурски *sozaq* – ограда, селище, което показва че се касае за заемка, в монголски *sirüge, šörge*, халха-монголски *šörög*, бурятски *šürge*, калмикски *šörgə* – ограда, монг. *surgāg* – кол за ограда, в тунгусоманджурски е представено единствено в орокски *saruqa* – ограда, орочки *saraha* – дънер, пън стърчащ от земята, евенк. *ser, seranγ* – кол забит в земята (като част от стена), *serukā* – стена (от преплетени колове), *seraruk* – плет, преплетени пръти, също в ТМ ез. **sira / siraka, sirača* – преплитам, свързвам, изграждам, съединявам, в унгарски *sarok* - ъгъл. (ССТМЯ-2, стр. 67, 64, 72, 94), (S-AE, стр. 1220), (PMPC, стр. 789) Най-вероятно думата е аварска по произход и означава палисада, граничен вал.

53. *талпа – голяма греда, дебело парче дърво. Думата се открива и в рус. *тел(ь)пень, тельпух* – пън, дебело парче дърво, но също и тронав, дебел човек, *тиляпень* – тронав, бавен човек, *тельпеш* – здраво, едро дете, в говора на Донските казаци *телепень* – кистен, вид боздуган при който металната топка е свързана към дружката с верига, също озн. и дебело парче дърво. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 38-39, 40) В „сръбските“ говори от Косово също се среща думата *talpa, talpina* – дебела дъска, греда, също в румън. *talpă, tălpică*, и в унг. *talp*. П. Скок посочва че думата е българска, „от арио-алтайски“ произход. (PS-ERHSJ-3, стр. 438)

Определено думата е с алтайски произход, среща с в чувашки *tälpa* – стан, туловище, тяло на човека, с най-близки ТМ аналози, в мандж. *tulu* – предната част, гърдите на коня. (ССТМЯ-2, стр. 211) Също в евенк., негид. *dilba*, евен. *dilbъ* – туловище, корем, диафрагма, предната част на тялото, улч. *dilba*, нанайски *džilba* – надгръдник, солон. *dilva* – месото от предната страна на тялото у животно. (ССТМЯ-1, стр. 206) Особено показателно е пратунгското **talpi*, улч. *tarpi*, орок. *talpi*, *talipu*, нан. *talpi* – бедро, седалище. (ССТМЯ-2, стр. 169) В монг. *talbay*, халха-монг. *talbag*, калмик. *talwæg* – възглавница за седане.³¹ Така че предвид ТМ аналогии, възможен е и аварски произход на думата.

54. телѣга – каруца, съвр.българска форма **талига**. Думата е общославянска, в руски *телега*, украински *телига*, староруски *телѣга*, сръбски *таоуге*, хърв. *täljige*, словенски *toliga*, *taliga*, рум. *teleagă*, унг. *talyiga* – каруца. Според Ст.Младенов турското *talika* е заето от някой славянски език (български) а не обратното. По мнението на Менгес славянската дума проилиза от алтайски първоизточник, сходен с из телеутското *täyäräk* – кръг³², колело, лебединското *tägäläk*, татарското *tägärämäk* – търкалям, или турското, кримскотатарското *täkär* – колело на каруца (Радлов).

Поппе посочва като първоизточник монголското *telege(n)* каруца, използвано в „Съкровено то сказание на монголите“ (1240 г.), производно но монголското *tele* – пренасям, превозвам, среща се и в древнотюркски *tolu* – нося, пренасям, изпълвам. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 37-38)

П.Скок посочва че произхода на думата не е установен, но най-вероятно е древна алтайска заемка. (PS-ERHSJ-3, стр. 438-439)

Най-вероятно думата е от аварски произход, но е древна индоевропейска, тохарска заемка. В тохарски (а,б) *täl*, прототох. **täl* от протоиндоевропейското **telha* – издигам нося, в санскрит *tulayati* – вдигам, *tulā* – тегло, келтски (венетски) *tolar*, латински *tuli* – нося, което показва че монголското понятие може и да е стара тохарска заемка. В осетински дигорски *tolgæ*, *tolæg*, иронски *tulæg* означава талига, каруца. В. Абаев го извежда като собствена осетинска дума, производна на глагола *tulyin/tulun* – търкалям. (ВА-С-3, стр.315) Също в дардски *dulun*, санскрит *udvell* – търкалям. (DDSA) В чувашки *taläk*, *tavläk* означава нещо кръгло, кръговрат, въртене, вкл. и в абстрактен смисъл, напр. денонощие. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 168, 169)

По данни на китайските хроники, древните тюрки наричали подчинените им белокожи племена *теле* (които са потомци на алтаизирани тохари и саки в процес на тюркизиране) защото се предвиждали с високи телеги. Виждаме че в основата стои тохарското **täl* – вдигам, предвиждам, респ. влязло в първоосновата на понятието телега. Високите колесници се появяват в Централна Азия именно с идването на тохарите (племената *ди*, по-късните *юечжи*, от китайските хроники) и са неотменен атрибут на древните индоевропейци. Според Старостин коренът е палеолитен, бореален, в прототюркски *tul*, *tol* – тикам, пълзя, протомонголски *tula*, *tulgu* – поддържам, вдигам, тунгусоманчжурски **tölga* – спирам, сблъсквам, паралел с дравидското *tāl* – нося и афразийското, чадско **tVI* – издигам. (S-AE)

55. хайдук – хайдутин, бунтовник. Думата произлиза от унгарски *hajdu*, *hajduk* и означава наемник, наемно опълчение на границата с Османската империя, бунтовник, разбойник, полски стражар (пандур), слуга в имението на унгарски земевладелец (магнат). Разпространява се на Балканите през XVI – XVII в. с наемните отряди на трансилванския княз Батори. Употребявало се е в Срем, Воеводина, Сърбия, Косово като *хайдук*, в български *хайдук*, *хайдум(ин)*, албански *haidut* < турски *haydud*. (PS-

³¹ пратюркският аналог на този корен, според Старостин е **talak*, в тюрк.ез. *tašaq* – scrotum (мъдна торбичка).

³² Въпросният древнотюркски корен е засвидетелстван в старобългарското **микъръ**, в унгарски *tükoro* – огледало. (БЦ-ИБЕ-2, стр.167) Думата е твърде интересна, защото съществува и в чувашки *tögör*, *tægär*, *tëkër* – огледало > в марийски *tygyr* – огледало.

ERHSJ-1, стр. 649-650) В унгарски тази дума може и да е аварско наследство. Има най-близки паралели с манджурското *ḡajdu*, *ḡajdэо* - конник, самотен ездач, монг. *hajgūl* - разузнаване, *hajgūlč* – разузнавач, *hajday* – 1. единичен, самотен, 2. ловец. (СТМЯ-1, стр. 362), (РМРС, стр. 842)

56. хумши – кожен. Среца се в Преславския надпис с въоръженията, като израз „хумши-купе“ – кожена ризница, изработена от дебела сурова кожа. в монголски *ḡōm*, *ḡūm* – сурова кожа. Напълно еднозначно е монголското **kōm*, в халха-монголски *ḡōm*, бурятски *ḡūm* – сурова кожа, тунгусоманджурски **kuma-lān*, евенкски *kumalān*, евенски *qūmnan*, негидалски *komalan*, орокски *qumala(n)* – покривало, японски *koto* – покривало, рогозка, респ. в чувашки *kūme*, татарски, башкирски *kōjтэ* – кола, покрита каруца, каляска, чувашки *kūmmele ḡuna* – шейна (зимна, покрита кола). (S-AE, стр. 717, 837), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 327) Алтайското понятие е заимствано и в осетински иронски *хъиытас*, дигорски *хъитас* – дебела вълнена материя, персийски *kham* – сурова необработена кожа. (ИРС), (ДРС), (DDSA) При българите вероятно е аварски военен термин.

57. хомжът, хомутъ – юзда, част от конската сбруя. Думата е общославянска, в руски, сърбохърватски *хомут*, словенски *homot*, чешки *chomout*, словашки *chomút*, полски *chomat*, горнолужицки *khomot*, долнолужицки *chomot* – повод, юзда. В литовски *kamañtai* – хомут е полска заемка. В персийски *khamoot* – хомут се смята за късна руска заемка. Аналогично е и за осетинското *xamut*, чеченското *ḡomat*, ингушкото *xaomat*, аварското *xomut*, кабардинското *xamut*, които Абаев определя като руски заемки. (ВА-С-4, стр. 140) Среца се и в съвр.немски – *kummet*, но и там е с неясен произход. Среца се в чувашки като *хомыт*, турски *hamut*, тюркменски *hamыт*, татарски *katэт*, казахски *kamit*, башкирски *камыт*, якутски *homoot*, монголски *homūd*. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 259-260) В унг. *hám* – хамут.

а). хомут от тюркското *Kōm – седло. М.Расянян предлага връзка с монголското *hom/qom*, *homha*, в бурятски *homko* – седло за камила. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 327) В тунгусоманджурски *kōm*, евенкски *kōm*, *komdan*, манджурски *koto*, *koton* – седло на камила. В прототюркски **Kōm*, в тюркменски *ḡōm*, тофларски *хот*, в останалите *qom* – седло на камила, турски *ḡet* - юзда, в чувашки *kūme*, татарски, башкирски *kōjтэ* – кола, покрита каруца, каляска, чувашки *kūmmele ḡuna* – шейна (зимна кола). В случая се смята че монголските и тунгусоманджурските форми са по-късни тюркски заемки. Първоначалното значение на общоалтайския корен **kōme* ъ е покривало, дало в монголски **kōm*, халха-монголски *ḡōm*, бурятски *ḡūm* – сурова кожа, тунгусоманджурски **kuma-lān*, евенкски *kumalān*, евенски *qūmnan*, негидалски *komalan*, орокски *qumala(n)* – покривало, което обяснява чувашкото понятие за покрита кола, но не и значението на хомут – юзда сбруя. И в японски *koto* – покривало, рогозка. (ССТМЯ-1, стр. 430), (S-AE, стр. 717, 837), (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 321-322) В тюркските езици значението покривало (от кожа) е еволюирало до понятието за седло. (виж др. бълг. *хумсхи / хумши* купе – кожена ризница)

б). хомут от протоалтайското *kōmp'ī – шия, гърди, лице, предна част на тялото. Хомутът или яремът обхваща главата и шията на коня. В тунгусоманджурски, евенкски *kotoj*, евенски *kōmaj*, солонски *хот*, древномонголски *kōmei*, монголски *хоотоj* – чело, лице, междувеждие, евенкски *котака* - шия, *котного* - яка, солонски *кота*, *котогā* – шия, тунгусоманджурски **kumpe(ke)*, негидалски *kumpken*, улчийски *kumpe(n)* – нагръдно украшение, протомонголски **kōmūrge*, калмикски *kōmrg* – нагръдно украшение, протояпонски **kūmp'ī*, японски *kúbí* – шия, в тюркските езици *kōmüldürük/gōmüldürük* – гръден ремък. (ССТМЯ-1, стр. 408-409, 431), (S-AE, стр. 718)

Думата **хомут** е двусъставна. Първата част ***хом** най-вероятно означава шия (или покривало), а втората ***ум** показва редица паралели в тунгусоманджурски, в евенкски *ut*, негидалски, нанайски *utэ* - стягам, подшивам, евенкски *utahun*, старомонголски *utasun* - шнур, евенкски *utu*, евенски *otu*, якутски *ōtu* - ремък, бурятски *udэ*, якутски *ūdasin* – завързвам, монголски *oēdol* – шев, *utas* – нишка, шнурче, *ūdэх* –

подшивам, евенкски *utemэ* – дреха, кавтан. (ССТМЯ-2, стр. 293-294, 295, 248) Или се получава „ремък, шнур завързан около шията/главата” точно описание на хомут! Предполагам че това е по-убедителното решение.

Що се отнася за разпространението на думата, много по-вероятно е да е „донесено” от аварите, предвид и разпространението му в германските езици.

58. хомяк – лалугер, хамстер. В руск. хомяк, укр. *хом`як*, *хома*, белор. *хомяга*, ст.руск. *хомѣкы*, вин. п. мн. ч. (Пов. врем. лет), руск.църк.слав. *хомѣсторъ* (Изборн. Святосл. 1073 г.), полски *chomik*. Произходът на думата е неясен. Фасмер го свързва с авест. *hamaēstar* – враг, пълзящ по земята, съвр.перс. *hamestār* – противник, но като цяло това е много съмнително. Думата е позната и в ст.горн.нем. *hamustro*, др.сакс. *hamustra*, съвр.нем. *Hamster* – хомяк, като се смята че в герм.ез., е заимствано от слав. източник. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 260-261)

Произходът на думата най-вероятно е от езика на аварите. В монг. *qimaу*, *qimaki*, халха-монг. *ximаg*, *ximxi*, бурят. *ximxi*, калмик. *ximэг*, ородос. *ximuxi(n)*, *ximixi(n)*, монгур. *ximогъ* – земна повърхност, почва, прах, унг. *homok* – същото, в ТМ ез., евен. *kimewun*, ороч. *kima* – песачлив бряг, плаж, нан. *kum'i* – леговище на животно (утъпкана земя), в тюрк. ез. *qum* / *xum* – пясък³³, праалтайски **kiumo* – почва, прах. (S-AE, стр. 705) Или хомяк – животно живеещо в земята. Също интересна податка е чуваш. *хăта*, *хота* – видра, *хăntăr* – бобър, в тюрк.ез. *qama* – бобър, *qam-tuř* < *qama* + **utiř* – бобър + видра. Пратюрк. форма *qamtuř*, в др.тюрк. *qunduz* – бобър, праалтайски **kiämu* – бобър, видра. (S-AE, стр. 688), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 324, 329), (ДТС, стр. 466) Така че *хомяк* и *хомѣсторъ*, показват ясен алтайски произход, и от аварите това название се разпространява у славяните и у съседните на аварите германици.

59. хуквам – бягам. Интересна бълг. дума с ТМ езикови аналогии. В евенк., негид., ороч., удег. *hukti*, евен. *huhkon*, *huhкъп*, *hütu* – бягам, в чув. *xüter* – гоня, подгонвам, монг. *hөdlөh* – движение, езда. (ССТМЯ-1, стр. 340), (РМРС, стр. 857) Може да се мисли и за аварски произход.

60. хукоть – врява, скрване, сбиване (с.Горски Извор, Хасковско). Също интересна дума с ТМ аналогии (аварска?). В нанайски *huktu*, *hukçu*, евенк. *hukçu*, орочки, удегейски, негидалски *hukčo*, евен. *hute-*, *huče-* да нападна, да вляза в бой, битка. (ССТМЯ-1, стр. 341-342)

61. хыра – болест, слабост, старост, хирея – отпадам физически, боледувам. Думата е общославянска, в руск. *хирый*, укр. *хирий*, белорус. *xipy*, ст.бълг. *хыра* – старост, немощ, бълг. *хирея* – болен съм, разболявам се, сърбо-хърв. *захирет*, *захирим*, словен. *hirati*, *hiram* – отпадам, отслабвам, полск. диал. *chyra* – недъг, полск. *chyrek* – болен човек, долно-луж. *churny* – хилав, др.-чеш. *churavy* – болен. Славистите сравняват слав. дума с др.инд. *khōras* – куц, сакат. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 239) Но много по-вероятен е аварския произход на думата. В чув. *čir* – болест, неразположение, недъг, в ТМ ез., нанайски *čori* – страдание, болки, боли. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 420), (ССТМЯ-2, стр. 409) В монг. *ser*, дагур. *čire* – гной, бурят. *ser* – подутина, праалтайски **siru/o* – болка. (S-AE, стр. 1260-1261) Също в чув. *xăr* – сух, мършав, отпаднал, изтощен, евенк. *kerá* – отпадам, уморявам се, изпадам в затруднение. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 331), (ССТМЯ-1, стр. 389) В др.тюрк. *qarı* – отпаднал, немощен, стар, *qurı* – сух. (ДТС, стр. 426-427, 468) Така че, може да се мисли съвсем основателно за аварски произход на думата, предвид широкото и славянско представяне. Наблюдава се наслагването на два близки в семантично отношение корена – сух, слаб и недъг, болест.

³³ Старостин посочва и чув. *хăт* (хъ *ʰт*) – пясък, при *хăјăр* – пясък в др. речници и отсъствие на такава дума *хăт* (хъ *ʰт*) в основните чувашки речници. В Этим.слов. тюрк.яз., том 6, стр.132 е споменато чув. диал. *kăт* – пясък.

62. цѣгъхъ – един, единствен, самотен, староцърковнославянска (вероятно старобългарска) дума. (СДСЯ, стр. 515) Скок посочва думата *сѣглѣ* – сам, която почти не се използва сега в сърбохърватски, но е съществувало през XIX в., тъй като е отбелязана от Вук Караджич в народна песен, както и диал.форма (Косово) *сѣкло ово* “*samo ovo*” – само това, или (Водица. Истрия) *сѣком* – един. Той предполага латински произход, от *singulus* – сам, единичен. (PS-ERHSJ-1, стр.262)

Вероятната етимология на думата показва алтайски произход, а вероятният и приносител са аварите. Протоалтайски корен **t'ëk'ĩk* – единичен, самотен, прототюркски *tëk, древнотюркски, турски, шорски, киргизки, казахски, ногайски, кумикски *tek*, балкарски *tegaran*, башкирски, хакаски, тувински, татарски *tik*, азърбайджански, тюркменски *täk* – единствен, единичен, нечетен, самотен, нищожен, малък, в чувашки *xusax* – самотен, вдовец, в монголски *čiy*, халха-монголски *čig* – отделен, самотен, японски *chiga* – различен. (S-AE, стр. 1413) Алтайските форми са заети от кит. “чжи” (*zhī*) 隻, в др.кит. до еп.Зап.Хан вкл. *tek*, еп.Изт.Хан и ср.кит. *ček* – един, единствен, нечетен, в тибет. *gčig*, *čhig* – едно. Вижда се че тюркските форми са по-стара заемка (не по-късно от I в.пр.н.е., т.е. епохата Западна Хан), а монголската и чувашката – след I в. от н.е.

63. чьбан – стомна, съд (в староруски от 1144 г.). Думата е общославянска в руски *жбан*, украински *джбан*, *збан*, *чобан*, западнобългарски (Видинско) **джибан**, **джубан**, сърбохърватски *джбан*, *жбан*, старосръбски *чьбань*, чешки *čbán*, *žbán*, словашки *džban*, полски *dzban*, *zban* – дървен съд, бълг.диал. **жбанец** – железен обков на кола (Плевенско). (БЕР-1, стр. 526) Заето и в унгарски *csoban* – стомна, *csobancicz* – буре. (БЦ-ИБЕ-2, стр. 167) Според Ст.Младенов славянското *čьбань произлиза от балтийското латвийско *cumba*, *ciba* – съд, с паралели към гръцкото *κίμβη*, девноиндийското *kumbhás*, авестийското *xumba*, немското *humpen* – съд. (БЕР-1, стр. 361-362) Фасмер смята че **чьбан** и **чебър** (ведро, дума смятана за германска заемка, от в немски *zubar* – каче, от старовисоконемското *zubar* – ушат, съд с уши, или литовски *kibiras* – ведро), са едно и също, славянско понятие. (МФ-ЭСРЯ- 2, стр. 36-37) Според А. (Делева) Гранберг, думата е стара алтайска заемка, от други алтайскоезични народи (хуни, авари). (АГ-ХБДС) Откриваме алтайски паралели в старотюрски *čorun*, ойратски, татарски, киргизки, балкарски, караимски *čarčaq*, чувашки *šörpše*, *šüpše*, хакаски *saban*, *sarčax*, башкирски *sapsaq*, якутски *sabaraj*, шорски *šarčaq* – каче, корейски *čabägi* – гърне, глинена чаша. (S-AE, стр. 444), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 148-149)

64. чьпърь, - *ia*- сладост, сладка храна (Златоструй, 12 в.). (ДИ,М,АД-МРСБЕ, стр. 474), (ИС-СДРЯ-3, стр. 1554) Една твърде интересна старобългарска дума с прабългарски или по-вероятно аварски произход. Аналогично в манджурски *čafur*, *čifur* (*čifur* *sə́tə*) – вкусно, за храна. Възможна връзка и с евенкското *čира* – 1. каша, брашнена каша, 2. дрожди, материал за производство на арака. (ССТМЯ-2, стр.386,415) Аналогично в чувашки *šěpre* – дрожди, материал за арака, или *šěve* – кисело мляко. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр.105)

65. чуча (чица, суска, чака) – бедняк, нещастник, неудачник, лош. Думата е разпространена единствено в Косово. В Черна Гора се изп. глагола *iščućiati* – изветрявам, но според Скок, връзката с чуча е съмнителна. Всъщност по-близо е българското *изкуквам* – със сходно значение. Произходът на самата дума също е неясен. Неубедително е мнението че произлиза от албанското *quqe* – кукувица (Elezović). (PS-ERHSJ-1, стр. 362)

Думата показва алтайски произход. В чувашки *šuk* – недостиг, *šuklăx* – бедност, нищета, *šuk šyn* – бедняк, букв. Беден човек (*šyn* – човек)³⁴. В древнотюркски *čiyah*, турски диал. *čiyaj*, *čiyap*, кумикски *čiyin*, хакаски и шорски *sāj* – беден, нещастен.

³⁴ вж. руската фамилия Шукшин (бедняк), показваща явен волжкобългарски (чувашки) прозиход!

Според Федотов чувашката форма е производна на общотюркското *jok – не, частица за отрицание, в което Старостин се съмнява. В монголски *čiqaq*, халха-монголски *čixag*, бурятски *šixag*, калмикски *sixəy*, ордоски *džixagъ* – беден, оскъден, монголски *zadgaj*, бурятски *zadagaj* – гол, бос, в ТМ езици, в нанайски *čuki*, нанайски *čukī*, улчийски *čuqana* – лош, евенски *džadžga* – гол, бос, общоалтайска форма **č'iu[g]a* – беден. Урало-алтайски паралел с фински *hukka*, естонски *hukk*, удмуртски *čikji*, коми *čik*, *čøk*, хантийски *čekát*, манси *sakat*, протоугрофинска форма *čukka – загуба, щета. (S-AE, стр. 445-446), (UE), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 129-130), (ССТМЯ-1, стр. 242)

В случая ако имахме късна османотурска заемка би трябвало да очакваме завършване на думата на “-г” (ср. Бълг. турцизъм *доган* и турското произношение *доан* – сокол). Предвид разпространението на думата в Косово, което е част от Българското землище през средновековието, както и факта че основната част от “славянското” население на областта до голямата албанска експанзия през XVI – XVIII в. е българоезично, може да мислим и за вероятен древнобългарски произход на думата, или за аварски, предвид представянето изкл. в Западните Балкани.

66. чучулига – (*Alauda arvensis*), вид пойна птица от сем. Врабчеви. От бълг. > сръб. *чучулига*, рум. *ciocârlie*, Най-близо е ТМ нанайско *sisilga* – врабец, скорец, корейски *jjileulegi* (*j=dž*) – скорец. (ССТМЯ-2, стр. 98) Също в чувашки *čekeş*, мандж. *čečike* – лястовица. (ССТМЯ-1, стр. 146) В турски *siğircik*, азърбайджан. *siğirçin*, унг. *seregély* – скорец. Почти пълното съвпадение с ТМ и корейската форми при липса на други вкл. и славянски аналогии, показва че думата е с възможен аварски произход.

67. чрѣмъ, чърца, очръще, череща – в старославянски (старобългарски), староруски кожена палатка, шатра. (ИС-СДРЯ-3, стр. 1502) А. Селищев посочва топонима **Чремо** в Албания като производно на старобългарското **чрѣмъ**. (АС-СНА, стр. 299), (ДИ,М,АД-МРСБЕ, стр. 280) Но най-вероятно това е аварска по произход дума. Неин точен паралел е тунгусоманджурското **čbrama** – юрта, жилище. В евенски *čbrama*, евенски *čbrā*, негидалски *čbrami*, удегейски *čbro*, нанайски *сbrо* – юрта, колиба, в основата е коренът *čbr - греда, дървена конструкция, носещия скелет на юртата. (ССТМЯ-2, стр. 408) В чувашки *šurt* – дом, жилище, общотюркско понятие *jürt – юрта. ТМ-формите показват прилика с втората форма **чърца, очръще** – шатра.

68. шеренга – войкови ред, строй, редица от войскава част, думата е позната в руски, *шеренга*, украински *шерег*, словенски *šereg*, род.п. *šerega* – тълпа, войкови отряд, сърбохърватски *шерег*, *sereg* – рота, (в Хърватска Славония – наемник, пазач), полски *szereg*, *szereg* - ред, войкови строй (Брюкнер). Вероятно в руски е проникнало през полското *szereg*, заимствано от унгарското *sereg* - тълпа, войкови отряд, което Фасмер извежда от древночувашкото (волжкобългарско) *čārik, съвр.чувашко *šar* уйгурски *čārik*, кипчатски *čeri*, турски *čāri*, чагатайски, алтайски тюркски говори *čārig* – войска, войкови отряд, също в старомонголски *čerig*, *čirig*, монголски *сэрэг*, калмикски *serg*, бурятски *sereg* – войкови отряд, в евенски *čэrig*, *čirig*, солонски *sэrik*, евенски *сэриi* - войска. (Гомбоц Мелих, Рамстедт, Маценауер). Румънското *şireag* – ред, също произлиза от унгарски (Тиктин). (МФ-ЭСРЯ-4, 429-430) П. Скок също свързва произхода на думата с унгарски. (PS-ERHSJ-3, стр. 388) Твърде вероятно е в унгарски и в другите славянски езици, думата да е проникнала, не чрез българите, а чрез аварите, предвид най-точното съвпадение с монг. и ТМ. ез.. Според М. Федотов, произхода на тюркското и чувашко *čārik не е много ясно. И. Н. Шервашидзе я смята за китайска заемка, в древнокитайски *srij* – войска, войкови отряд - 師, в тибетски *khri* – отряд от 10 000 души, бурмески (бирмански език) *hrajh* – военен отряд. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 86)

69. шибеница – бесилка. Думата е общославянска (без български), в руски *шибеница*, диал. *шибелица*, украински *шибеница*, белоруски *шыбеніца*, чешки *šibenice*, словашки *šibenica*, полски *szubienica* (от *szybienica*, съгласно Брюкнер), горнолужицки

šibjenca, долнолужицки *šybenca* – бесилка. Славистите го свързват с глагола *шибати*, и смятат че първоначално е означавало “място за мъчения” (Брюкнер, Горяев, Ильинский). (МФ-ЭСРЯ-4, стр., 435) От същият произход е и хърватския топоним **Шибеник** – град на Адриатика. Според Скок, сърбохърватското *šib*, род.п. *šiba*, е също производно на глагола *шибам* – удрям. (PSERHSJ-3, стр. 390-391) Но значението «бесилка» ме кара да мисля че тук имаме наслагване на различно по произход но сходни по звучене думи. Вероятно става дума за аварска по произход дума, и в ТМ, манджурски *šəbən* означава примка вързана за дърво, примка-капан за рисове. (ССТМЯ-2, стр. 431) В др.тюрк. *sap-*, *sep-* съединявам, връзвам, чуваш. *сыр*, *сырă* – съединявам, връзвам, съчленение, *sapın* – вдявам конец, *saban* – двоен ярем за волове. (ДТС, стр. 485, 496, 478), (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 75-76)

70. шуба – дебела вървна дреха, старобългарска дума, в руски е фиксирана в 1382 г. (Сузд.грамота, Грамота на митрополит Киприан от 1395 г). (ИС-СДРЯ-3,стр.1598-99) Думата е представена във всички славянски езици: украински, белоруски, руски *шуба*, сърбохорв. *шуба*, словен. *šuba* (заедно с по-късното *šavba* – женска шуба), чешки, словашки *šuba*, полски *szuba*, голно- и долнолужицки *šuba* – кожена дебела вървна дреха, палто. Произходът на думата не е много ясен. Други автори предполагат заимстване чрез от средновисоконемското *schube*, *schoube* – дълга вървна дреха, нововисоконемското *Schaube*, като първопроизход от арабското *jžūbba* – дълга дреха с дълги ръкави (Бернекер, Карлович, Младенов, Суолахти, Маценауер, Литман, М.-Любке, Ключе-Гьотце, Локоч). (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 482)

Думата има безспорен алтайски произход, а широкото и разпространение в славянските ез., както и в ср.вис.нем., подсказва че тя има аварски произход. Протоалтайски корен **č'ior'a* / **č'iar'u* – горна дреха, пратюркски корен **čAr*, в караханидски *čarūt*, турски *çarut*, татарски, уйгурски *čapan*, узбекски *čōpan*, киргизки *čabū*, *čapan*, кумикски *čabiw*, башкирски *sapan*, *sabiw*, ногайски *šabuw*, казахски *šabu*, *šapan*, тофларски *šabiŭ*, тувински *šaviŭ*, хакаски *sabiŭ*, шорски *šabir* – горна дреха, плащ, халат. От тук произлиза (от татарски или кипчакски) руското *чапан* – плащ. В прамонголски и съвр.монголски **čuba*, бурятски *suba*, калмикски *сuwэ*, ордоски *čūwa*, халха-монголски *сuv* – плащ, горна дреха, от монголски заето в балкарски *čuba* – корсет, манчжурски *čuba* – горна дреха. В тунгусоманджурски, евенкски *čobaqa*, солонски *čibkedža* – вид плащ. (ССТМЯ-2,стр.388, 401). Урало-алтайски корен **cVPV*, протоугрофински **šora*, фински *sora*, естонски *sōba*, манси *šor*, *sup*, хантски *šūr* – горна дреха. (S-AE, стр. 443-444), (UE) Така виждаме че имаме урало-алтайско понятие, като монголската форма е най-близка до уралските.

71. шума – гора, **Шумен** – град в България, **Шумадия** – област в Западна Сърбия (среднов. *Silva Bulgarca*). Думата «шума» – гора, разпространена в чешки, словенски, сърбо-хърватски, български, е от аварски произход. М. Фасмер посочва и името на гр. Шумск (Тернополска обл., Украйна) и го извежда от шума, което обяснява наивно с «шум» или шумяща гора! (МФ-ЭСРЯ-4, стр. В ТМ, мандж. *šumin* – дълбока и непроходима, гъста гора. (ССТМЯ-2, стр. 429) Може да се свърже с монг. *sūmeg* – тъмен, *sūmeji*, ТМ, евенк. *simnyun*, негид. *simnyun*, орок. *simgu(n)* – тъмно място, чув. *sēm* – тъмен, сенчест и др.уйг. *simek* – гъста гора. В корейски и японски този корен е дал значение остров, т.е. отдалечена и трудно достъпна земя, кор. *səm*, япон. *shimá*. Праалтайска форма **š[ia]mi* – тъмен, непроходим. В удмурт. *šum*, хантски *sajəm*, *sojəm*, манси *sōjim*, коми *sojim*, праугор. **simV* – тъмен, непроходим, (блатисто място или гъста гора). Имаме изходен урало-алатайски корен. (S-AE, стр. 1332-1333, 487)

72. шум – безрог. В слав.ез, в ст.рус., българ., сърб-хърв. *кошума*, словен. *košúta* – самката на елена (елен без рога), *štula* – безрога крава, ст.чеш., словашки *košut* – козел, (в унг. известно като фамилия – *Кошум*), сръбски (Косово) *šut* – безрог, чешки *šutá koza* – безрога коза, укр. *шума* – безрога крава. В алб. *šut*, рум. *șut*, унг. *csutka* – безрог. Произходът на думата е неясен. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 492) П. Скок смята че това е

стар пастирски влашки термин. (PS-ERHSJ-2, стр. 167-168) Смятам че думата е от аварски произход В чув. *šutam, šutamas, šutamka* – набит, нисък, ниско растящ, , в пр.монг. *sido, монг. *šodu, šoduji*, халха-монг. *šodo*, бурят.*šodon, šodogor*, калмик.*šodə*, ордос. монг. *šodogъor* - тънък, къс, стърчащ (за къса опашка), в ТМ ез., улч. *soŋi*, нан. *sočī* – част от опашката на рибата, яп. *sita* – нисък, праалтайски *sióti – къс, тънък. (S-AE, стр. 1284-1285) Развитието на думата в слав. ез. върви от животно с къси, малки рогове > шут > безрог. А ко-шута отразява израза коза-шута.

***

Интерес представляват още някои думи с неясен произход:

1. корда, корѣда – старобългарска дума, означаваща меч. Ст.Младенов посочва албанската дума *korѣ-a* – меч, която в албано-немския речник на проф.Вайганд (Лайпциг, 1914 г.) е посочена като българска заемка. Също в унгарски *kard* – меч, в староруски *кордѣ*, сърбохърватски *корда*, чешки, словашки, полски *kord*, украински *корд* – меч. Фасмер го свързва със средно-, съвр.персийски *kārd* от авестийското *karəta* - нож, древноиндийски *kartarī* – ловджийски нож. Начина на заемането е неясен, от „тюркски“ (прабългарски, аварски) или унгарски. Също в старонемски се открива *korde, kurde, karde* – дълъг, сърповиден нож, вероятно, заимствано в руското *кортик*. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 324) Скок посочва *cōrda, đorda* – сабя като народна дума записана от Вук Караджич в сръбска песен от XVII в. : “...*corda je vani, svađa je nastala...*” (щом сабята е въвн [от ножницата], свадата става). Думата *kōrda*, се използвала и в Дубровник. Скок посочва древният ирански произход на думата, но отрича това да е станало чрез българско посредничество, а на по-древен общославянски етап. (PS-ERHSJ-1,стр.360)

Вероятно се касае за прабългарска, или аварска дума от ирански произход (вж.зн. на името **Кардам** – силен меч). В тох.(б) *kertte*, в тох.(а) *kāreid* – меч, *ker* – отрязвам, *karšmi* – отрязък. (DA-DT-b) В осетински *kardæid* – меч, иронски *kærdin, karst*, дигорски *kærdun*, шугнански *kirh*, йидга *keroh* – режа, нож, авестийски *karta*, санскрит *kartana*, дардски *karta*, кашмирска *kartal*, пехлеви *kārd*, съвр.персийски *kard, kurt*, таджикски *kord, kordča* – нож, меч. В осетински откриваме идентичното *gorda* – сабя, заето и в грузински *gorda xmalī* – вид старинна сабя.

Интересна податка е термина **картазиу** използвана от Гръко-римските автори и обясняван като „меч на асите“, от *карта* и *аси*. Но етимологията е по-друга от *kart* – меч и еднозначното дардско *asī* – дълъг (в остински *as* – размер), дълъг меч, сарматските мечове са били дълги над 1 м и двуостри с халковиден ефес. Що се отнася до *кортик*, тя в български е късен русизъм (XIX - XX в.) някои го смятат за производно но староцърковнославянското (разбирай старобългарското) *корѣда, кордѣ*, други посочват съмнителна връзка с италианското диалектно *cortello*, италиански *coltello* – нож (б.а. а не е ли заемка от езика на Алцековите българи?). (БЕР-2, стр. 647) Предвид широкото общославянско и старонемското представяне, може да се мисли, че разпространението на думата е станало чрез Аварския каганат.

2. меч – хладно режещо оръжие. Думата е общославянска, в старобългар. мечь - ξίφος, μάχαιρα (Супр.сб, Мар., Зогр.ев.). Праслав. *течь, словен. *měč*, род.п. *měča*, чеш., словаш. *meč*, пол. *miecz*, горно-луж. *mječ*, долн-луж. *mjas*, рус., белор. *меч*, род.п. *мечá*, укр. *міч*, сръб. *мач*, хърв. *тач*. Предвид нестабилната средна гласна, очевидно думата е от чужд произход. Сравнява се с герм. название на меча *mēkeis, ст.исл. *mækir*, ст.англ. *mēse*, ст.сакс. *māki*, и фин. *miekka, miekan*, естон. *mõõk, mõõga* - меч, заета от герм. В съвр. нем. *Messer*, холанд. *mes* – нож, в средновековието *Gross Messer* – вид меч. В португалски, галисийски *machado* – брадва, дало по-късното *мачете* – вид голям едноостър извит нож, използван за добив на захарна тръстика и като народно оръжие (Латинска Америка). Произходът на думата е спорен. Според някои лингвисти, името на това оръжие произлиза от келтските езици, където *мессе* – блестящ, поради цвета на метала, но в келт. *мессе* със значение „меч“ е напълно непознато и едва ли може да се развие при заемането му в чужда езикова среда.

Според други - от кавказките езици в Дагестан, дидойски, арчински *таџа* - сабя, куанадски *тџа* – кинжал, или с грузински *таџва* - остър, меч, *таџвил* – меч, удински *теџ*, лакски *тџи* - сърп, лезгински *таџ*, кавказки аварски *таџ*, аквашки *тиџи* – желязо, железен предмет (Томашек). Втората хипотеза е по-приемлива в семант. отношение, но не обяснява наличието на „-k-“ в герм., въпреки че фонемата „-č-“ не е характерна за старогерм. езици и за финския и би могла да се замени с „-k-“, в думи от чужд произход. (МФ-ЭСРЯ-2, стр. 612-613), (БЕР-3, стр. 775) П. Скок добавя мнението на Ст. Младенов, който извежда думата меч, от латин. *macio*, аналогично на др.гръц. μάχη – битка, μάχεσθαι (*mákhesthai*) - да се бори, откъдето идвало и др.гръц. μάχαιρα – меч. (PS-ERHSJ-1, стр. 345-346)

Предвид съпадението с кавказките форми, е примамливо да се мисли че българите са заели тази дума от Кавказ и са я разпространили сред славяните, за които мечът изобщо не е бил типично оръжие. Но широката общославянска разпространеност, прави идеята съмнителна. Другият възможен преносител са аварите. Открива се и точен алтайски аналог, в монголски *месе*, халха-монголски *mes*, бурятски, ордоски *mese*, калмикски *месэ* – меч, острие, бойна брадва, японски *màsàfi* – меч, *masakarí* бойна брадва, *mesu* – нож, в тунгусоманджурски, орокски *masāri* – брадва (смята се за старояпонска заемка), нанайски *mōso*, манджурски *mosela* – чук, праалтайски **miāsō* – меч, брадва, режещо оръжие. Също в евенски, евенски, негидалски, орокски *mī*, нанайски *mui*, манджурски *mejte*, *mejdze* – режа, отрязвам, в корейски *mī*, *mii*, средновековен корейски *mii* – пробивам, разкъсвам, протоалтайска форма **mūjV* – пробивам, разрязвам, разкъсвам (тунгусо-корейски изоглос). Урало-алтайски паралел със саамското **тъсō* – сека. (S-AE, стр. 949), (ССТМЯ-1, стр. 535) Монголските форми обясняват и герм. *Messer* / *mes*, но не обясняват формите с „к“. Затова пък формите с „к“ вероятно са заети от латин. *macio* – битка, или от гр. μάχαιρα (*mákhaira*) - меч.

Относно алтайските паралели, особено интересна дума е кит. 鑊, съвр.ф-ма *mò*, др.кит. – ранносреднов. кит. *m(h)āk*, късносреднов. кит. *māk* – вид меч, употребена за пръв път в „Чжуанци“ (Zhuangzi) 莊子 (даоистки сборник с притчи от III в. пр. н.е.), като 鑊耶 **m(h)āk-lia* – вид меч, и е без изяснена етимология (ако не е аналог на кавказките понятия). Но е заето във витенам. *mác*, тайландски *mīd*, лаоски *mid* – нож. Най-вероятно е заимствана в китайски от същия алтайски източник.

Като алтернативна възможност може да мислим че формата **makh* – меч, идва в Европа с хуните на Атила, и оттам се е разпространила сред германските племена и праславяните.

Интересен древен семитски и афразийски аналог има в араб. *mūsay* – острие, езиците Мехри *maus* и Сокори *mos* – нож, в чадските ез. **mas* – желязно острие.

3. оцель – старобългарска дума означаваща стомана. Б.Цонев я посочва като навлязла в румънски – *oțel*, и унгарски *acel*. (БЦ-ИБЕ-2, стр. 44, 163) Също в старобългарски **оклопъ** означава железни доспехи, **околница** – сабя. (СИ-ПРОД, стр. 310) Възможно да е аваризъм, произведен на ТМ **sele* – желязо, или на друг сходен алтайски корен, дал в корейски *cheol*, *cheolbun*, *cheolje* - желязо, в турски *çelik* – стомана.

4. саблиа, сабля, сабя – едноостро хладно оръжие, със закривена режеща повърхност. Думата е общославянска в староруски и руски *сабля*, украински, белоруски *шабля*, сърбохърватски *сабља* / *sablja*, в Черна Гора и Дубровник *sabija*, словенски *sablja*, чешки *šavle*, словашки *šabla*, полски *szabla*. Фасмер посочва като вероятен източник унгарското *szablya* – сабля, сабя от *szabni* – режа, откъдето в хърватски *sabol* – крояч, в албански *sablë*, румънски *săbie*. С неизяснен, източен произход е и немското *säbel*, английски и френски *sabre* – сабя. (МФ-ЭСРЯ-3, стр. 541) Според проф. И. Венедиктов имаме прабългарска по произход дума **сабъ**, преминало в ост.славянски езици в ж.р. със суфикс *-ля* (напр. *земя* – *земля*) която той свързва с

тюркското *sapı* - кинжал, *sapla* - мушкам, *saban* – рало. (БЕР-6, стр. 399) Една от най-невероятните етимологии, предлага Брюкнер (Brückner, 1927: 538), търсейки връзка със стрбълг. (прабълг.) **саблъ** – петел, **саблица** – кокошка³⁵, като асоциация с опашката на петел. Менгес (1951) предлага връзка с арабското *sajf* – меч. Фасмер приема по принцип мнението на Венедиктов и възможността в унгарски да имаме славянска, според него сръбска заемка. Но мнението на Венедиктов е напълно погрешно! Дума *sapı* - кинжал в тюрк. ез. няма, *sap* означава дръжка, а не кинжал. Грешката идва от Де Врийс (de Vries 1967), който посочва напълно погрешно като такава дума в киргизки *sary* – кинжал, но се оказва че иде реч за *sap* – дръжка. Иначе *saban* – рало има ирански пр.³⁶ Според Скок думата не е праславянска, а от “урало-алтайски” произход. Той посочва унгарските *szabni* – режа, *sabol* – крояч, и турско-татарското *sap-*, *sab-*, киргизки *saba* – пробивам, мушкам, сека, др. тюрк. *sapıl* – мушкам, нанизвам. (PS-ERHSJ-3, стр. 182), (ДТС, стр. 485) Също интересни паралели на този корен, са в чувашки *saväl* – железен клин, в ТМ езици, негидалски *sivla*, орочки, орокски *sivi*, улчийски, нанайски *sī* – нанизвам, удегейски *sula*, *sivila* – остър прът за нанизване на риба за сушене. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 3-4), (ССТМЯ-2, стр. 117)

Известно е, че оръжието сабя се появява за пръв път при аварите или по-точно в границите на Аварския каганат. Преди това аварите познават едноострия палаш (права сабя, лек едноостър меч). Това става в края на VII - началото на VIII в. к или в т.н. „втори средноаварски период”. Според Ласло Симон, автор на „*Ранноаварските мечове*”: „... Усъвършенстваните саби се появяват в този регион (Карпатския басейн през VII век) в по-голям брой едва в ръцете на заселващите се тук около 670 / 680 степни народи.“ (LS-KAK, стр. 263–346) За най-ранни екземпляри на сабята се считат оръжията откривани в границите на Аварския каганат по Средния Дунав и Тиса от третата четвърт на VII в.

Според една от хипотезите (Marek Stachowski), заедно с новото клиново оръжие в Европа се появява и наименованието му, водещо началото си от прото-тунгуския корен *sele - желязо. Във всички ТМ ез., с изкл. на евенски, *sele* озн. желязо, а в евен. е *hel*. В манджурски означава и сабя, респ. за това съдим от късната руска заемка „сулема” вид сабя използвана от манджурите в Китай (XVII – XVIII в.). В корейски *swe* – жерязо, япон. *suzu* – метал, олово, праалтайски *zejju – метал. В монголски този корен образува думата *seleme* – оръжие, сабя, халха-монг. *selm*, бурят. *helme*, калмик. *selmә*, дагур. *selmī*, *selemij*, монгурски *silēm* – сабя, в тюрк. ез., в турски *jelme*, *jälman*, казахски *žalman* – предната част, острието на сабята. Според Стачовски, аварите за донесли тази дума в Европа, но с преход *seleme* > *sebele* > *seble*, дало и слав. сабля, въпреки че прехода *seleme* > *sebele* е доста неясен. (MS-EOS)

Като алтернативно мнение, може да посочим и иранския произход на думата сабя. В староиндийските текстове *sāb*, санскрит и авестийски *spana*, хоремзийски *ispani*, согдийски *span* (*aspan*) – желязо, плуг, острие, персийски *azb*, *sabz*, *sāv*, *sāwā* – меч, кюрдски *sowak*, гиялански *seb*, тох.(б) *spin* – остър, тох.(б) *aspal*, пушунски *šabel* – острие, осетински *æfsæn*, *fsæn*, ягнобски *spnīzd*, пушунски *ospēna*, сариколски *sipin*, искашимски *š`pun*, шугнански *sepen*, язгулемски *spun*, искашимски *shepon*, йидга *rispin*, мунджански *yuspən* – желязо, плуг, острие, и в същото време виждаме паралел между

³⁵ **саблъ**, **саблица** – петел, кокошка, старобългарски думи, посочени от Ст.Младенов като прабългарски по произход, с неизяснена етимология, известни и в староруски. (СДСЯ, стр. 741) В персийски, таджикски, в памирските езици *šebi* означава пиле. В авестийски *sāw*, *sāwā*, пракрит *chāva*, хинди-урду *chāwā*, *čīngā*, *čīgnā*, *čīgā*, пенджабски *chāpa*, *chāpo*, *chāwā*, ория *chā*, *chūā* – пиле, млада птица. От същия корен е северноиндийското *chāpa – момиченце, пиле, аналогична на авестийското *sawāl* – син, персийското *šabī*, осетинското *sabi*, *sywælon* / *suwælon*, бенгалското *chāyāl* – дете. Абаев посочва сарматското име **Συβλιανος**, което вероятно отразява осетинско *sywælon*. (BA-C-3, стр. 213) Аналогично в английски *chick* означава пиле, но и малко дете. Така че най-вероятно **саблъ** е означавало първоначално пиле, пилеца (дете?).

³⁶ В турски, татарски, чувашки *saban*, азербайджански *sapan*, балкарски *saban-aγac* – плуг, е явен иранизъм. В карачаевобалкарски *sauut-saba* – оръжие.

тохарското *уере* – нож, острие³⁷ и пушунското *уѳѳѳ* – плуг, виждаме смислова връзка между тохарското и източноиранските понятия, оръжие-острие-желязо. (AL-IAIL), (VS-ETD), (IED), (DA-DT-b) Абаев посочва вероятният преход *spana-safna*. (BA-C-1, стр. 481) Интересен паралел е и чувашкото *ʒava* и осетинското *cabag / cabagæ* – коса, уред за косене. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 79-80) Названието на плуга се извежда от древноиранското *spara* – острие, древноиндийското *spala* – острие, вполсл. рало, плуг. (ИС,К-ЭСВЯ, стр. 315) Така че развитието на значението е желязо-острие-меч, респ. **сабя**. Предвид археологическите данни, за появата на сабята при варите с идването на Куберовите и Алцековите българи около 670-80 г., може да мислим, че преносителите на думата са именно българите.

Сабята е била широко разпространена и сред аланите в Кавказ. Археологичните образци от Дунавска и Волжка България, показват наличие на подобно оръжие, дълго около метър, с чупеща дръжка и по-широк връх на острието. При аварите сабята е с почти права дръжка, по-близка е до по-стария прототип – едноострия меч-палаш, широко използван от кушаните, кангарите, представителите на *таштъкската археологическа култура*. Чупещата се дръжка има доста интересен произход. Първите образци от подобно оръжие, са свързани с племената от *карасукската археологическа култура*, в Южен Сибир. Т. нар “*карасукски ножове*” са типичен и уникален маркер на тази култура. Древните китайци са заимствали формата им, предадена на първите си монети. Карасукските мечове се отличават от по-късната сабя, единствено по напълно правото и по-късо острие, пригодено повече за мушкане. Те се съхраняват и доразвиват в хронологично по-късните *тагарска* и *таштъкска култура*.

5. тек – полов акт. Въпросната дума отсъства от Речника на Найден Геров, БЕР, и от Речника на турцизмите в бълг.ез. Липсва и от Речника на древнотюркския език. Но се откриват монголски и ТМ паралели, в улчийски, нанайски *tači* – полов акт, монг. *tačāh, tačāl*, бурят. *tašanγ* – похот, старст, плътско желание. (ССТМЯ-2, стр. 172), (РМРС, стр. 804) Така че ако не се касае за тюркизъм, предосмански или османски, може да мислим и за по-древно аварско заимстване.

Също от аварски произход са и някои топоними от земите на Аварската държава.

1. Кочо – название на река, спомената в Арменската география „Ашхарацуйц“: „В Сарматия има седем кръгли планини, от които извира и се вливат в Понт много реки. Някои от последните, се съединяват като образуват заедно обща голяма река, наречена **Кочо** (?). Там има неголямо езеро, два острова и два храма“.

Според М.И.Артамонов: „Названието Кочо в „Арменската география“ е принадлежало не на отделна река, а по-вероятно на лиман, в който се вливат няколко реки. А това не може да е друго освен Днепровския лиман, в който се вливат не само Днепър, но и Буг с Ингул. Названието може да се отнася както за Днепър, така и за Буг, който е наречен Кузу от Константин Багрянородни“.

³⁷ чийто интересен паралел е чувашкото *јѳр, јѳрѳ* – острие, игла, телеутски *jābā* – острие на кама, марийски *јыр* – копие, заето от вероятното старочувашко *јер* – копие. (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 196)

Интересна е етимологията на названието на р.Буг. По мнението на Соболевски, *Богъ / Бугъ* е сарматска дума, но не посочва никаква етимология. Древните автори посочват формите Βύκις (Птолемей), *Vuces* (Плиний, Мела), което показва че названието е предславянско. Розвадовски търси връзка с немското **baki-*, съвр.вис.нем. *bach*, ст.вис.нем. *bah*, староисл. *bekkr*, слав. *bagno* – ручей, водоем, англ. *bog* - блато. Интересна аналогия предлага Хервазий Тилбургски, живял през XII в., че реката е наричана от римляните *Armilla*, и обяснява *Буг* с помощта на староисл. *baugr* - пръстен, родствено на нем. *biegen* – извит, литов. *baugùs* – страшен, крив. Също виж др.инд. *bhugnás*, протоиндоиран. *b^haug*, авест. *airi-ōbaoya* – извит, белуджи *bog* – възел. (AL-LIAL) Наистина названието е от алано-сарматски произход, в осетински иронски *bukъ*, дигорски *bokъ* – извит, изгърбен. (ИРС), (ДРС)

Аналогична по значение дума откриваме в тунгусоманджурски (евенски, евенкски) *коџо*, *hodž* – извита река, меандър на река, улчийски *хоџи* – крив, извит, манджурски *џоџо* – ъгъл, уединено място, граница, извивка. (ССТМЯ-1, стр. 420), (ССТМЯ-2, стр. 330) Урало-алтайски паралел с коми, удмуртски *kōdž* – извивка на река, устие, залив. (ЭСКЯ, стр. 138) Така че **Кочо** е реален топоним, свързан с Днепровския лиман и р.Буг и означава извита река, река със широка, извита делта, аналогично на сарматското значение на Буг. Кога се е появило това название е неясно, но предвид ТМ аналогии – вероятно с аварите.³⁸

2. Кукол – планински връх в Карпатите - 1539 м (Закарпатска Украйна). Интересен паралел е тунгусоманджурското, евенкско *hukal*, *huklana* – склон, планински склон, което показва аварския произход на названието. (ССТМЯ-1,стр.340)

3. Магура - възвишение, връх. Топонимът е широко разпространен в Карпатите, където така се наричат някои планински възвишения до 1800 м, височина, в Закарпатска Украйна, също има връх *Магура* 1363 м, и в Трансилвания според Иречек се среща около 97 пъти. Обикновено се обяснява с румънското *măgură* – хълм, височина. Вероятен аварски произход. В чувашки *măkăr* – могила, хълм, издатина, в монголски *təxgər*, евенкски *тикэ*, манджурски *тэху* – изгърбен, свит, изпъкнал, в якутски *tugur*, древнотюркски *bükri*, чагатайски, киригизки *bükür* – крив, гърбав, свит. (МФ-ЭСЧЯ-1,стр.348)

4. Матра – сравнително ниска планина в Сев. Унгария, разположен между долините на река Тарна и Загива. Най-високата точка на Западна част е вр. Мусла (*Muzsla*) - 805 м, а в Източните части на планината е вр. Сашко (*Saskő* – Орлов камък) – 898 м. Планината е със средна височина около 600-700 м., като северните и склонове не надвишават 200-400 м, и имат хълмист характер. Може да мислим, че топонимът е останал от аварите, тъй като в ТМ ез., евенк., мандж. *mata*, в монг. *mata*, *matari*, *mitara*, халха-монг., бурят., дагур. *mata*, калмик. *matə*, ордоски-монг. *matā*, япон. *motor* – извит, дългообразен, чуваш. *mätäk* – нисък, набит, пралатайски **miat'e-* / **mata-* – извит, дългообразен. (S-AE, стр. 923), (МФ-ЭСЧЯ-1, стр. 351) Така че значението на Матра е ниска, дългообразна, куполовидна планина.

5. Менчил – планински връх (1126) в Закарпатска Украйна. Възможен аварски произход на топонима. В ТМ *manni* – голям, силен, здрав, чувашки *mān* – голям и *čol*, *čul* – камък, т.е. *mānčul* – голям камък. В ТМ, мандж. *manухан* – пясъчна дюня,

³⁸ По-късно унгарците наричат областта между Днепър и Днестър „Ателкуз“. Ако **Ател** означава голяма река, то **куз** е еднакво с удмуртското *kuz*, коми *goz*, естонски *kaza*, фински *kansa*, саамски *gaz'ze* – двойка, унгарски *köz* – между, т.е. „двойка реки“ или междуречие. Ател / Атил - в селкупски *yt*, *üt*, ненецки *jīp*, *wit*, манси *üt*, *wit*, *wüt*, марийски *wət*, *wüt*, мордвински *ved*, *väd* – вода и в саамски *ollo*, *olo*, *allō* – голям, т.е. „голяма вода“. Урало-алтайски паралел с тунгусоманджурски, евенкски, орочки *udun*, евенски *udъn* – порой. (UE)

Чувашкото *čol*, *čul* е идентично с монголското *čilaγun*, *čila'un*, в халха-монголски, ордоски *čulū*, бурятски *šulū(n)*, калмикски *čolūn*, дагурски *čolō* – камък, в тунгусоманджурски *džol/džolo* – камък. Общотюркската форма *taš* - камък е по-близо до древнояпонското **(d)isi*, съвр.японски *iši* – камък и корейското *tol* – камък. (S-AE), (ССТМЯ-1, стр. 528, 530-531)

6. Мингол – планина и връх (1085 м) в Закарпатска Украйна, намира се в близост до **Менчил**. Произходът е същия, от *mān* – голям и евенк. *kūla* – планински склон. (ССТМЯ-1, стр. 427)

7. Онгъл, Жгъл – исторически топоним, сърцето на Аспарухова България, заградено, укрепено място, обхващащо територията на Дунавската делта и Бабадагския масив. Византийският хронист Теофан го описва така: „Ὀγγλος, бидейки отпред блатисто, а от другите страни обградено като венец от реките, то давало голяма сигурност спрямо неприятеля”. Освен това византийските хронисти изрично посочват че названието е даване на „техния (български) език”. Въпреки това в литературата се е наложило мнението че названието отразява славянското „ъгл”, тъй като след татарското завладяване, областта започва да се нарича „Буджак” което означава ъгл.

В. Златарски предлага връзка с тюркското *aγil*, *aγul*, протомонголското *aγlaγ* и го интерпретира като „хуно-българска” дума **огъл**, аналогична по значение на *аул*. Според Б. Симеонов *aγil* трябва да се тълкува през древнотюркски със значение землянка, кошара, обградено място, обор за животни, подобно на чувашкото *ollaх*, *olах* – уединено, трудно достъпно място. (БС-ПО, стр. 238-241)

Във връзка със названието „ъгл” може да посочим изходната алтайска форма **ōni(ē)*, в монголски **ōnčūg*, *ōntsōg*, халха-монг. *ōncōg*, калмик. *ōnc□g*, ордоски монг. *ōnčōk* - ъгл, в ТМ **ōn*, евенк. *ōnnūān*, орок. *onj* – ъгл, евен. *onjī*, негид. *onnyj* – извивам, улч. *ondžo*, нанай. *ondo*, ороц. *ōnyo* – залив, и най-точно съвпадение с манджурски *ongzolo* – място оградено между две реки, меандър на река. (S-AE, стр. 1053), (ССТМЯ-2, стр.19) В чувашки *unka*, *onkă*, старочувашки (савирски) *ongo* – кръг, примка, оградено място, ъгл. Алтайският корен е изолиран ТМ-монг. изоголос, и най-вероятно е стара индоевроп. заемка, в тох.(б) *onkor* – оградено място, санскрит *āngāra*, *anka*, авестийски *anku*, протоиндоирански *Hank*, согдийски *`nkyr* (*ānkīr*), осетински *ængыр/ænguræ*, пушунски *angar* – ъгл, кука, оградено място, талишки *angisa*, ягнобски *angušpoma* - пръстен. (AL-IAL)

Но българското название напълно съвпада с манджурското фонетично и смислово – място между две реки, което показва че най-вероятно е заето от аварите, които преди тях са владели този район.

8. Пеща – топоним, днес част от унгарската столица Будапеща, **Беч** – унгарското име на Виена. Обикновено унгарските автори смятат Пеща за селище построено от времето на I-то Българско царство и свързват името със съответното общославянско понятие. Интересен факт е, че около стара Пеща не е открито нито едно славянско езическо погребение, но има изследвани 549 гроба от аварски произход. Аварският некропол е съществувал до 850 г., т.е. в границите на I-та Българска д-ва. (ЯМ-БМ, стр. 67) „**Беч**” е широко разпространен топоним в Унгария, вкл. и центъра на Пеща се нарича *Újbécs* (Уйбеч), в унг. *új* - нов. Други топоними са *Kis-Bécs* (унг. *kis* – малък), *Szamos-Bécs* (унг. *számos* – много), както и името на Виена – *Bécs* (заето от унгарски в сръбски от XVI в., също и в турски). Според унгарските автори, вероятно формата Беч е заета от някой „тюркски” език, респ. аварски или български, тъй като няма обяснение в унгарския език. (ЯМ-БМ,стр.21-22)

П. Скок смята че Веџ е дума от кумански или аварски произход и осначава изба, подземие. (PS-ERHSJ-1,стр.129-130) В български е съществувала диал. дума **бечъ**, която се свързва с аналогичното по значение рум. *besci* – изба, подземие. (СИ-ПРОД, стр.32) В случая може да се мисли че Беч, като топоним е останал от аварите, което е

по-вероятно, предвид наличието на аварски селища в района на Стара Пеща и Виена. Аналогична дума има в др.тюрк. *bečkün* – навес, галерия, монг. *bajšin* – изба, стая, сграда, в мандж. *bajsin* – дом, се смята за монг. заемка, среднов. яп. *fisási* – навес, укритие, пралатайски **bíási* – навес, укритие. (ДТС, стр. 90), (PMPC, стр. 625), (ССТМЯ-1, стр. 66), (S-AE, стр. 347) По-късно е преосмислено през славянското пещ.

9. Тамри – планинска верига в Словакия. Произходът на топонима е спорен. Фасмер посочва че в руски *Тамры* е заето от полското *Tatry*, получено в резултат на дисимиляция на **Tartry*, първоначално от **Tьtr-*. В украински *Товтри*, *Толтри*, средновековното латинско географско название е *Tritri montes* (Козма Пражски), В украински мн.ч. *толтри* означава камъни. Унгарското название *Tátra* произхожда от полската (унг. форма е използвана за пръв път в 1808 г.), „Унгарската анонимна хроника”, писана на средновековен латински многократно споменава планините като *Turtur mons*. В Херцеговина също има планина *Трпра*. (МФ-ЭСРЯ-4, стр. 27-28) В авестийски *tāthra* – висок, мрачен, мъглив планински връх, *tafra (tathra)* – тъмнина. Думата присъства и в чувашки като *tětre* – тъмен, мъглив, *těter* – дими. (ВЕ-ЭСЧЯ, стр. 248-249) Названието е аварско, със значение „тъмни, мрачни планини”.

10. Тутел – град в Банат, сега в сръбска Воеводина. По време на Римската империя са открити следи от римско селище, но не се знае името му. за пръв път е споменат от унгарците в 1077 г., според Унгарската анонимна хроника, градът е носел това име по времето на българският управител Салан и е бил негова столица. Това подсказва за евентуален заварен аварски топоним. В чувашки откриваме аналогичното *tetelʹ* – риболовна мрежа. Единствената аналогия е с мариийското *tetele* – риболовна мрежа, разпъвана между две лодки. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 210) Федотов не дава никакво обяснение за поризхода и етимологията на думата. В тунгусоманджурски, улчийски *tata* – изпъвам, издърпвам, нанайски *tata* – дърпам, натягам, плета мрежа, манджурски *tata* – натягам, издърпвам, стягам, влача, чжурчженски *ta(h)ta(h)* – юзда, монголски, халха-монголски, бурятски *tata*, калмикски *tat*, ордоски *data* – дърпам, натягам, влача, тегля, в древнотюркски *tart*, в ост.тюркски езици **dart/tart* – натягам. (ССТМЯ-2, стр.171) Явно имаме аварска дума свързана с риболов, риболовна мрежа. Самият град *Тутел* се намира между Дунав и Тиса, при устието на последната.

11. Турда – град в Аварския каганат и после в отвъддунавските земи на I-та Българска д-ва (сега в Румъния - *Turda*, до 1918 г. е в Австро-Унгария, унг. назв. *Torda*, немско *Thorenburg*). Град Турда е разположен на р.Арджеш, на 30 км южно от Клуж, там където реката напуца планината Бихор и образува брод. В унгарските документи е споменат за пръв път в 1075 г. като място за добив на сол. Районът е известен със солните си залежи, експлоатирни и по време на I-та Българска д-ва, и вероятно преди това, по времето на Аварския каганат. В античността като дакско селище е известен с името *Patavissa* и *Potaissa*.

Името показва паралели в ТМ ез., *turu*, *turaka* – сол, *turu-da* – посолявам. В чувашки *tăwar*, *tuar*, *toar* – сол. (МФ-ЭСЧЯ-2, стр. 183-184)

12. Чеч – област в Западните Родопи. Името идва от едноименното село Чеч, споменато в турски данъчен регистър от 1478 – 1479 г. Жителите на Чеч приемат доброволно исляма, още преди 1478 г., тъй като в регистъра са обозначени като мюсюлмани, което показва че най-вероятно преди това са били богомили. По-късно селото е изчезнало, повече не се споменава в регистрите и или е обезлюдено, или е сменило името си, и днес не съществува. Българският лингвист Йордан Н. Иванов смята, че името Чеч идва от турското *çeç*, означаващо купен, купа сено, кръстец, макар и семантичната връзка да е неясна. Районът на Чеч е влизал в източната периферия на Куберова България. По времето на кан Персиан, през Чеч минава границата с Византия. Възможно е самата дума да е от аварски произход. Интересно обяснение намираме в манджурски *džečen* – граница, ограда, защитен вал, крепост, стена, по-

далечен паралел в монг. *džüčije* – кошара, обор, среднов. кор. *čjəčəi*, япон. *ichi* – пазар, праалтайски **džeč'i* – оградено място, граница, межда. (ССТМЯ-1, стр. 286), (S-AE, стр. 1531-1532)

***

Въпросът за аварското лексикално наследство остава открит, неизследван и чака своите бъдещи изследователи. По време на Аварския каганат, почти всички славянски племена са изпитали аварското влияние в по-силна или по-слаба степен, а западните славяни и славяните от Западните Балкани са били и под пряка аварска зависимост, което неминуемо е довело до езикови контакти и заемане на различни алтайски думи, основно от ТМ и монг. ез. в славянските езици. Българите също са изпитали аварското влияние, както и по време на васалството на Кубратова България, така и после на Балканите, когато кан Крум присъединява източната половина от Аварския каганат и аварите стават подданици на България. Така че аварски думи, са били заети и от българите, което още повече затруднява тяхното откриване, предвид и наличието на значителна алтайскоезична компонента участвала във формирането на самите Аспарухови българи.

Въпреки че руската поговорка казва „загинали като обрите“, т.е. без следа, от предложението анализ се вижда, че това не е съвсем така. Физически аварското население се е сляло със славяните, българите и последните му остатъци са погълнати от унгарците, а езиково аварите са обогатили славянските езици!

Използвана литература:

- (АГ-ХБДС) - Антоанета (Делева) Гранберг. Класификация на хуно-българските думи заети в славянски. Четиринадесети международен конгрес на славистите (Охрид, 10-16 септември 2008 г.): http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_Granberg_Huno_PrBg_zaemki_v_Slavjanski.pdf
- (АД-ЛКДТ) - А.В. ДЫБО. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КОНТАКТЫ РАННИХ ТЮРКОВ. ЛЕКСИЧЕСКИЙ ФОНД. ПРАТЮРКСКИЙ ПЕРИОД. М. 2007., http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Lingvist-kontakt-rannix-tyurkov-Dybo_2007.pdf
- (АМ-ТХ) - А.Малаявкин. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Новосибирск.1989 г.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/A_Maliavkin_Tanskiye_xroniki.pdf
- (АС-СНА) - А.Селищев. Славянское население в Албании. С.1931 г. (фототипно издание) С.1981 г.
- (АР-МГВМ) - А.Д.Руднев. Материалы по говорамъ Восточной Монголии. С-Петербургъ, 1911 г. Уеб-сайт: "Monumenta Altaica" - <http://altaica.ru/Articles/rudnev.htm>
- (БЕР-1) – Български етимологичен речник. Том I (А-З) С. 1971 г.
- (БЕР-2) – Български етимологичен речник. Том II (И-Крепя), С. 1979 г.
- (БЕР-3) - Български етимологичен речник. Том III (Крес-Минго), С. 1986 г.
- (БЕР-5) - Български етимологичен речник. Том V (Падж-Пуска), С. 1996 г.
- (БЕР-6) – Български етимологичен речник. Том VI Пускам-Словар. С. 2002 г.
- (БС-ПО) – Б.Симеонов. Прабългарска ономастика. Пловдив. 2008 г.
- (БЦ-ИБЕ-1)) – Беньо Цонев. История на българския език. Том – 1. С. 1919 г.
- (БЦ-ИБЕ-2) – Беньо Цонев. История на българския език. Том – 2. С. 1984 г. (фототипно издание)
- (ВД-БИ) - Винченцо Д`Амико. БЪЛГАРИТЕ, ЖИВЕЕЩИ В ИТАЛИЯ ПРЕЗ КЪСНОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ. Рим. 1942 (с кратка история на лангобардите): http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/V_D_AMICO_BG_V_It.pdf
- (ВА-С-1) – В.И.Абаев. ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА. Том I. А-К'. Москва-Ленинград, 1958 г., http://www.allingvo.ru/LANGUAGE/etimolog_slovar.htm
- (ВА-С-2) – В.И.Абаев. ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА. Том II. L-R. Ленинград, 1973 г., http://www.allingvo.ru/LANGUAGE/etimolog_slovar.htm
- (ВА-С-3) – В.И.Абаев. ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА. Том III. S-T'. Ленинград, 1979 г., http://www.allingvo.ru/LANGUAGE/etimolog_slovar.htm
- (ВА-С-4) – В.И.Абаев. ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА. Том IV. U-Z. Ленинград, 1989 г., http://www.allingvo.ru/LANGUAGE/etimolog_slovar.htm
- (ВА-СЕИ) - В. И. Абаев. Скифо-Европейские изоглоссы. На стыке Востока и Запада. М. 1965 г.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/V_Abaev_Vostok_i_Zapad.djvu
- (ВБ-ПЕП) - В.Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С.1981 г. В електронен вариант на Уеб сайт: "Книги за Македония" - <http://www.promacedonia.org/vb/index.html>
- (ВЕ-ЭСЧЯ) - В. Егоров. Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары. 1964. Уеб-сайт: „Monumenta altaica”: <http://altaica.ru/LIBRARY/chuvash.pdf>

(ВИ-ПП) - Вячеслав Иванов. О протоиндийской печати с клинописной надписью. Учеб-сайт: Русская Антропологическая школа - <http://kogni.narod.ru/issl.htm>, адрес на статията - <http://kogni.narod.ru/sagkusi.htm>

(ВМ-ЧТИ) - В. К. Магницкий. ЧУВАШСКИЕ ТРАДИЦИОННЫЕ ИМЕНА. Шупашкар, Мускав, (Чебоксары, Москва), 2013.

(ВР,ДЭ-ЭСИЯ-1) – В.Разторгуева. Дж.Эдельман. Этимологический словарь иранских языков. Том-1 (а-я) М. 2000 г.

(ВР,ДЭ-ЭСИЯ-2) – В.Разторгуева. Дж.Эдельман. Этимологический словарь иранских языков. Том-2 (b-d). М. 2003 г.

(ВС-КПАБ) – В.Стоянов. Кумано-печенежки антропоними в България през 15 в. С.2000 г.

(ВС-РХТ) - В.С.Соколов. Рушанские и хуфские тексты и словари. АН СССР М.Л. 1959 г.

(ВТ-ОТШК) – В. С. Таскин. О титулах шаньюй и каган. // Mongolica. М.: 1986. С. 213-218. <http://kronk.narod.ru/library/taskin-vs-1986.htm>

(ГИБИ-5) – Институт за Българска История. ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. том V. София, 1964 г.: <http://www.promacedonia.org/gibi/5/index.html>

(ДИ,М,АД-МРСБЕ) – Д.Иванова-Мирчева, А.Давидков. Малък речник на старобългарския език. В.Търново. 2001 г

(ДН-ВА) - Дюла Немет. К вопросу об аварях. К вопросу об аварях // TURCOLOGICA. К 75-летию академика А.Н. Кононова. Л. 1976. С.298-305. Перевод с немецкого И.Г. Добродомова <http://kumukia.ru/article-5005>

(ДРС) – Ф.М.Таказов. Дигорско-русский словарь (30 000 слов). Владикавказ. 2003 г. Учеб-сайт: www.allingvo.ru

(ДТС) - Древнетюркский словарь. Ленинград – 1969 г. Авторы: Наделяев В.М., Насилов Д.М., Э.Р.Тенишев, Щербак А.М., Боровкова Т.А., Дмитриева Л.В., Зырин А.А., Кормушин И.В., Летягина Н.И., Тугушева Л.Ю. Ленинград 1969. Учеб-сайт: "Monumenta altaica" - <http://altaica.ru/LIBRARY/dts.htm>

(ЕХ-ТМЯКАК) - Е.Хелимский. Тунгусоманьчжурский языковой компонент в Аварском каганате и славянская этимология: Материалы к докладу на XIII Международном съезде славистов. Universität Hamburg, Institut für Finnougristik. Uralistik. Hamburg, 2003, [38] S.(The booklet includes the reprints of 2.170 and 2.175 as its second and third parts.): http://helimski.com/Helimski_Table_of_publications.html#monografie

(ЗГ-ОФЛИ) - З. Гаглойти. Осетинские фамилии и личные имена. Цхинвал. 2007 г.: <http://iratta.com/2007/12/09/soderzhanie.html> и <http://www.twirpx.com/file/962005/>

(ИРС) Осетинско (иронско) русский словарь. 3-е ДОПОЛНЕННОЕ ИЗДАНИЕ ОКОЛО 28000 СЛОВ С приложением грамматического очерка осетинского языка В. И. АБАЕВА, ИЗДАТЕЛЬСТВО «ИР» ОРДЖОНИКИДЗЕ * 1970 г. - http://www.allingvo.ru/DIC/iron-rus_dictionary.htm

(ИС-СДРЯ-2) – И. Серезневский. Материалы для Словаря древнерусского языка, том-2. том 1 – 3, Санкт-Петербург, 1893-1903 г.

(ИС,К-ЭСВЯ) – И.Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка. С-П. 1990 г

(ИЭ-ИН) Ишван Ердели в статията „Изчезнувшие народы. Авары“. сп. Природа, 1980, № 11. в ел.вид: <http://www.kulichki.com/~gumilev/debate/Article24.htm> Некрополът е от VII в. Руническите букви са от донско-кубански тип. (вж. книгата ми „Алано-древнобългарското писмо“. ВТ. 2010 г., стр.162)

(ЙЗ-БИ) - Йордан Заимов. Български Именник. С. 2004 г.

(МФ-ЭСРЯ-1) – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, Т-1 (А-Д)

(МФ-ЭСРЯ-2) – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, Т-2 (Е-Муж)

(МФ-ЭСРЯ-3) – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, Т-3 (Муза-Сят)

(МФ-ЭСРЯ-4) – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, Т-4 (Т-Ящур) - Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубочева. М., 1964-1973; 2-е изд. М., 1986 – 1987. (Издание на немецком языке было осуществлено ранее в Гейдельберге в 1950-1958 гг.); 3-е изд., стереотип. СПб., 1996. В електронен вид: <http://vasmer.narod.ru>, <http://starling.rinet.ru>

(МФ-ЭСЧЯ-1) – М.Р.Федотов. „Этимологического словаря чувашского языка“ (1 том А-Р pdf, 13Mb), Чебоксары - 1996 г. Учеб-сайт: Monumenta altaica - <http://altaica.narod.ru/v-turks.htm>

(МФ-ЭСЧЯ-2) – М.Р.Федотов. „Этимологического словаря чувашского языка“ (2 том С-Я pdf, 22 Mb) Чебоксары - 1996 г. Учеб-сайт: Monumenta altaica - <http://altaica.narod.ru/v-turks.htm>

(МЦ-СПИ) - М.А.Цагараев. Славных предков имена: сборник имен восточно-иранских народов (от киммерийцев до осетин). Цымыты. 2009 г.: <http://region15.ru/docs/names/> и http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/M_Cagarev_Sl_Predkov_Imena.pdf

(НА-БЧ) - Николай Ашмарин. Болгары и чуваша. Казань. 1902 г.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/N_Ashmarin_Bulgari_i_Chuvaschi_1902.pdf

(НБ-КЗТЯ-ТО) - Н.А.Баскаков. К проблеме китайских заимствований в тюркских языках. 1987г. Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday. 12.10.1987. Учеб-сайт: Monumenta altaica - <http://altaica.narod.ru/papers.htm>

(НЗ-КЧРС) – Н. Золотницкий. Корневой чувашско-русский словарь. Казань. 1875 г.

(НР) - С.Оненко. Нанайско-русский словарь. М. 1980 г.

(ПД-ЕАКБ) - П.Добрев. Езикът на Аспаруховите и Куберови българи. С. 1995 г.

(ПД-СКПБ) - Петър Добрев. Стопанската култура на прабългарите. С. 1986 г.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/P_Dobrev_St_Kult_Prabalg.pdf

(ПЦСС) - Г.Дьяченко. Полный церковно-славянский словарь. Издательство „Отчий дом“, 2005 г. (фототипно издание от 1900 г.):

<http://www.slavdict.narod.ru/> и <http://www.knigka.info/2008/10/19/polnyij-cerkovno-slavjanskij-slovar.html>
 (PMPC) - Ю.Кручкин. Большой современной русско-монгольский и монгольско-русский словарь. М. 2006 г.
 (СДСЯ) - А. Старчевский. Словарь древнего славянского языка. С-П. 1899 г.
 (СИ-ПРОД) - Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Стефан Илчев. С. 1998 г.
 (СИЯ,ХС) - Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. Под редакцией В.С.Расторгуева. М. изд.Наука. 1981 г., Хотанско-сакский язык.
 (СМ-ИБЕ) - История на българския език. Ст.Младенов. С. 1979 г. (превод от немското издание на тази книга – 1929 г.)
 (СМ-ИС) - Избрани съчинения. Ст.Младенов. С. 1992 г.
 (ССТМЯ-1) - Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-1 (А-Нг), Материалы к этимологическому словарю. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Ленинград 1975. Отв. редактор В.И.Цинциус. Веб-сайт: „Monumenta altaica“ - <http://altaica.narod.ru/tms.htm>
 (ССТМЯ-2) - Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков, том-2 (О-Э), Материалы к этимологическому словарю. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Ленинград 1975. Отв. редактор В.И.Цинциус. Веб-сайт: „Monumenta altaica“ - <http://altaica.narod.ru/tms.htm>
 (ТП-ВЯ) – Т. Пахалина. Ваханский язык. М. 1975 г.
 (ТС-ВАРСБ) - Т. Славова. Владетел и администрация в Ранносредновековна България. Филологически аспекти. С. 2011 г.
 (ЧАЯ) - Чăваш арçын ячĕсем. (Чувашки мъжки имена) Википедири материал: <http://cv.wikipedia.org/>
 (ЭСКЯ) - В.Лыткин, Е.Гуляев. Краткий этимологический словарь коми языка. М. 1970 г.
 (ЮЗ-ДСТ) - Ю. А. Зуев. Древнетюркская социальная терминология в китайском тексте VIII в.// Вопросы археологии Казахстана. Вып. 2. Алматы-М.: 1998. С. 153-161.: <http://www.kronk.narod.ru/library/zuev-yua-1998.htm>
 (ЯМ-БМ) - Янош Макай. Българският модел. С. 2008 г.
 (AL-IAIL) - A.Lubotsky. Indo-Aryan inherited lexicon. - <http://www.indo-european.nl/cgi-in/main.cgi?root=leiden>
 (AL,SS-TChLTh) ALEXANDER LUBOTSKY and SERGEI STAROSTIN. Turkic and Chinese loan words in Tocharian. „Language in time and space. A Festschrift for Werner Winter on the occasion of his 80th birthday, edd. Brigitte L.M. Bauer, Georges-Jean Pinault, Berlin - New York 2003, 257-269“: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/2692/1/299_058.pdf
 (Ch-DIV) - Cheung. A Dictionary of the Iranian Verb. : <http://www.indoeuropean.nl/cgi-bin/main.cgi?root=leiden>
 (DA-DT-b) - D. Adams. A dictionary of Tocharian „B“.: <http://ieed.ullet.net/>
 (DDSA) - Digital South Asia Library. The Dictionaries on-line - <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/index.html>
 (DMc-IPD) - D. N. MacKENZIE - A CONCISE PAHLAVI DICTIONARY. Oxford University Press. 1986.
 (EDGL) - An Etymological Dictionary of the Gaelic Language MacBain, Alexander Gairm Publications, 1982 Published by Gairm Publications, 29 Waterloo Street, Glasgow. 1st edition – 1896 2nd edition (revised) – 1911 Photolitho Reprint of 1911 edition – 1982 Keyed in by Caoimhín P. Ó Donnáil, Sabhal Mór Ostaig.HTML version by John T.McCranie, San Francisco State University. - <http://www.ceantar.org/Dicts/MB2/index.html>
 (IED) - Iskaskimi – English dictionary. www.angelfire.com/sd/tajikistanupdate/isheng.html
 (FG-E) - EKŠĪD. F. GRENET, N. SIMS-WILLIAMS. Encyclopædia Iranica. Articles: <http://www.iranicaonline.org/articles/eksid>
 (GM-B-2) - G. Moravcsik. Byzantinoturcica, Volume 2 Sprachreste der Turkvolker in den Byzantinischen Quellen. Leiden, 1983.
 (HP-BMK) - Han-je Park. From Barbarians to the Middle Kingdom: The Rise of the Title “Emperor, Heavenly Qaghan” and Its Significance. : http://cces.snu.ac.kr/article/jces3_2park.pdf (Journal of Central Eurasian Studies – 3, 2013)
 (LS-KAK) - Lázsló, Simon. Korai avar kardok. – Studia comitatensia, 22, Szentendre, 1991.
 (MS-EOS) - Marek Stachowski. The origin of the European word for sabre. Krakow 2004. : <http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/2004%20Sabre.%20SEC-9.pdf>
 Petar Skok . Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. kn.-1 (A-J). Zagreb. 1971.
 Petar Skok . Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. kn.-2 (K-poni'). Zagreb. 1972.
 Petar Skok . Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. kn.-3 (ponii'-Z). Zagreb. 1973.: и трите тома в един pdf. документа: <http://www.kroraina.com/knigi/skok/skok.html> , <https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogallIiSrpskogaJezika>
 (S-AE) - S. Starostin. Altaic etymology. Copyright 1998-2003.: www.starling.rinet.ru/ и http://s155239215.onlinehome.us/turkic/40_Language/Starostinetymological_dictionary_of_altaic_languages.pdf
 (S-YE) - S. Starostin. Yenisseian etymology. Comparative vocabulary of the Yenisseian languages, published as Starostin 1995. Database structure. - www.starling.rinet.ru
 (SCE) - S. Starostin. Sino-Caucasian etymology: <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?root=config&morpho=0&basename=/data/sinocauc/scet&encoding=utf-enc>
 (ShD) - Sumerian Dictionary: <http://psd.museum.upenn.edu/epsd/nepsd-frame.html>

(SP-CT) - Serge Papillon. La civilisation tokharienne.: <http://steppeasia.pagesperso-orange.fr/La%20civilisation%20tokharienne.htm> и в превод на български: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/S_Papilon_Civilizaciata_na_toharite.pdf

(UE) - Uralic etymology by S. Starostin. <http://starling.rinet.ru>

(VS-ETD) - „Etymological Table dictionaries of language families, Indoeuropean, Turkic, Finno-Ugric, Iranian, Germanic”. Valenyn Stetcuk , http://www.geocities.com/valentyn_ua/